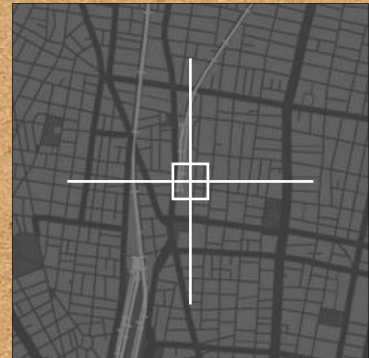
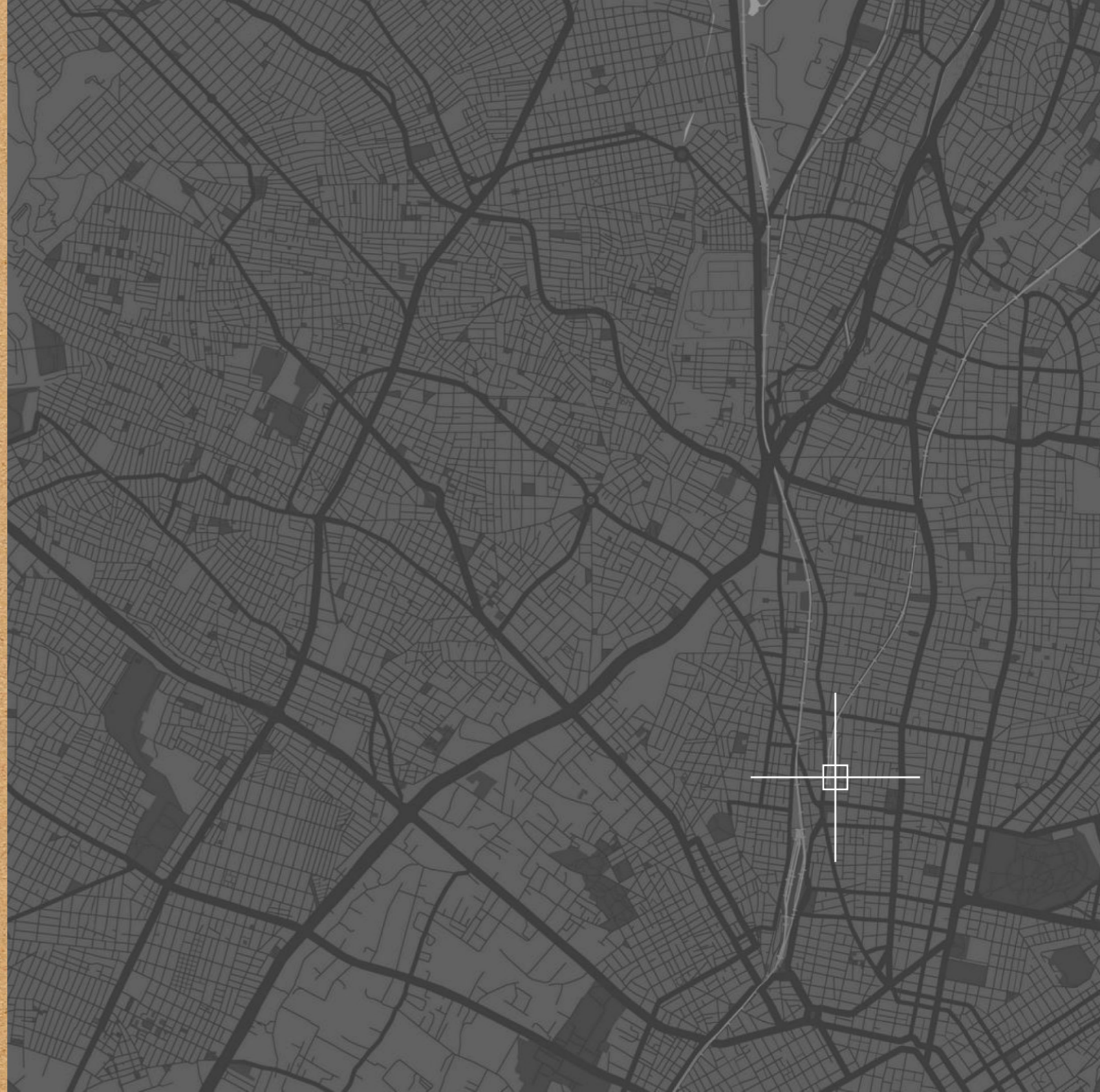
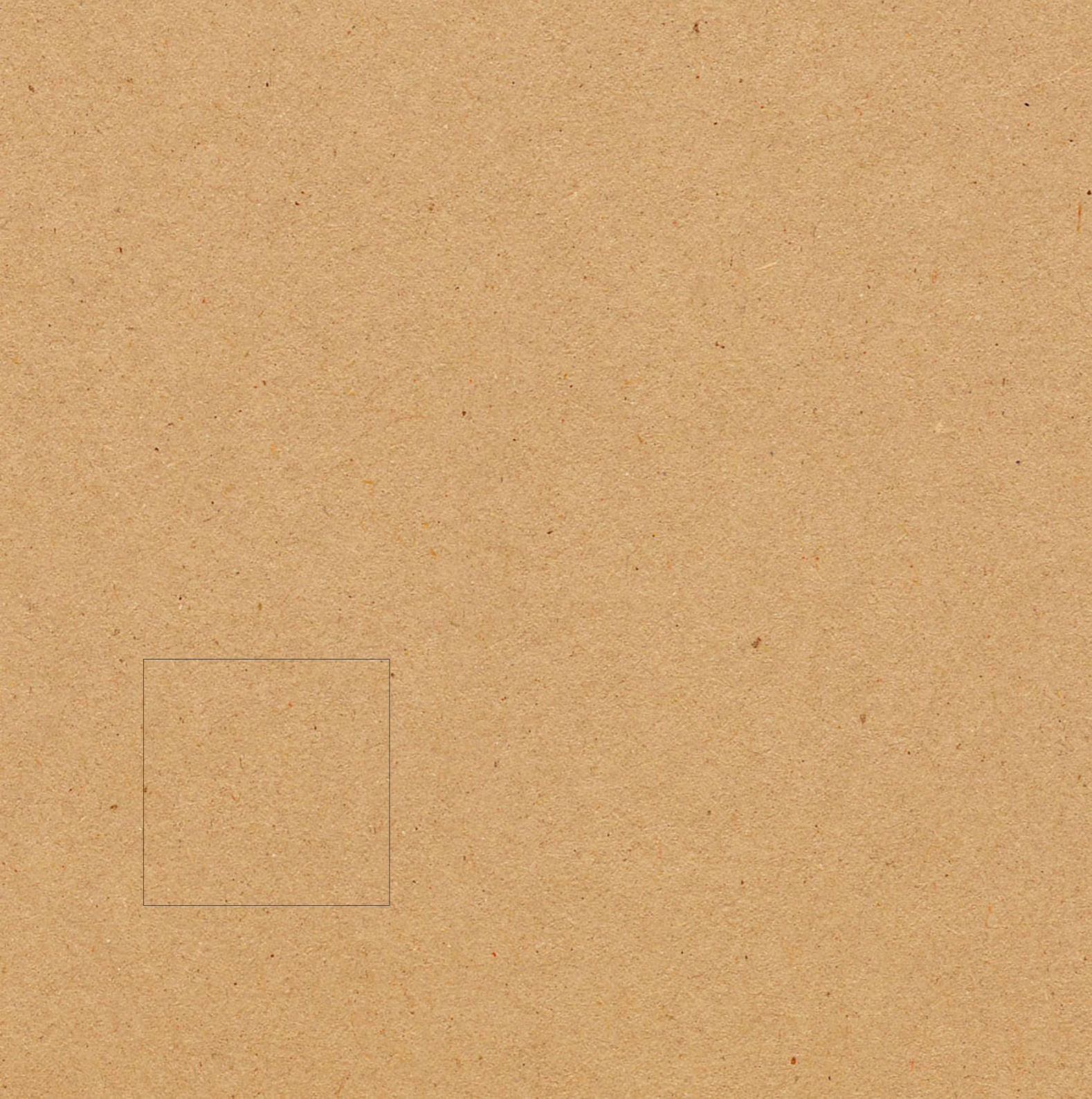

ΧΩΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΜΦΙΕΣΕΙΣ ΕΛΕΓΧΟΥ

η συμβολή τους στο αίσθημα του φόβου

Ερευνητική εργασία /
Αλίκη Αγγελίδη

«Στο μέλλον ή στο παρελθόν, σε μια εποχή που η σκέψη είναι ελεύθερη, που οι άνθρωποι διαφέρουν ο ένας από τον άλλο και που δεν ζουν μόνοι, σε μια εποχή που υπάρχει αλήθεια και ό,τι γίνεται δεν ξαναγίνεται.»

Από την εποχή της ομοιότητας, από την εποχή της μοναξιάς, από την εποχή του Μεγάλου Αδελφού, από την εποχή της διπλής σκέψης - χαιρετίσματα!»

Orwell George, 1970, 1984, Αθήνα, μετάφραση Φ. Κομήτη, Ιω. Καμπανάς, σελ.31

Φοιτήτρια: Αλίκη Αγγελίδη

Επιβλέπων καθηγητής: Κωνσταντίνος-Αλκέτας Ουγγρίνης

Χωρικές Μεταμφιέσεις Ελέγχου: η συμβολή τους στο αίσθημα του φόβου

Χανιά, Νοέμβριος 2015

01

Εισαγωγή	_7
----------	----

02

Ο Φόβος και ο Έλεγχος

Εισαγωγικά	_13
i. Ο Φόβος και οι Χωρικές Φοβίες	_15
ii. Ο Αστικός Έλεγχος	_25
iii. Φόβος: Η Γέννηση και η Κατάληξη του Ελέγχου	_31
Συμπεράσματα κεφαλαίου	_35
Σημειώσεις - Παραπομπές	_37

03

Τα Χωρικά Αποτυπώματα του Ελέγχου

Εισαγωγικά	_41
i. Το Πανόπτικο	_43
ii. Η Λεωφόρος	_53
iii. Το Zoning	_59
iv. Η Διαφάνεια και ο Κενός Όγκος	_63
Συμπεράσματα κεφαλαίου	_67
Σημειώσεις - Παραπομπές	_69

04

Η Σύγχρονη Πραγματικότητα

Εισαγωγικά	_73
i. Το Bigness και η Καθετότητα	_75
ii. Η Γενική Πόλη	_79
iii. Ο Ηλεκτρονικά Επιτηρούμενος Χώρος	_91
Συμπεράσματα κεφαλαίου	_97
Σημειώσεις - Παραπομπές	_101

05

Συμπεράσματα	_105
--------------	------

06

Βιβλιογραφία	_109
Πηγές Εικόνων	_115

01

Εισαγωγή

Το 1965 ο Jean - Luc Godard έγραψε και σκηνοθέτησε την ταινία “Alphaville, une étrange aventure de Lemmy Caution”, μία ταινία επιστημονικής φαντασίας που παραπέμπει ξεκάθαρα στον οργουελικό εφιάλη του “1984” και παραμένει μέχρι και σήμερα απόλυτα διαχρονική. Ο πράκτορας Lemmy Caution (Eddie Constantine), προσποιούμενος τον δημοσιογράφο, έχει την αποστολή να πάει στην πρωτεύουσα ενός απόμακρου γαλαξία, Alphaville και να βρει έναν συνάδελφό του που τα ίχνη του έχουν χαθεί. Επίσης καλείται να εξουδετερώσει τον, κατασκευασμένο από έναν ναζιστικής φιγούρας επιστήμονα, υπολογιστή Alpha-60 που ελέγχει ολοκληρωτικά την πόλη, ορίζει τις σκέψεις και τις πράξεις των κατοίκων της και δολοφονεί όποιον δείξει δική του βούληση.

Ο Godard τοποθέτησε την Alphaville σε πραγματικό τόπο, σε συνοικίες του Παρισιού, εντείνοντας έτσι το γεγονός ότι η ταινία του αποτελεί κάτι πολύ πιο πραγματικό και άμεσα πραγματοποιήσιμο από απλή επιστημονική φαντασία. Περισσότερο από την άλογη κυριαρχία του ρομπότ, ο άνθρωπος του μέλλοντος κινδυνεύει να γίνει (αν ακόμα δεν είναι) σκλάβος της θεωρίας των πιθανοτήτων, ένα barcode, ένας αριθμός ανάμεσα στο μηδέν και το άπειρο. Κινδυνεύει να γίνει ένα άψυχο αντικείμενο που μετακινείται σε μία πελώρια σκακιέρα σύμφωνα με τη βούληση ενός Υπερεγκεφάλου που σκέφτεται και ενεργεί για λογαριασμό όλων.

Η ταινία αυτή αποτέλεσε και την αρχή του προβληματισμού για την παρούσα εργασία. Η Alphaville που είχε φανταστεί ο Godard το 1965, σήμερα αποτελεί τη σύγχρονη πόλη που όλοι ζούμε. Ο γενικευμένος έλεγχος που οι κάτοικοί της βιώνουν είναι αποτέλεσμα του ότι η πόλη έχει γίνει ο τόπος που κατοικούν συχνά ετερόκλητες μεταξύ τους ομάδες και άρα το κυρίως πεδίο μάχης οποιασδήποτε μορφής συγκρούσεων. Αυτό, σε συνδυασμό με το ότι ο άνθρωπος έχει την πηγαία ανάγκη να νιώθει ασφαλής φαίνεται να είναι και ο λόγος για την εγκατάσταση του ελέγχου στην πόλη.

Τον ρόλο του Alpha-60 τον παίζουν τα εκάστοτε «τάγματα» επιτήρησής της πόλης εγκαθιστώντας μηχανισμούς ελέγχου σε αυτή, με συχνά απώτερο σκοπό την προσπάθεια ελέγχου της κοινωνίας σαν σύνολο, δημιουργώντας έτσι μία πειθήνια μάζα ανθρώπων. Το εργαλείο με το οποίο το πετυχαίνουν αυτό είναι ο φόβος, ένα αίσθημα που αποτελεί ένα από τα συστατικά στοιχεία της ψυχοσύνθεσής του ανθρώπου και μία από τις βασικότερες παρορμήσεις του.

Ο έμφυτος φόβος που ο άνθρωπος παρουσιάζει για οτιδήποτε ξένο για αυτόν είναι και ο λόγος που δέχεται τον έλεγχο που του επιβάλλεται, καθώς φοβάται τις αρνητικές επιπτώσεις που θα εμφανίζονταν αν δεν υπήρχε. Συνοπτικά φαίνεται ότι όσο η

ΕΙΚ. 1.01: Αφίσα της ταινίας Alphaville

αστικοποίηση αυξάνεται ανάλογα επεκτείνονται και τα φαινόμενα ελέγχου και επιτήρησης. Καθώς αυτά αυξάνονται, αυξάνεται περισσότερο ο φόβος για τον άλλο, τον ξένο που στοχοποιείται ως η επιβεβαιωμένη απειλή. Τελικά αυτό που δημιουργείται είναι ένας αυτοτροφοδοτούμενος φαύλος κύκλος ελέγχου και φόβου.

Μέσα από την εργασία αυτή θα επιχειρηθεί μια ανάγνωση και περιγραφή της αρχιτεκτονικής, συμπεριλαμβανομένης και της κοινωνίας μέσα στην οποία λαμβάνει χώρα, με βασικό εργαλείο τον έλεγχο και τον φόβο, τόσο σαν έννοιες όσο και στη πλήρη εφαρμογή τους. Θεωρήσαμε ως αρχή της έρευνας το διάστημα μεταξύ του τέλους του 18^{ου} αιώνα και την αρχή του 19^{ου} εξαιτίας του γεγονότος ότι αποτελεί μία έντονη κοινωνικοοικονομική περίοδο ανακατατάξεων (Βιομηχανική Επανάσταση, Γαλλική Επανάσταση) και συνάμα πυροδότησε έννοιες και καταστάσεις που με τη σειρά τους αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο για την εγκατάσταση της σημερινής δομής ελέγχου στην πόλη (καπιταλισμός, διόγκωση του χάσματος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων κ.α.). Ταυτόχρονα, σε αυτό το διάστημα έζησε και ο Sigmund Freud που θεωρείται ο πατέρας της ψυχανάλυσης και έστρεψε το ενδιαφέρον του ευρύτερου κοινού στην ψυχολογία και σε συναισθήματα όπως ο φόβος.

Στη συνέχεια, με βάση τις έννοιες του ελέγχου και του φόβου, θα γίνει μία προσπάθεια να διερευνηθούν τα σημαντικότερα χωρικά αποτυπώματα του ελέγχου που συναντώνται στην πόλη μέχρι και σήμερα. Θα επιχειρηθεί να περιγραφούν δομές και έννοιες ελέγχου όπως το Πανόπτικο, η λεωφόρος, το zoning και η διαφάνεια, καθώς και τα ψυχολογικά αντίκτυπα που έχουν στους κατοίκους των πόλεων.

Τελικά, θα καταλήξουμε στην παρουσίαση εννοιών όπως το bigness, η γενική πόλη και ο ηλεκτρονικά επιτηρούμενος χώρος, έννοιες που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη πραγματικότητα και συμβάλλουν σε μία εγκατάλειψη του δημόσιου - αστικού χώρου. Οι έννοιες αυτές χαρακτηρίζουν την σημερινή, κυρίως δυτική, πόλη αλλά απομακρύνονται από τον τρισδιάστατο χώρο με τον οποίο το κτιστό περιβάλλον είναι άμεσα συνδεδεμένο. Ξανά, οι πιο «θεωρητικές» αυτές έννοιες θα επιχειρηθεί να συνδεθούν με κοινό παρονομαστή τον φόβο και τον έλεγχο.

So no one here

knows the meaning of the word
conscience any more

ΕΙΚ. 1.02: Σεκάνς από την
ταινία Alphaville

02

Ο Φόβος και ο Έλεγχος

Η πλειονότητα των ανθρώπων σήμερα καλείται να κατοικήσει στην πόλη, ένα μέρος που κατά πολλούς θεωρείται αφιλόξενο. Η μεγάλη πυκνότητά της και η παρουσία τεράστιων κενών χώρων είναι μερικά χαρακτηριστικά της που έχει αποδειχθεί ότι συμβάλλουν στη δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων στους κατοίκους της. Στην ενότητα αυτή θα γίνει μία προσπάθεια να αναλυθούν οι δύο βασικές έννοιες της παρούσας εργασίας: ο φόβος και ο έλεγχος, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο συνδέονται.

Ο φόβος, όπως θα δούμε, είναι ένα από τα κυρίαρχα συναισθήματα που κάποιος βιώνει στην πόλη και επειδή είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την προστασία του από τις ενδεχόμενες απειλές και άρα με την επιβίωσή του, έχει την ικανότητα να καθορίζει τις σκέψεις του, τις πράξεις του και τις σχέσεις του με τους συνανθρώπους του.

Ο έλεγχος είναι μία έννοια η οποία μπορεί να εμφανιστεί σε πολλές εκφάνσεις της ζωής του ανθρώπου καθορίζοντας τις δραστηριότητες με τις οποίες ασχολείται καθημερινά, τις σχέσεις που αναπτύσσει με τους γύρω του, τις σκέψεις του και τις παρορμήσεις του (αυτοέλεγχος). Σε αστική κλίμακα, ο έλεγχος είναι ένα φαινόμενο που εμφανιζόταν ανέκαθεν ιστορικά και εξακολουθεί να υφίσταται και σήμερα. Από τα τείχη των πρώτων οργανωμένων περιοχών κατοίκησης μέχρι τα σημερινά malls και την ηλεκτρονική παρακολούθηση, ο έλεγχος είναι εμφανής στην πόλη αλλά, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, σήμερα έχει αυξηθεί η συχνότητα και η ένταση με την οποία εμφανίζεται.

Η πρωταρχικής σημασίας ανάγκη του ανθρώπου να νιώθει ασφαλής σε συνδυασμό με τον φόβο που νιώθει για οτιδήποτε ξένο προς αυτόν τον οδηγεί στο να αποδέχεται και να αποζητά τον ελέγχου του χώρου που ζει. Αυτό όμως, φαίνεται να το εκμεταλλεύονται οι μορφές εξουσίας έτσι ώστε να εγκαθιστούν έναν γενικευμένο έλεγχο, ο οποίος με την σειρά του πυροδοτεί συνθήκες φόβου και ανασφάλειας. Από τη συνεχή έκθεση εγκλημάτων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης μέχρι την συνεχή παρουσία της αστυνομίας στην πόλη, ο φαύλος κύκλος φόβου και ελέγχου δεν παύει παρά να τροφοδοτείται συνεχώς.

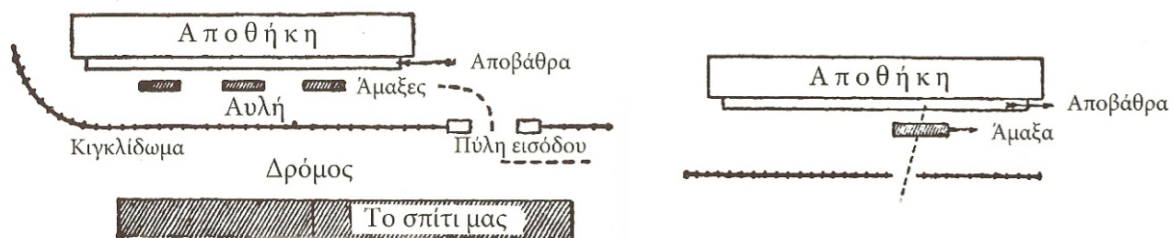
ΕΙΚ. 2.01: Herbert Bayer, 1932,
Lonesome Big City Dweller

ι. Ο Φόβος και οι Χωρικές Φοβίες

«Οι φόβοι του ανθρώπου σε ορισμένες περιπτώσεις περνούν στο στάδιο της ψυχοπαθολογίας με αποτέλεσμα η ζωή και η καθημερινότητα να μετατρέπονται σε μια δύσκολη υπόθεση».

Λουιζίδα Σοφία, 2008, *Η Φυσιογνωμία και ο Πολεοδομικός Ιστός του Σύγχρονου Αστικού Χώρου σε Σχέση με την Εγκληματικότητα και τον Φόβο του Εγκλήματος* (διπλωματική εργασία Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου), Αθήνα, σελ. 67

Το 1909, ο Αυστριακός θεμελιωτής της ψυχαναλυτικής σχολής Sigmund Freud (1856 - 1939) ανέλαβε για πρώτη και τελευταία φορά να αναλύσει ένα παιδί. Συνήθως απεύθυνε να αναλύει παιδιά, θεωρώντας ότι παιδιά ήταν οι ενήλικοι, με την έννοια ότι κάθε ενήλικος φέρει μέσα του το παιδί που ο ίδιος ήταν κάποτε. Μέσω της ανάλυσης της φοβίας του πεντάχρονου Hans, ο Freud έγραψε ένα ιστορικό ασθένειας που θεωρείται το θεμελιώδες κείμενο στη βιβλιογραφία για την ψυχανάλυση παιδιών¹.

2.02, 2.03: Διάγραμμα των κινήσεων του μικρού Hans

Ο μικρός Hans δεν πήγε ποτέ για ανάλυση στο ιατρείο του Freud, αλλά ο πατέρας του μετέφερε στον ψυχαναλυτή αυτά που παρατηρούσε στο παιδί, ο οποίος έδινε οδηγίες για περαιτέρω πορεία. Ο Hans παρουσίαζε συγκεκριμένες φοβίες μεταξύ των οποίων στα άλογα, στον δρόμο έξω από το σπίτι του και στις άμαξες. Ο πατέρας του και ο Freud, στην προσπάθειά τους να αποκρυπτογραφήσουν τις υλικές μεταμφιέσεις των φόβων του ασθενούς, σχεδίασαν σε κάτοψη το εξωτερικό περιβάλλον που συνήθως κινούταν ο Hans και εντοπίζονταν οι μεγαλύτεροι φόβοι του. Στο σχέδιο αυτό σημείωναν τις διαδρομές του παιδιού γύρω από το σπίτι του. Το διάγραμμα που προέκυψε είναι ουσιαστικά το χωρικό αποτύπωμα των φόβων του Hans και υποδηλώνει μία προσπάθεια διερεύνησης για το πώς το τεχνητά δομημένο περιβάλλον ελέγχει την ψυχοσύνθεσή μας πυροδοτώντας συναισθήματα φόβου.

ΕΙΚ. 2.04: Gustave Courbet, 1845, *The Desperate Man*

Το αίσθημα του φόβου στον άνθρωπο είναι από τα συστατικά στοιχεία της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσής του. Σύμφωνα με τον Πλάτωνα, ο φόβος είναι η ψυχική ταραχή που προκαλείται από την αναμονή του κακού και συγκαταλέγεται στα πάθη μαζί με την οργή, την ηδονή, τη λύπη και τον έρωτα.

Γενικά ο φόβος είναι ένα σήμα που ειδοποιεί έναν ζωντανό οργανισμό ότι μπορεί να βρίσκεται σε κίνδυνο και συνεπώς αποτελεί τη διασφάλιση της επιβίωσης ενός ατόμου ή ενός γένους. Έτσι, καθώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το αίσθημα της αυτοσυντήρησης, κατατάσσεται στις πιο βασικές παρορμήσεις του ανθρώπινου είδους, με συνέπεια να έχει την ικανότητα να επηρεάζει τη σκέψη και τις πράξεις του. Ο άνθρωπος, στον οποίο το ένστικτο της αυτοσυντήρησης εμπλουτίζεται με την αναπτυγμένη σκέψη και τη φαντασία, είναι ίσως το μοναδικό ζωντανό ον που φοβάται τόσα πολλά πράγματα.

Ένα από τα στοιχεία που προκαλούν στην ψυχή το αίσθημα του φόβου είναι το ανοίκειο. *«Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το ανοίκειο υπάγεται στην κατηγορία των στοιχείων που προκαλούν φόβο, τρόμο και φρίκη, κι άλλο τόσο βέβαιο είναι ότι η συγκεκριμένη λέξη δεν χρησιμοποιείται πάντα με μια έννοια που μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, έτσι ώστε καταλήγει συνήθως σε ταυτοσημία με το τρομακτικό»*², γράφει ο Freud για το «Ανοίκειο» στο ομώνυμο δοκίμιό του, το 1919, ένα σύγγραμμα που έχει κομβική σημασία στη διερεύνηση του όρου.

Αυτή η δυσνόητη και σε πολλά σημεία ασαφής έννοια ξεκίνησε να απασχολεί τους μελετητές στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. *«Το ανοίκειο φαίνεται να αναδύεται από καταστάσεις που απωθούνται και επανέρχονται δημιουργώντας συναισθήματα πέρα από το άγχος και πριν τον φόβο»*³. Χρησιμοποιήθηκε από διάφορους μελετητές και πριν τον Freud για να περιγράψει κάτι παραπάνω από την έλλειψη οικειότητας γενικά και αντιπροσωπεύει το αίσθημα που προκαλείται από κάποια στοιχεία (οντότητα, πρόσωπο, αντικείμενο κ.α.) που δεν είναι ούτε οικεία αλλά ούτε και ξένα. Αποτελεί μία δυναμική ψυχική τοποθέτηση, μία γκρίζα περιοχή που παρουσιάζει πλήθος αποχρώσεων και υπόκειται στην υποκειμενικότητα του παρατηρητή και την προσωπική του αντίληψη.

Καθώς η έννοια του ανοίκειου μελετήθηκε, δημιουργήθηκαν συνδέσεις όπου το ανοίκειο αποκωδικοποιείται. Ο Freud στην έρευνά του βασίστηκε στην παράδοση διηγημάτων του Edgar Allan Poe (1809 - 1849) και του Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (1776 - 1822). Μελέτησε τη σημασιολογική ερμηνεία της γερμανικής λέξης για το ανοίκειο (unheimlich) και το όρισε σαν μία ψυχολογική κατάσταση προβολής

που δημιουργείται από σαφώς ορισμένα χαρακτηριστικά. Με το πέρασμα του χρόνου επιτευχθεί αυτό που ο Freud δεν μελέτησε στην έρευνά του για το ανοίκειο: τη σύνδεση του ανοίκειου με τον χώρο, που διερεύνησαν μέσω των γραπτών τους ο Γερμανός φιλόσοφος Martin Heidegger (1889 - 1976) και ο αρχιτέκτονας και συγγραφέας Anthony Vidler. Συμπεραίνεται ότι το ανοίκειο συνδέεται με το χωρικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργείται και δεν δημιουργείται εκ του μηδενός, αλλά ο χρόνος προσδίδει στον χώρο την ιδιότητα της οικείας ή της ανοικείας κατάστασης άλλοτε σταδιακά και άλλοτε αιφνίδια. *«Από το εσωτερικό των κατοικιών των αστών όπου εντοπίστηκε για πρώτη φορά, μέχρι τους νέας κλίμακας δημόσιους χώρους της μητρόπολης, μοιάζει να αποτελεί μία ιδιότητα του χώρου που μετασχηματίζεται με ιδιαίτερη ευκολία και ανασύρει κρυμμένες ανησυχίες»⁴.*

Όταν άρχισαν να γράφονται τα πρώτα δοκίμια από τον Freud για το ανοίκειο υπήρχε μεγάλη κληρονομιά γραπτών διηγημάτων αλλά οι πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες είχαν αλλάξει. Κάποιες δεκαετίες νωρίτερα είχαν κάνει την εμφάνισή τους οι μητροπόλεις και το ανοίκειο συνδέθηκε με καταστάσεις μέσα σε αυτές. Σύμφωνα με τον μαρξιστή φιλόσοφο Walter Benjamin (1892 - 1940), το ανοίκειο εμφανίζεται, μεταξύ άλλων, και από την άνοδο των μεγάλων πόλεων και εντοπίζεται στο δημόσιο χώρο, στα άγνωστα ετερογενή πλήθη και στην νέα κλίμακα κτηρίων και κενών χώρων⁵. Εκείνη την εποχή η εκτεταμένη χρήση των καρπών της Βιομηχανικής Επανάστασης είχε εκτοπίσει τη διάθεση για σύμπραξη και γόνιμη αλληλεπίδραση φέρνοντας τους ανθρώπους πιο κοντά σε έναν μηχανικό τρόπο ζωής. *«Οι αυτοματοποιημένες μηχανές γίνονται μέρος της καθημερινότητας απαιτώντας αυτοματοποιημένες κινήσεις»⁶.* Αυτές σε συνδυασμό με την αφαίρεση του προσωπικού χαρακτήρα των ανθρώπων και την μετατροπή τους σε πλήθος, την απομάκρυνση του ανθρώπου από τη φύση και την έλλειψη σύνδεσης με το παρελθόν στο βωμό του πυρετώδους παρόντος, σύμφωνα με τον Vidler, οδηγούν σε μία διαδικασία αποξένωσης που προκαλεί το ανοίκειο στην εμπειρία της αστικότητας⁷.

Σύντομα, η εμπειρία του σοκ του διαβάτη στην πόλη και η διαδικασία της αποξένωσης που συνεπάγεται σταδιακά έγινε αντικείμενο της ψυχανάλυσης, με αποτέλεσμα να οριστούν νέες ψυχολογικές νόσοι που εμφανίζονται κατά την επαφή του ανθρώπου με το αστικό περιβάλλον. Η μητρόπολη γρήγορα έγινε η κατεξοχήν περιοχή που εμφανίζονται οι «χωρικές ασθένειες»⁸. Η σημαντικότερη από τις νόσους που εμφανίστηκαν εκείνη την εποχή λόγω των

2.07: Δυτικό τμήμα του νέου Ringstrasse, σχέδιο του Camillo Sitte

2.08: Η 441 στρεμμάτων πλατεία Τίανανμεν στο Πεκίνο

νέων χαρακτηριστικών του δημόσιου αστικού χώρου είναι η αγοραφοβία⁹. Η αγοραφοβία δεν είναι μονάχα η αδυναμία συνύπαρξης με το πλήθος αλλά και ο φόβος που νιώθει ο άνθρωπος όταν βρίσκεται σε έναν κενό μεγάλο χώρο. Ο Βιεννέζος αρχιτέκτονας Camillo Sitte (1843 - 1903), όταν αντίκρισε το μνημειακό κενό χώρο του δυτικού τμήματος του νέου Ringstrasse, μιας φαρδιάς λεωφόρου που περιτριγυρίζει την παλιά πόλη της Βιέννης και αντικατέστησε το 1870 τα παλιά τείχη της, απασχολήθηκε με αυτή τη νέα ασθένεια. Στο έργο του «Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές» αναφέρει για την αγοραφοβία:

«Στην πολύ πρόσφατη εποχή, έχει διαπιστωθεί μια ιδιαίτερη μορφή νευρασθένειας: η φοβία για τις πλατείες¹⁰. Πολυάριθμοι άνθρωποι θα πρέπει να υποφέρουν απ' αυτήν, να νοιώθουν δηλαδή διαρκώς μία ορισμένη φοβία, μία ανησυχία όταν πρόκειται να διασχίσουν μία μεγάλη άδεια πλατεία. [...] Η φοβία για τις πλατείες είναι μία νεότατη

και πολύ σύγχρονη ασθένεια. Και πολύ φυσικά, διότι στις μικρές παλιές πλατείες αισθάνεται κανείς πολύ ευχάριστα, ενώ αυτές φαντάζουν γιγάντιες μόνο στην ανάμνησή μας, διότι στη φαντασία μας το μέγεθος της καλλιτεχνικής αίσθησης υπεισέρχεται στη θέση της πραγματικής αίσθησης. Στις σύγχρονες τεράστιες πλατείες μας, με την απέραντη κενότητα και την πλήξη τους που κατασυντρίβει, προσβάλλονται από την «αρρώστια - μόδα» της φοβίας για τις πλατείες, ακόμα και οι κάτοικοι ευχάριστων μικρών πόλεων. [...]».

Οι ψυχολόγοι της εποχής δεν μένουν αδιάφοροι από τον νέο αυτό φόβο και καταλήγουν ότι η συγκεκριμένη διαταραχή δεν συναντάται μόνο σε ανοιχτούς χώρους αλλά συγκεκριμένα σε ανοιχτούς αστικούς χώρους. Τελικά η αγοραφοβία σταδιακά κατέληξε να περιγράφεται με τον όρο «κενοφοβία»¹² και συμπορεύεται με το αντίθετό της, την «κλειστοφοβία»¹³, εμπλουτίζοντας έτσι τις ψυχικές διαταραχές και τους φόβους που σχετίζονται με τον χώρο¹⁴. Περιστατικά ασθενειών όπως η αγοραφοβία έχουν διαπιστωθεί από ψυχολόγους όπως ο Legrand Du Saulle στο έργο του “Étude clinique sur la peur des espaces” το 1878 σε συγκεκριμένους χώρους όπως οι λεωφόροι του Hausmann στο Παρίσι¹⁵, χώροι που είναι άμεσα συνυφασμένοι με τον έλεγχο.

Τελικά, όπως φαίνεται, υπάρχει μια κατεύθυνση στο ότι καλούμαστε να κατοικήσουμε σε ένα εχθρικό και αφιλόξενο περιβάλλον¹⁶. Ένα τέτοιο περιβάλλον είναι η μητρόπολη που αποτελεί το καταφύγιο ενός πληθυσμού που πλήττεται από τις φοβίες που μελετήθηκαν παραπάνω με αποτέλεσμα εκτός από τον ίδιο τον εαυτό να επηρεάζονται και οι κοινωνικές σχέσεις που συνάπτει και να γίνονται όλο και πιο άγονες. «Η παγκόσμια αυτή αποξένωση, δημιουργεί έναν κενό - άδειο χώρο μεταξύ των υποκειμένων, ο οποίος γεμίζεται και υποκινείται από διάφορες σχέσεις που μπορεί να δημιουργούνται μεταξύ τους. Η σύγχρονη πραγματικότητα ελαχιστοποιεί αυτές τις δυναμικές σχέσεις και ο έλεγχος επεμβαίνει με τον τρόπο του ακριβώς στο χώρο αυτό¹⁷».

ii. Ο Αστικός Έλεγχος

“Freedom and fear are at war, and there will be no quick and easy end to this conflict.” (Η ελευθερία και ο φόβος βρίσκονται σε πόλεμο, και δεν θα υπάρξει ούτε γρήγορο ούτε εύκολο τέλος σε αυτή τη σύγκρουση).

Bush George, September 2002, *The National Security Strategy of the United States of America*

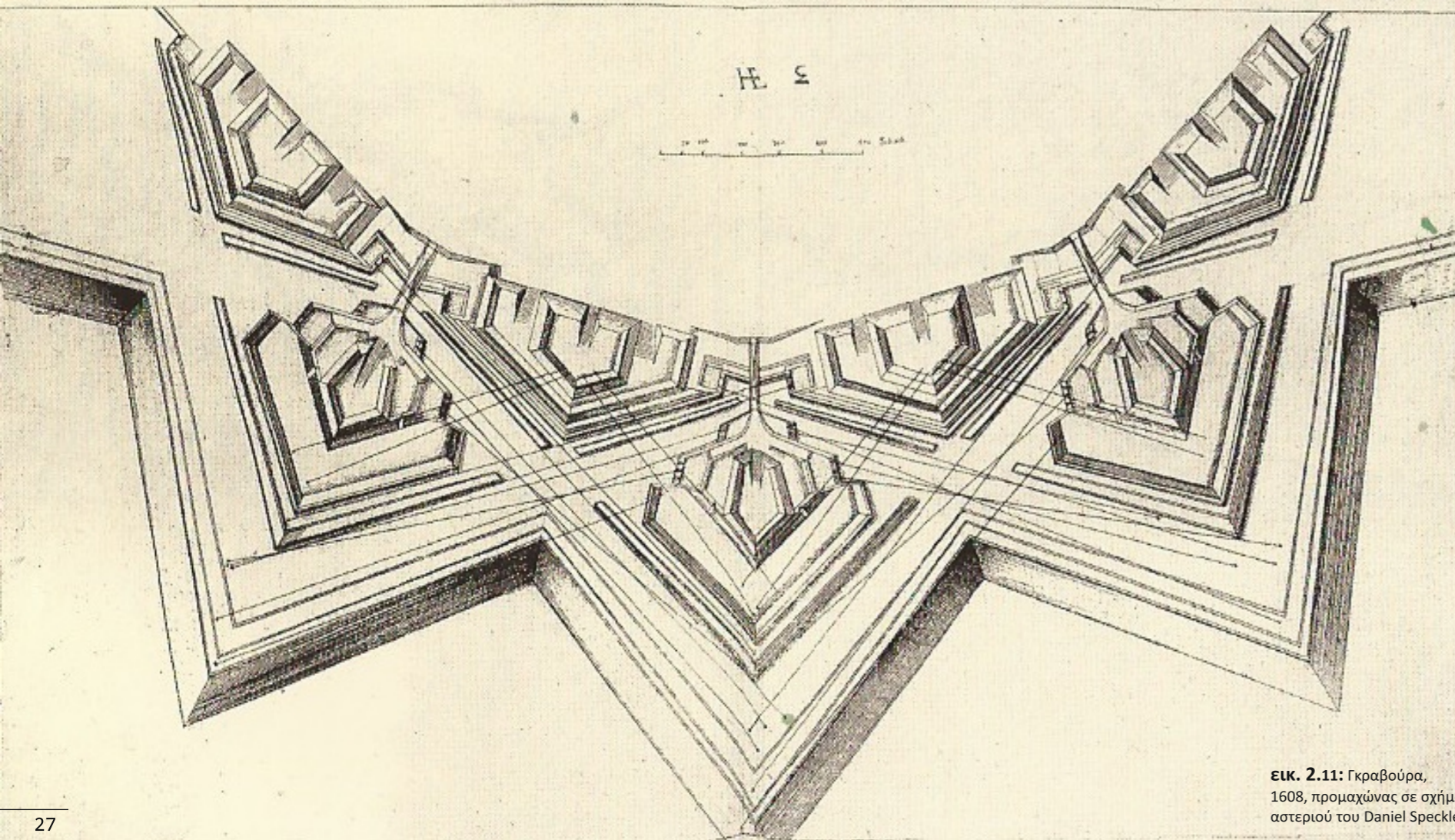
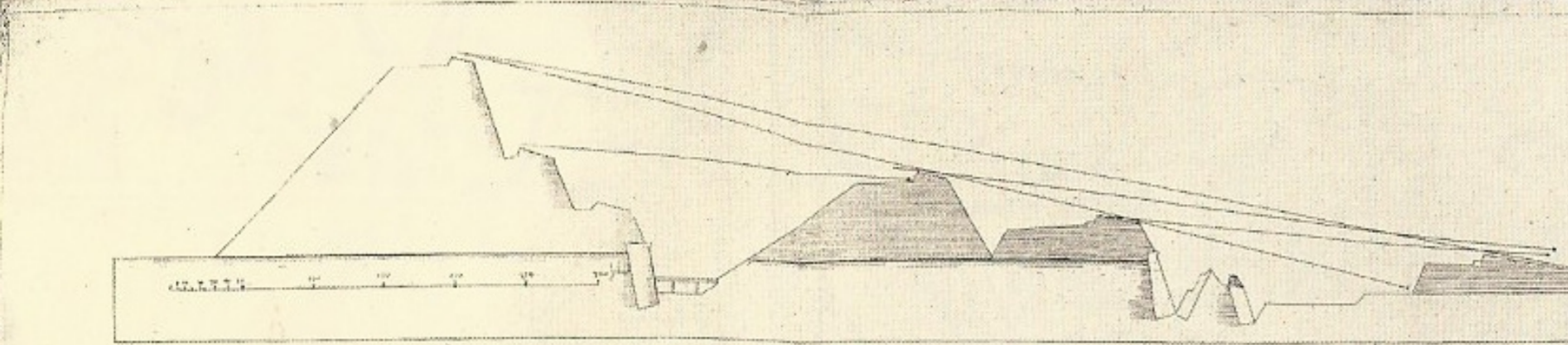
Ο έλεγχος είναι μία κατάσταση με την οποία επιδιώκεται ο περιορισμός ενός φαινομένου ή μίας δεδομένης συνθήκης προκειμένου οι συνέπειες που έχουν δημιουργηθεί να προσεγγίσουν το επιθυμητό ή το ανεκτό. Επίσης είναι η προσπάθεια για τη συγκράτηση κάποιου ή την ένταξή του σε συνθήκες πειθαρχίας. Όπως φαίνεται και από τον ορισμό του ελέγχου, αυτός μπορεί να έχει δύο εκφάνσεις στη ζωή των ανθρώπων καθώς εκείνοι μπορεί είτε να τον αποζητούν είτε να τους επιβάλλεται χωρίς την θέλησή τους, δηλαδή ο έλεγχος μπορεί να είναι θεμιτός ή αθέμιτος. Για παράδειγμα, ο άνθρωπος δέχεται καταστάσεις που τον ελέγχουν και είναι πειστικές επειδή με αυτόν τον τρόπο βελτιώνει κάποια στοιχεία του που δεν θα ερχόντουσαν στην επιφάνεια αν δεν βρισκόταν υπό συνθήκες πίεσης, ενώ αντιδρά όταν του επιβάλλονται συνθήκες ελέγχου που καταπατούν τα θέλω του και την ιδιωτικότητά του.

Αν τα παραπάνω τα μεταφράσουμε σε αστική κλίμακα, μπορούμε εύκολα να φανταστούμε καταστάσεις μέσα στην πόλη που μας ελέγχουν είτε αποκάλυπτα (παραδείγματος χάρη, με τις πανταχού παρούσες κάμερες στους δρόμους της πόλης) είτε συγκαλυμμένα, όταν η ίδια η πόλη τείνει να ελέγχει τους κατοίκους της υιοθετώντας χωρικές δομές ελέγχου. Μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε τον θεμιτό έλεγχο στην πόλη αν αναλογιστούμε καταστάσεις στις οποίες ο πολίτης μην έχοντας κάτι να κρύψει δέχεται τον έλεγχο και την παρακολούθησή του σαν κάτι αναγκαίο για να αποφευχθεί το έγκλημα από το οποίο απειλείται.

Η πόλη δεν είναι ούτε το πρώτο ούτε το παλαιότερο οχυρό. Κάθε χωριό οχυρώνεται όταν βρίσκεται σε αμφισβητούμενη μεθοριακή περιοχή ή σε διαρκή κατάσταση πολέμου¹⁸. Στο βαθύ παρελθόν και στους πρώτους οικισμούς οι άνθρωποι δρούσαν ομαδικά προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους φυσικούς κινδύνους που τους απειλούσαν και συγκροτήθηκαν σε πλήρως απομονωμένους και ελεγχόμενους χώρους, τις σπηλιές. Οι πρώτες μορφές άστεως, ως πρώτα παραδείγματα μαζικής κατοίκησης ανθρώπων χρησιμοποιούσαν το αρχιτεκτονικό έργο του τείχους.

εικ. 2.10: Έλεγχος στην πόλη, κάμερες ασφαλείας

Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι το θεωρούμενο πρώτο γνωστό έργο αρχιτεκτονικής είναι το δίπτυχο κατοικία - οχύρωση¹⁹. Παράλληλα, τα σχήματα των τειχών ποικίλουν σε σχέση με τις συνθήκες πολεμικών συγκρούσεων. Αρχιτέκτονες όπως ο Γερμανός Daniel Speckle (1536 - 1589) και ο Γάλλος Sébastien Le Prestre de Vauban (1633 - 1707) υιοθέτησαν σχήματα αστεριού με ιδιαίτερες διατάξεις προμαχώνων για να αντιμετωπίζουν τις συνθήκες πολιορκίας εκείνης της εποχής.

Ακολουθώντας το νήμα του χρόνου, στεκόμαστε στην Βιομηχανική Επανάσταση (1760-1830), μία περίοδο που θεωρούμε και αρχή της έρευνας πάνω στα χωρικά αποτυπώματα του ελέγχου. Η Βιομηχανική επανάσταση αποτελεί μία ιδιαίτερα σύνθετη περίοδο έντονων μεταβολών και ανακατατάξεων η οποία οδήγησε για πρώτη φορά στην εμφάνιση εκβιομηχανοποιημένων κοινωνιών, αρχικά στην Μεγάλη Βρετανία και στη συνέχεια στις Η.Π.Α. και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες με μεγαλύτερη επίδραση στη Γαλλία. Κύριο χαρακτηριστικό εκείνης της περιόδου ήταν η εκτεταμένη χρήση νέων τεχνικών μέσων που περιόριζαν τη χειρωνακτική εργασία, αυξάνοντας την παραγωγή και μειώνοντας το κόστος των προϊόντων. Επίσης, το νεότευκτο σύστημα του καπιταλισμού οδήγησε στον εντονότερο πλουτισμό αυτών που κατείχαν τα μέσα παραγωγής και στην οικονομική εξαθλίωση των εργατών που έπεφταν θύματα εκμετάλλευσης. Συνεπώς, καθώς η «ψαλίδα» μεταξύ των κοινωνικών τάξεων άνοιγε, γινόταν εντονότερη η ανάγκη ελέγχου των μεν προς τους δε, αφού οι εργάτες αντιδρούσαν ενώ ταυτόχρονα είχαν σημαντική συμμετοχή σε επαναστατικά κινήματα με σκοπό την βελτίωση των συνθηκών εργασίας. Ειδικότερα κατά το 1789 και την Γαλλική Επανάσταση, είχε πλέον αναγνωριστεί ότι ο εχθρός βρισκόταν εντός των τειχών και όχι εκτός, γεγονός που κατέστησε τα τείχη παρωχημένα.

Θεωρώντας λοιπόν ως αρχή της έρευνας αυτή την έντονη κοινωνικοοικονομική περίοδο, παρατηρούμε την εμφάνιση χωρικών δομών ελέγχου. Με την πάροδο του χρόνου αυτές οι δομές αλλάζουν ή εμπλουτίζονται με άλλες έτσι ώστε να επιτευχθεί η προσπάθεια ελέγχου και η άσκηση εξουσίας. Τα τείχη, μπροστά σε αυτά τα, στρατιωτικής λογικής, όπλα - δομές, υστερούν και κατεδαφίζονται. Τελικά και με την αλματώδη πρόοδο της τεχνολογίας τα τελευταία χρόνια οι ως τότε καθαρά τρισδιάστατοι, χωρικοί μηχανισμοί ελέγχου δίνουν τη θέση τους σε έναν άυλο, δυαδικό έλεγχο. Όλες αυτές οι εξελίξεις στον τομέα του ελέγχου βρίσκουν ως κοινό παρονομαστή την πόλη, τον χώρο όπου και ιστορικά λαμβάνουν χώρα οι περισσότερες συγκρούσεις με αποτέλεσμα, όπως θα δούμε και στην συνέχεια, τον μετασχηματισμό και την επαναδιατύπωση του αστικού χώρου.

Ο έλεγχος στην πόλη δεν είναι κάτι νέο για τον αστικό χώρο. Από τα πρώτα

ΕΙΚ. 2.11: Γκραβούρα, 1608, προμαχώνας σε σχήμα αστεριού του Daniel Speckle

παραδείγματα άστεως μέχρι τις σημερινές μεγαλουπόλεις, ο άνθρωπος βρίσκεται συνεχώς σε συνθήκες συνεχούς αναζήτησης καταφύγιου, που θα τον προστατεύει και θα του παρέχει τις αναγκαίες συνθήκες για να αναπτυχθεί. «Όταν εξασφαλίσει αυτό το καταφύγιο, και ανάγει την αρχιτεκτονική πράξη σε παραγωγή συμβολισμού θα χρησιμοποιήσει τα αρχιτεκτονικά έργα για να καλύψει την ανάγκη του να εξουσιάζει»²⁰.

Τελικά, δημιουργεί χώρους που σκοπό έχουν να ελέγχουν και να εξουσιάζουν. Αυτοί οι χώροι που μπορεί να λέγονται είτε προσωπικοί, είτε εργασίας, είτε αστικοί, επηρεάζουν μέσω της μορφής τους (σχήμα, υλικά), της χρήσης τους, της ποιότητάς τους (φως, χρώμα, θερμική και ακουστική άνεση, οσμή) και των χρηστών τους. Ο άνθρωπος δέχεται ισχυρά ερεθίσματα από τον χώρο, ο οποίος επηρεάζει την αποδοτικότητά του, τα συναισθήματά του και τις σχέσεις με τους συνανθρώπους του. Σύμφωνα με τον Γάλλο ψυχίατρο και ψυχαναλυτή P.C. Racamier «Οι επιδράσεις που δέχεται γίνονται πολύ πειστικές γιατί ο χρήστης δε μπορεί να τις ελέγξει, επιδρούν πάνω του χωρίς να το αντιλαμβάνεται»²¹.

ΕΙΚ. 2.12: Boris Ignatovich, 1929, Hermitage

iii. Φόβος: Η Γέννηση και η Κατάληξη του Ελέγχου

εικ. 2.13: Η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις Η.Π.Α.

«Τεχνική χειραγώγησης της κοινής γνώμης «πρόβλημα-αντίδραση-λύση»:

Πρώτα δημιουργείτε ένα πρόβλημα, μια «έκτακτη κατάσταση» για την οποία μπορείτε να προβλέψετε ότι θα προκαλέσει μια συγκεκριμένη αντίδραση του κοινού, ώστε το ίδιο να ζητήσει εκείνα τα μέτρα που εύχεστε να το κάνετε να αποδεχτεί.

Για παράδειγμα: αφήστε να κλιμακωθεί η αστική βία, ή οργανώστε αιματηρές συμπλοκές, ώστε το κοινό να ζητήσει τη λήψη μέτρων ασφαλείας που θα περιορίζουν τις ελευθερίες του. Ή, ακόμη: δημιουργήστε μια οικονομική κρίση για να κάνετε το κοινό να δεχτεί ως αναγκαίο κακό τον περιορισμό των κοινωνικών δικαιωμάτων και την αποδόμηση των δημοσίων υπηρεσιών».

Noam Chomsky, 2015²²

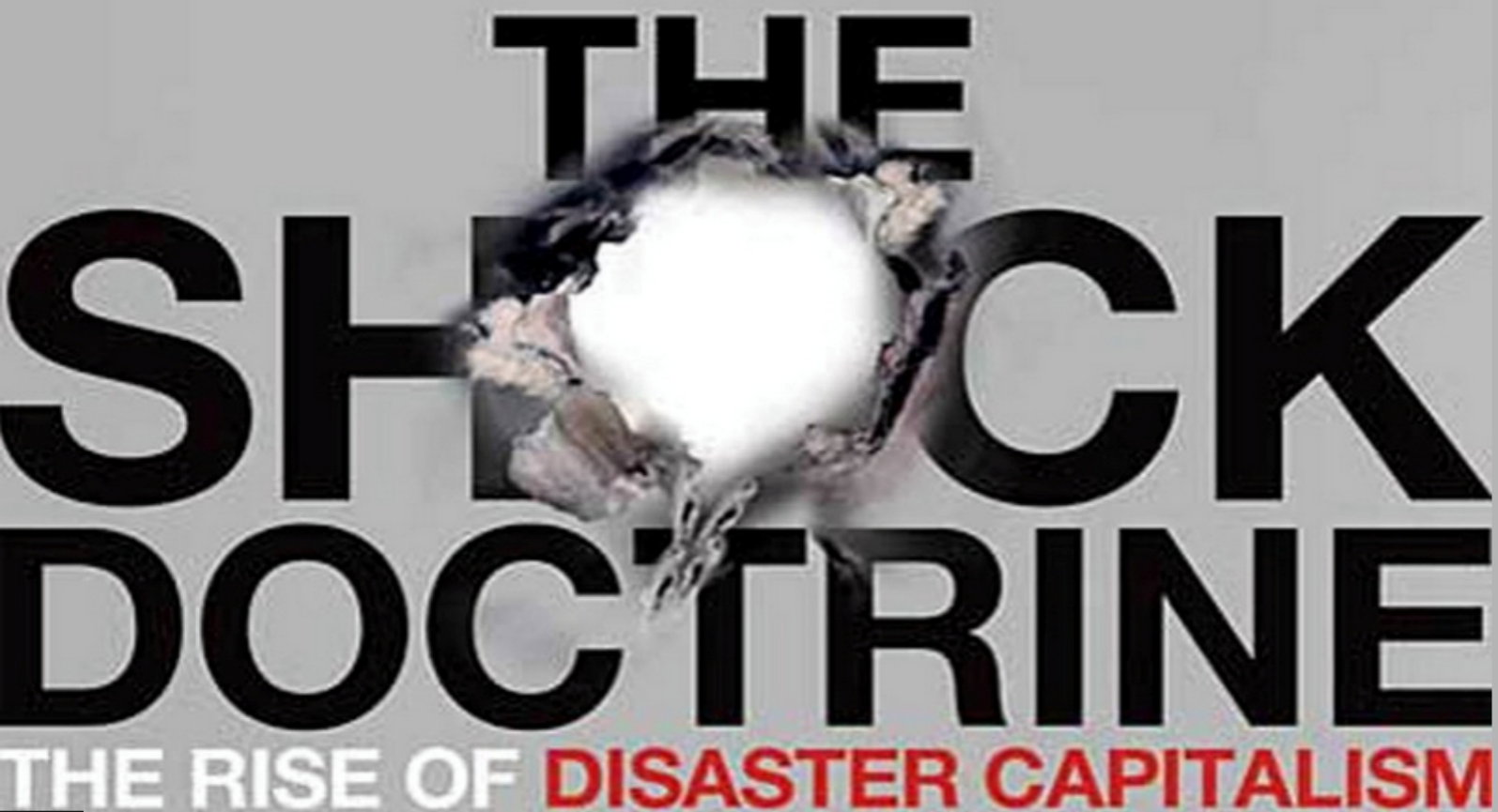
Η σύγχρονη πόλη συγκεντρώνει πολλές, μεταξύ τους ετερόκλητες κοινωνικές ομάδες. Οι φυσικές διαφορετικότητες αυτών των ομάδων έχουν αποτελέσει και την αιτία για την οποία η πόλη αποτελεί τη δομή στην οποία πιο συχνά εμφανίζονται συναισθήματα ανασφάλειας και φόβου. Η απειλή αφορά τον άλλο, τον ξένο, που ίσως έχει εμφανίσει παραβατικές συμπεριφορές. Αυτές οι συνθήκες συντελούν σε μία κατάσταση στην οποία ο άνθρωπος δεν αισθάνεται αυτόν τον κόσμο σαν το σπίτι του. Σύμφωνα με τον Heidegger αυτός είναι «ο λόγος για τον οποίο προσπαθούμε ακατάσχετα να κάνουμε τους εαυτούς μας να νιώθουν σαν στο σπίτι τους και ασφαλείς»²³.

Αυτή την πηγαία ανάγκη ασφάλειας φαίνεται να εκμεταλλεύονται τα σημερινά «τάγματα» επιτήρησης, εγκαθιστώντας ανεμπόδιστα έναν γενικευμένο έλεγχο στην πόλη. Καλλιεργούν συνθήκες ανασφάλειας και φόβου, συχνά τεχνητές, με την επιδίωξη του ελέγχου και την εγκατάστασή του στον αστικό ιστό και στην καθημερινότητα των κατοίκων. Ο κάτοικος δέχεται αυτόν τον έλεγχο επειδή φοβάται τις αρνητικές επιπτώσεις που θα εμφανίζονταν αν δεν υπήρχε, αλλά τελικά καταλήγει να ελέγχεται από αυτόν τον μηχανισμό ελέγχου και ο ίδιος.

Με την πάροδο του χρόνου και καθώς η πόλη παίρνει τη σημερινή της μορφή, αυτή της παγκόσμιας πόλης, έχουν αλλάξει και οι μηχανισμοί ελέγχου που χρησιμοποιούν οι κυβερνήσεις. Από τις μεταφορές του πανόπτικου συστήματος στην πόλη έως την οργάνωση της πόλης σε πολλαπλούς πυρήνες ομοιογένειας, κοινό παρονομαστή αποτελεί η προσπάθεια ελέγχου του πλήθους. Ειδικότερα μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου εισάγεται στις πόλεις ο ενισχυμένος «Φόβος για την

Τρομοκρατία»²⁴, ένα νέο είδος φόβου που όπως είναι λογικό πήρε παγκόσμιες διαστάσεις. Οι δυτικές πόλεις, προσπαθώντας να αποτρέψουν τη νέα ενδεχόμενη απειλή, ασφαλίζονται με κάθε μέσο για την αντιμετώπισή της. Σχολιάζοντας εύστοχα αυτή τη νέα πραγματικότητα, ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Benjamin Barber πλέον ονομάζει την νέα Αμερική και ολόκληρο τον νέο κόσμο ως «Η Αυτοκρατορία του Φόβου»²⁵.

Συνεπώς, η πρόφαση της ασφάλειας εγκαθιστά συστήματα παρακολούθησης των δημόσιων χώρων καθώς και μία στροφή προς το εσωτερικό. Το κτήριο που βρίσκεται εντός του αστικού ιστού μεταμορφώνεται σε μία αψίδα προστασίας του κατοίκου που ολοένα και περισσότερο φοβάται τον δημόσιο χώρο. Τελικά, γίνεται εντονότερη στον άνθρωπο η ανάγκη για προσωπική ασφάλεια και για κοινωνική και χωρική μόνωση με αποτέλεσμα μία γενικότερη αποξένωση από τους άλλους και τελικά την καλλιέργεια

του συλλογικού φόβου που πλέον δεν αφορά το άτομο αλλά το πλήθος.

Ο συλλογικός φόβος δεν είναι ένα νέο φαινόμενο αλλά ανέκαθεν εμφανιζόταν ιστορικά. Εντοπίζεται σε μεγάλο βαθμό στο υποσυνείδητο ή βρίσκεται σε λανθάνουσα κατάσταση και έχει το χαρακτηριστικό να καθορίζει την ικανότητα αντίληψης ενός πλήθους ή της κοινωνίας γενικότερα. Η εμφάνισή του επηρεάζεται από απτά γεγονότα, φήμες, διαθέσεις, θρησκευτικά δόγματα και κυρίως πολιτικές πρακτικές χειραγώγησης.²⁶

Τέτοιου είδους φόβοι δεν εμφανίζονταν σε τέτοια συγκέντρωση ιστορικά. Ανέκαθεν ο άνθρωπος ένιωθε την ανάγκη για προστασία, αλλά αυτή η τάση για αποδοχή του ελέγχου μόνο σήμερα εμφανίζεται τόσο έντονα. Συνοπτικά, φαίνεται πως καθώς η αστικοποίηση αυξάνεται, ανάλογα επεκτείνονται και τα φαινόμενα ελέγχου και επιτήρησης. Καθώς αυτά αυξάνονται, εξαιτίας του φόβου, αυξάνεται περισσότερο και ο φόβος για τον άλλο, τον ξένο. Τελικά επιτυγχάνεται μία εντονότερη τεχνητή στοχοποίηση των μεν από τους δε με αποτέλεσμα την ανακύκλωση και μεγιστοποίηση της ανάγκης για έλεγχο.

Σε αυτόν τον αυτοτροφοδοτούμενο φαύλο κύκλο φόβου και ελέγχου σημαντικό ρόλο έπαιξαν και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Το γεγονός ότι οι σημερινές ειδήσεις μοιάζουν με τις βίαιες αστυνομικές περιπέτειες που προβάλλονται αμέσως μετά στο τηλεοπτικό πρόγραμμα είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την εγκατάσταση του ελέγχου στην καθημερινότητα των ανθρώπων.²⁷ Συνεπώς, με την αύξηση της προβαλλόμενης εγκληματικότητας αυξάνεται και ο φόβος και άρα ο έλεγχος γίνεται εντελώς απαραίτητος.

Τελικά, οι επικεφαλής των σύγχρονων ελεγχόμενων κοινωνιών φαίνεται να υιοθετούν αυτό που η Καναδή συγγραφέας Naomi Klein το 2007 αναφέρει σαν «το δόγμα του σοκ» (The shock doctrine)²⁸. Οι πολίτες επηρεάζονται υποσυνείδητα από τον μαζικό φόβο που καλλιεργείται από τους ηγέτες, ενώ αυτοί είναι ελεύθεροι να δημιουργήσουν εκ του μηδενός οικονομικές κρίσεις, ακόμα και πολέμους. Οι πολίτες σε αυτές τις περιπτώσεις είναι συναισθηματικά και σωματικά ανίκανοι να αντισταθούν αποτελεσματικά, όντας απορροφημένοι από δευτερεύουσες ανησυχίες. Το δόγμα του σοκ, σχετιζόμενο με τον έλεγχο, έχει σαν αποτέλεσμα οι πολίτες να δέχονται από μόνοι τους τον έλεγχο που τους επιβάλλεται, ακόμα και στην προσωπική τους ζωή επειδή είναι απασχολημένοι με άλλα, συχνά τεχνητά, συμβάντα και τείνουν να τον θεωρούν σαν κάτι το δεδομένο, ενώ στην πραγματικότητα είναι σχεδόν παράνομος.

Στις σελίδες που προηγήθηκαν ασχοληθήκαμε με δύο βασικές έννοιες για την παρούσα εργασία: τον φόβο και τον έλεγχο, υπό το πρίσμα των οποίων θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να αναλύσουμε και κάποια πρακτικά, θεωρητικά, υλοποιημένα ή μη, αστικά παραδείγματα.

Όπως είδαμε αυτές οι δύο έννοιες είναι άμεσα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Ο φόβος που αισθάνεται κάποιος για κάτι ξένο προς αυτόν πυροδοτεί την ανάγκη του για έλεγχο. Κάτι τέτοιο είναι ξεκάθαρο ιστορικά από την ύπαρξη οχυρώσεων στις πόλεις και από τον μετασχηματισμό αυτών σε άλλα σχήματα προκειμένου να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικότερα οι εκάστοτε τεχνολογικές εξελίξεις στις στρατιωτικές επιχειρήσεις. Με το πέρασμα του χρόνου και καθώς το χάσμα μεταξύ των κοινωνικών τάξεων μεγάλωνε, αναγνωρίστηκε ότι πλέον ο εχθρός δεν βρισκόταν εκτός των τοιχών αλλά εντός τους. Τότε τα τείχη θεωρήθηκαν παρωχημένα και έκτοτε ο έλεγχος αναγνωριζόταν σε χωρικές δομές εντός της πόλης και τελικά μετουσιώθηκε στον δυαδικό έλεγχο.

Σε όλες αυτές τις εξελίξεις η κινητήρια δύναμη ήταν ο φόβος που παραδοσιακά αισθάνεται ο άνθρωπος όταν νιώθει ότι χάνει την ασφάλειά του. Ταυτόχρονα όμως ο φόβος παράγεται και από τον έλεγχο καθώς αυτός είναι παρών και μας «υπενθυμίζει» συνέχεια τι ήταν αυτό που φοβόμαστε. Παράλληλα, οι χωρικές μεταμφιέσεις του ελέγχου με τη σειρά τους προκαλούν αρνητικά συναισθήματα στους κατοίκους της πόλης καθώς, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, συνδέονται με την εμφάνιση χωρικών φοβιών όπως η κενοφοβία ή ακόμα και με το αίσθημα του ανοίκειου.

Με ίσως χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις Η.Π.Α. και τα σκληρά μέτρα ασφάλειας που αργότερα εφαρμόστηκαν στις δυτικές πόλεις φαίνεται ότι συχνά ο φόβος χρησιμοποιείται ως όπλο στα χέρια ηγετών προκειμένου αυτοί να εγκαταστήσουν στις ζωές των πολιτών έναν έλεγχο που όμως καταργεί και τις δικές τους ελευθερίες και έτσι να δημιουργήσουν μία πειθήνια και εύκολα χειραγωγήσιμη κοινωνία.

ΕΙΚ. 2.15: Fernand Knopff, 1904, Abandoned City

Σημειώσεις - Παραπομπές

¹ Freud Sigmund, 2014, *Πέντε Ιστορικά Ασθενείας*, μετάφραση Κ. Λιάπτση, Λ. Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, σελ. 15

² Freud Sigmund, 2009, *Το Ανοίκειο*, μετάφραση Ε. Βαϊκούση, Αθήνα, Πλέθρον, σελ. 13

³ Τζίμας Νίκος, 2008, *Προς μία Ανοίκεια Χωρικότητα: Διερεύνηση της Χωρικής Έκφρασης του Ανοίκειου στο Έργο του G. Schneider Haus UR* (διπλωματική εργασία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα, σελ. 7

⁴ Τζίμας Νίκος, 2008, *Προς μία Ανοίκεια Χωρικότητα: Διερεύνηση της Χωρικής Έκφρασης του Ανοίκειου στο Έργο του G. Schneider Haus UR* (διπλωματική εργασία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα, σελ. 8

⁵ Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 4

⁶ Τζίμας Νίκος, 2008, *Προς μία Ανοίκεια Χωρικότητα: Διερεύνηση της Χωρικής Έκφρασης του Ανοίκειου στο Έργο του G. Schneider Haus UR* (διπλωματική εργασία του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα, σελ. 28

⁷ Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 4

⁸ Vidler Anthony, 2000, *Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 25

⁹ Ο όρος προσδιορίζει μία ψυχοπαθολογική διαταραχή, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο σοβαρή, που εμφανίζεται ως φοβική αντίδραση, κατά την οποία το άγχος του ατόμου συγκεκριμενοποιείται σε έναν νευρωτικό φόβο για τους πολυσύχναστους δρόμους, τις πλατείες, τ καταστήματα, τα οχήματα, τους ανοιχτούς ή και κλειστούς ακόμα δημόσιους χώρους γενικά. Στη στενή γραμματολογική του σημασία ο όρος σημαίνει «φόβος της αγοράς», με την έννοια της αρχαίας ελληνικής αγοράς όπως τη διέσωσαν τα Ομηρικά Έπη.

Αγοραφοβία, 2006, Στην Πάπυρος Larousse Britannica (Τόμος 1, σελ. 681-682), Αθήνα, Πάπυρος

¹⁰ Η «φοβία για της πλατείες» πρόκειται για την αγοραφοβία που αναφέρουμε παραπάνω. Μεταφράστηκε έτσι στην ελληνική έκδοση του βιβλίου «Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές» από την αγγλική λέξη “agoraphobia”.

¹¹ Sitte Camillo, 1992, Η Πολεοδομία Σύμφωνα με τις Καλλιτεχνικές της Αρχές, μετάφραση Κ. Σερράος, Αθήνα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, σελ. 56

¹² Ο νοσηρός φόβος που καταλαμβάνει νευρασθενή άτομα όταν αυτά βρεθούν μπροστά σε κενό χώρο.

Κενοφοβία, 2006, Στην Πάπυρος Larousse Britannica (Τόμος 28, σελ. 284), Αθήνα, Πάπυρος

¹³ Παθολογικός φόβος προς του κλειστούς χώρους. Το άτομο αισθάνεται δυσφορία, που εγγίζει το άγχος, όποτε βρίσκεται σε έναν τέτοιο χώρο, ιδίως σε ορισμένους από αυτούς, όπως τον υπόγειο σιδηρόδρομο και το ασανσέρ. Η κλειστοφοβία είναι σύμπτωμα που απαντά εξίσου σε νευρωτικά όσο και σε ψυχωτικά άτομα.

Κλειστοφοβία, 2006, Στην Πάπυρος Larousse Britannica (Τόμος 29, σελ. 152), Αθήνα, Πάπυρος

¹⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με αυτές τις έννοιες: Vidler Anthony, 2000, *Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 25 - 50

¹⁵ Vidler Anthony, 2000, *Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 31

¹⁶ Βασιλάκη Μαρία κ.α, 2007, *Ο Φόβος στην Τέχνη και στη Ζωή*, Μέτσοβο, Ίδρυμα Ευαγγέλου Αβέρωφ - Τοσίτσα

¹⁷ Vidler Anthony, 2000, *Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 68

¹⁸ Veber Max, 2003, *Η Πόλη*, μετάφραση Θ. Γκιούρας, Αθήνα, Κένταυρος, σελ. 65

¹⁹ Λάββας Γεώργιος, 2002, *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, με Έμφαση στον 19ο και 20ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σελ. 39

²⁰ Hollier Denis, 1992, *Against Architecture, the Writings of Georges Bataille*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 46

²¹ Ramamier P.C, 1971, *Ψυχολογία του Αρχιτεκτονικού Χώρου*, περιοδικό Αρχιτεκτονικά Θέματα 5/1971, σελ. 83

²² Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις τεχνικές χειραγώγησης της κοινής γνώμης σύμφωνα με τον Avram Noam Chomsky στο <http://tvxs.gr/news/blogarontas/noam-tsomski-aytes-einai-oi-deka-texnikes-gia-ti-xeiragogisi-tis-koinis-gnomis>

²³ Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 8

²⁴ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAi Publishers, σελ. 121

²⁵ Για περισσότερες πληροφορίες: Barber Benjamin, 2003, *Fear's Empire: War, Terrorism, and Democracy*, New York, W. W. Norton & Company, Inc.

²⁶ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAi Publishers, σελ. 117

²⁷ Φιλιππίδης Μέμος (επιμ.), 2002, *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και Παρακολούθηση*, Αθήνα, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, σελ. 16

²⁸ Για περισσότερες πληροφορίες: Klein Naomi, 2007, *The Shock Doctrine: The Rise of the Disaster Capitalism*, New York, Picador

03

Χωρικά Αποτυπώματα Ελέγχου

Όπως είδαμε, ο έλεγχος όλο και περισσότερο εγκαθιστάται στην καθημερινότητα των κατοίκων της πόλης. Θεωρήσαμε το διάστημα μεταξύ του τέλους του 18^{ου} αιώνα και των αρχών του 19^{ου} ως το χρονικό σημείο μηδέν σε αυτή την προσπάθεια απεικόνισης του ελέγχου στον αστικό ιστό εξαιτίας του γεγονότος ότι αποτελεί μία έντονη κοινωνικοοικονομική περίοδο ανακατατάξεων και συνάμα πυροδότησε έννοιες και καταστάσεις που με τη σειρά τους αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο για την εγκατάσταση του ελέγχου στην πόλη (καπιταλισμός, διόγκωση του χάσματος μεταξύ των κοινωνικών τάξεων κ.α.).

Στο σημείο αυτό επιχειρείται μία παρουσίαση των σημαντικότερων χωρικών αποτυπωμάτων του ελέγχου που συναντώνται στην πόλη μέχρι και σήμερα. Ξεκινάμε την έρευνα από το Πανόπτικο, μία ιδεατή φυλακή σχεδιασμένη το 1785, η δομή της οποίας μεταφέρθηκε και σε αστικό επίπεδο με στόχο έναν γενικότερο έλεγχο της πόλης. Συνεχίζοντας το νήμα του χρόνου, έναν περίπου αιώνα αργότερα συναντάμε την ισοπεδωτική επέμβαση του Haussmann στο Παρίσι με τη διάνοιξη μεγάλων λεωφόρων. Η επέμβαση αυτή η οποία συμπεριλάμβανε και την κατεδάφιση πολλών τμημάτων της πόλης που ήταν εστίες ταραχών θεωρήθηκε από πολλούς ως μία στρατιωτική τακτική έλεγχου της. Αργότερα, με την εμφάνιση του Μοντερνισμού οι ιδέες αστικού σχεδιασμού των αρχιτεκτόνων που τον αντιπροσώπευαν στόχευαν σε έναν σαφή διαχωρισμό της πόλης με βάση τις λειτουργίες που ουσιαστικά αποτελούσε τον κατακερματισμό της σε πιο διαχειρίσιμα μεγέθη ως προς τον έλεγχό τους. Τέλος, αναλύεται η διαφάνεια, μια ακόμα ιδέα του Μοντερνισμού που αναφέρεται κυρίως στην εκτεταμένη χρήση του γυαλιού αλλά και στην κατάργηση των ορίων μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού η οποία με τη σειρά της οργάνωσε ανεμπόδιστες ματιές ελέγχου στην πόλη.

Αυτά τα χωρικά αποτυπώματα του ελέγχου στην πόλη όπως θα δούμε έχουν ως κοινό παρονομαστή την ανακύκλωση του φόβου στις ζωές των κατοίκων της, ο οποίος ανά πάσα στιγμή είναι εκτεθειμένος στα βλέμματα άλλων. Εκτός από το ψυχολογικό αντίκτυπο που έχει η έκθεση αυτή καθεαυτή, τα χωρικά αποτυπώματα ελέγχου που θα αναλυθούν παρακάτω παρουσιάζουν κάποια γνωρίσματα τα οποία έχουν ταυτιστεί με την εμφάνιση του φόβου, της μοναξιάς, ψυχικών ασθενειών όπως η αγοραφοβία αλλά και άλλων ψυχολογικών καταστάσεων όπως είναι το ανοίκειο.

ι. Το Πανόπτικο

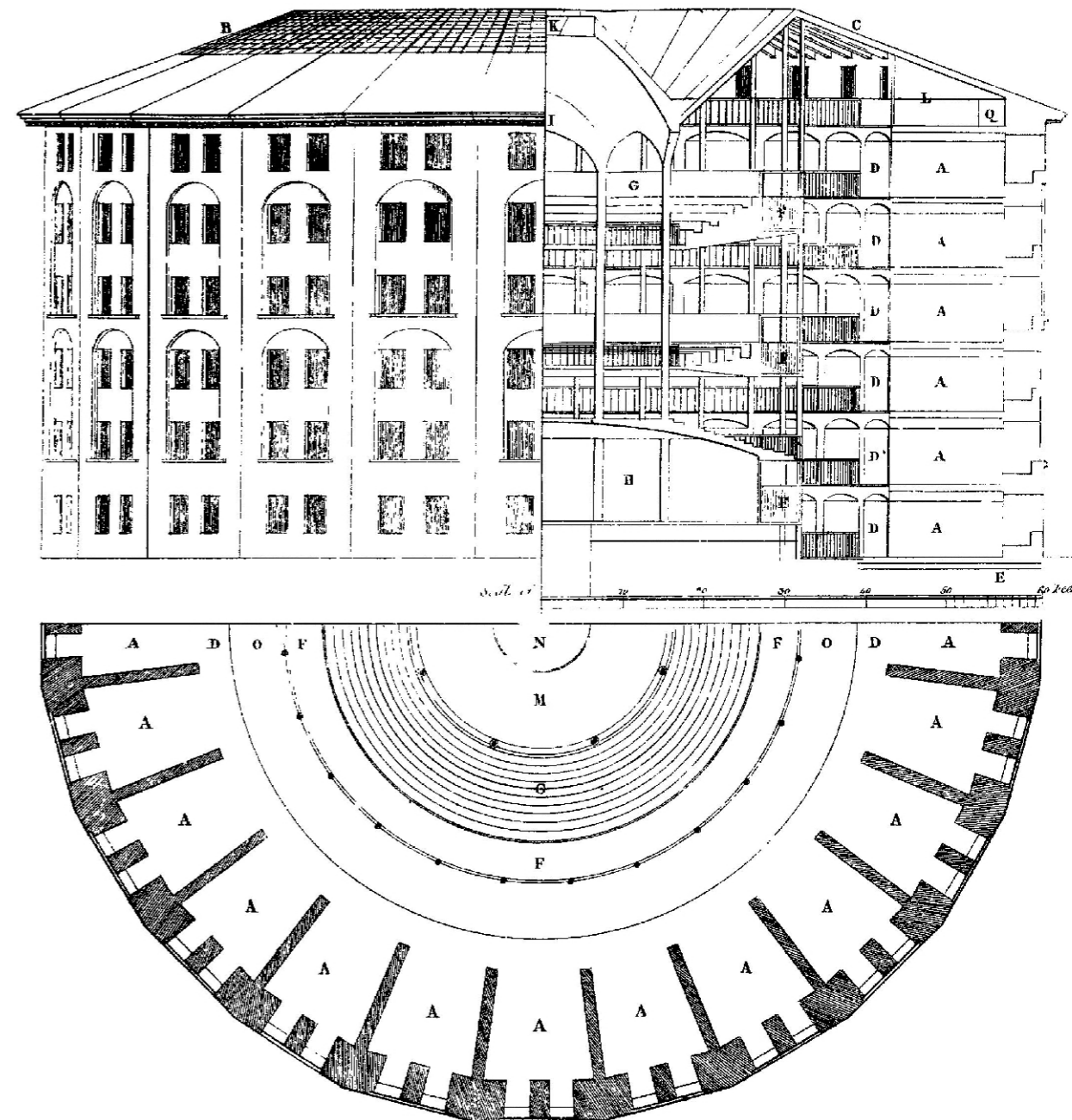
«Από τον 18ο αιώνα - την εποχή του Διαφωτισμού, για να χρησιμοποιήσουμε την πιο γνωστή ορολογία - πιστεύαμε πως τεχνολογία και λογική προχωρούσαν χέρι - χέρι προς την εξέλιξη, προς ένα ένδοξο μέλλον όπως έλεγαν. Εν τέλει οδηγηθήκαμε σε κάτι που μόνο λύση δεν ήταν: νοσηρότητα, φτώχεια και ανισότητα».

Virilio Paul, Sylvere Lotringer, 2008, *Pure War*, Los Angeles, semiotext (e), σελ 76

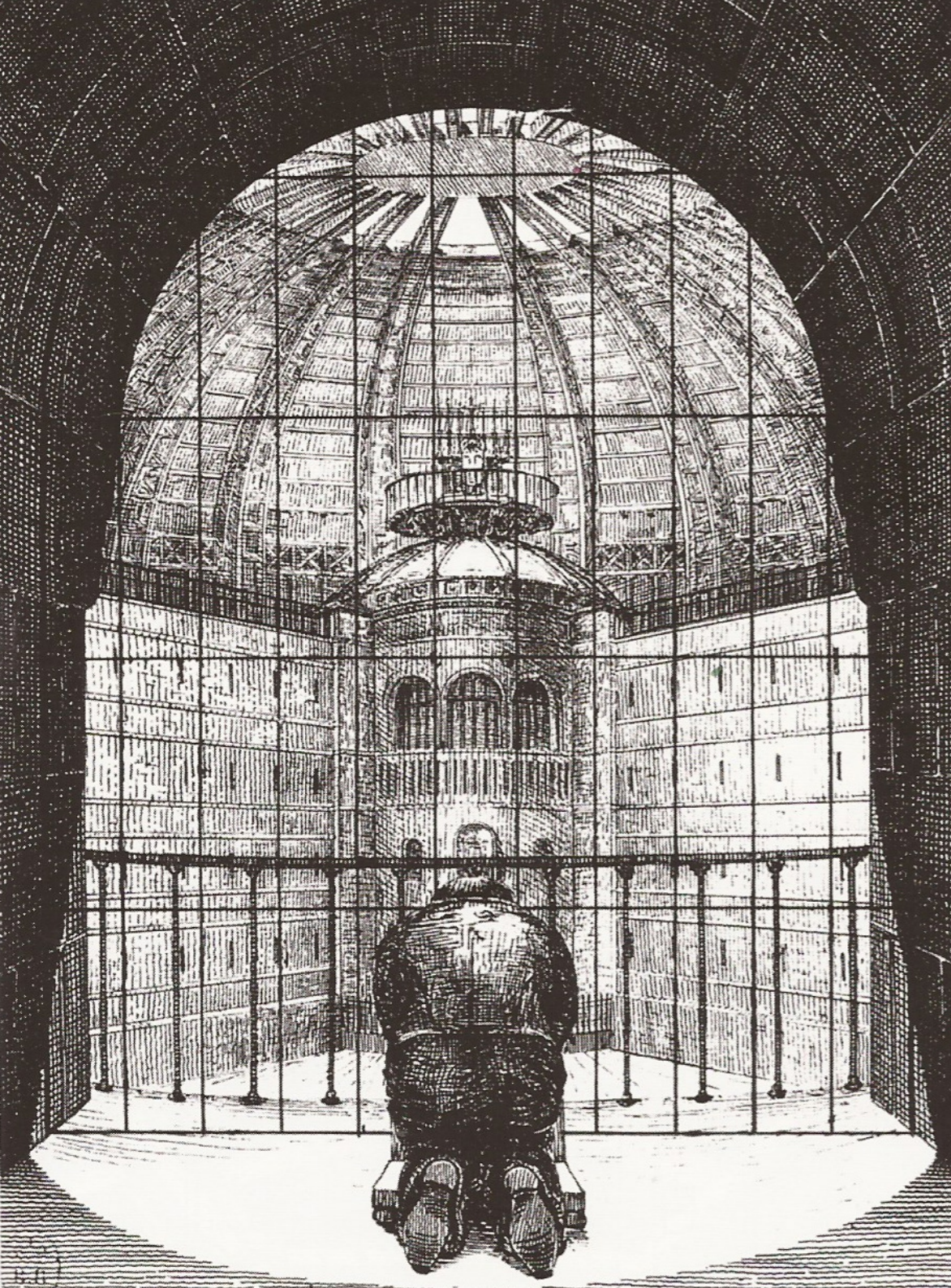
Μία από τις πρώτες χωρικές δομές - αποτελέσματα αυτής της λογικής είναι το Πανόπτικο, μία ιδεατή κατασκευή για τη νέα γενιά σωφρονιστικών ιδρυμάτων όπως την είχε φανταστεί το 1785 ο Βρετανός φιλόσοφος Jeremy Bentham (1748 - 1832). Σύμφωνα με τα γραπτά του, το Πανόπτικο ήταν «μία απλή αρχιτεκτονική ιδέα η οποία διαμορφώνει τα ήθη, διατηρεί την (δημόσια) υγεία, αναζωογονεί την βιομηχανία, διαχέει τις εντολές και το δημόσιο φορτίο έρχεται στο φως¹». Ο Γάλλος φιλόσοφος και ψυχολόγος Michel Foucault (1926 - 1984) στο έργο του «Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής» (1975), αναλύει το Πανόπτικο και τη δομή του και το αντιμετωπίζει σαν το κατεξοχήν διάγραμμα για να περιγράψει τη πειθαρχική κοινωνία που ζούμε.

Το Πανόπτικο αποτελεί την έκφραση ενός μετασχηματισμού και αναζωογόνησης του σωφρονιστικού συστήματος που είχε αρχίσει από τον 17^ο αιώνα, ως μέρος του Διαφωτισμού. Στην Ευρώπη, μεταρρυθμιστές σαν τον Beccaria και τον Montesquieu πρότειναν πιο ανθρώπινες μεθόδους σωφρονισμού και τιμωρίας². Η γενική άποψη που επικρατούσε περί τελειότητας του ατόμου και κατ' επέκταση περί τέλειαν ανθρώπινης κοινωνίας, σε συνδυασμό με την ανύψωση της ανθρώπινης λογικής, οδήγησε στην άποψη ότι μία παραβατική συμπεριφορά αποτελεί δείγμα άρρωστου μυαλού. Συνεπώς η τιμωρία δεν πρέπει να εντοπίζεται πλέον στο σώμα, αλλά στο μυαλό και την ψυχή.

Δομικά, πρόκειται για ένα απλό κυλινδρικό κτήριο, του οποίου η κυκλική κάτοψη επαναλαμβάνεται καθ' ύψος. Στην περιφέρεια του κύκλου κάθε κάτοψης συναντάμε έναν όγκο σε σχήμα δακτυλίου, ο οποίος είναι χωρισμένος ισομερώς σε κελιά για τους κρατούμενους που διαπερνούν όλο το πλάτος του. Κεντρικά της κυκλικής κάτοψης συναντάμε έναν πύργο με μεγάλα ανοίγματα προς την εσωτερική πλευρά του δακτυλίου. Εκεί βρίσκεται ο δεσμοφύλακας. Τα κελιά διαθέτουν ανοίγματα στις δύο πλευρές τους. Το ένα προς το εξωτερικό, επιτρέποντας το φως του ήλιου να μπαίνει

ΕΙΚ. 3.02: J. Bentham, Σχέδιο του Πανόπτικου

Από αριστερά προς τα δεξιά:

Εικ. 3.03: N. Harou - Romain, Σχέδιο σωφρονιστηρίου, 1840: Ο κρατούμενος προσεύχεται μπροστά στον κεντρικό πύργο επιτήρησης

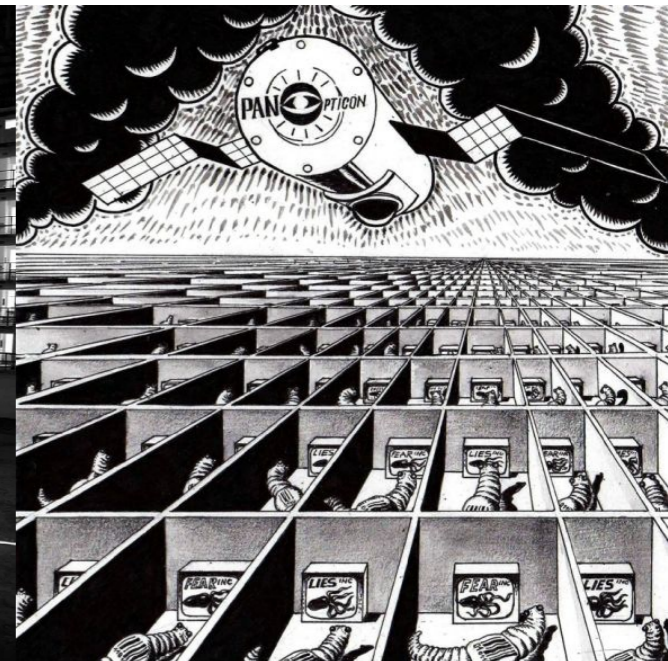
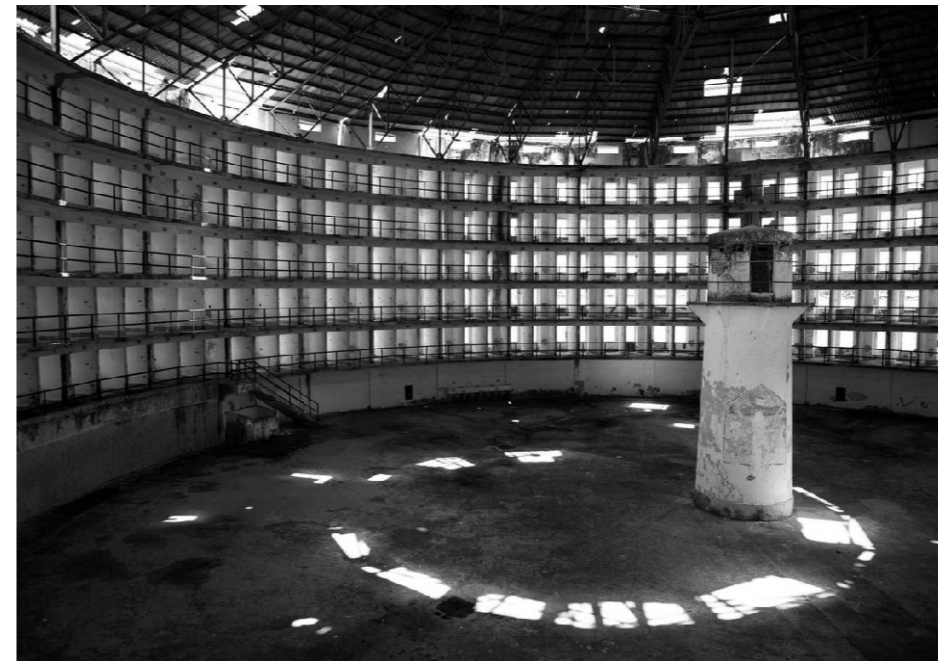
Εικ. 3.04: Η εγκαταλειμμένη φυλακή Presidio Modelo στην Κούβα

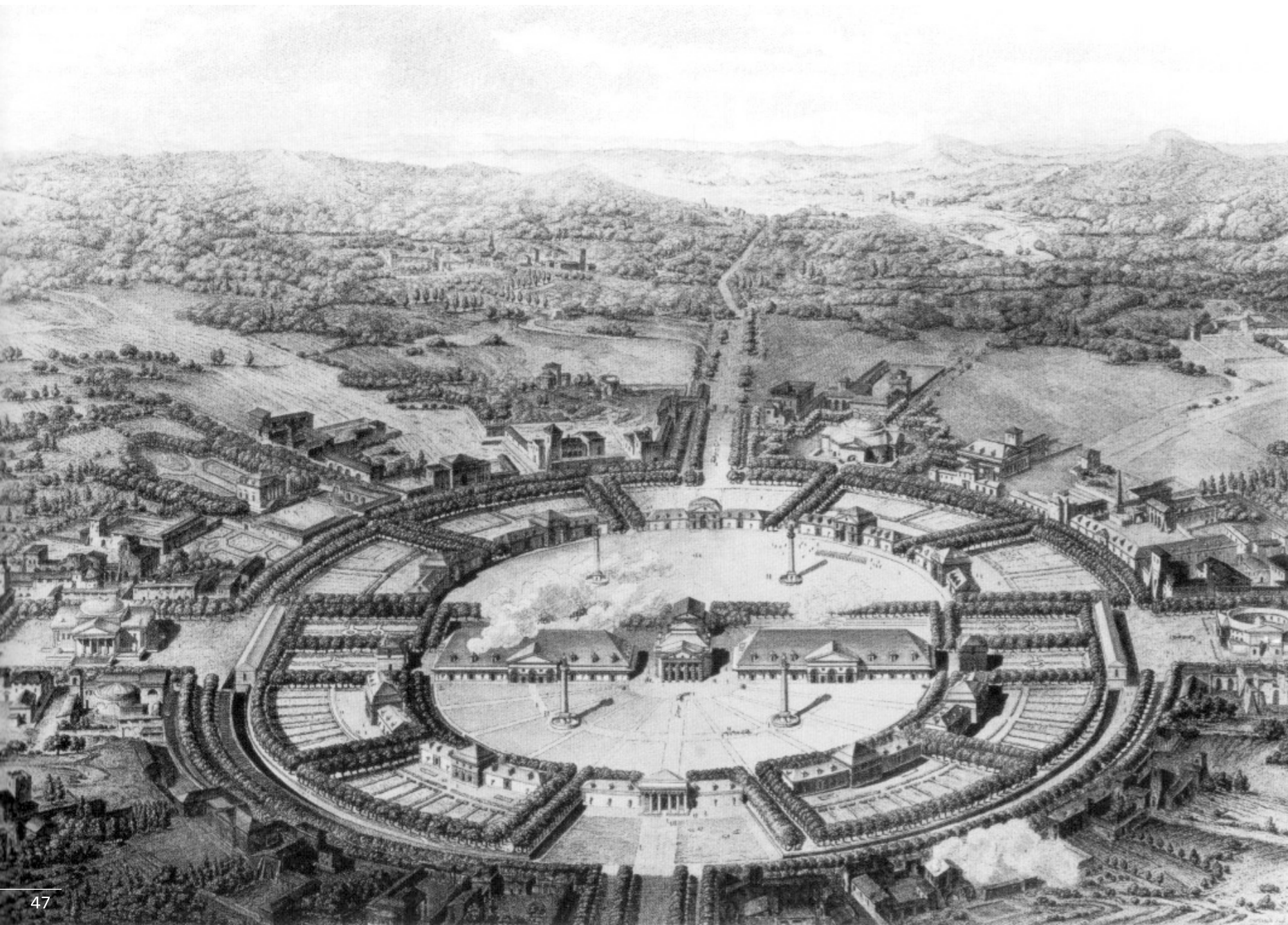
Εικ. 3.05: Αποτύπωση του «Σύγχρονου Πανόπτικου»

μέσα στο κελί και να το διαπερνά και το δεύτερο προς το εσωτερικό και αντιστοιχεί στα ανοίγματα του πύργου³.

Με αυτή την έξυπνη διατάξη, όπως είναι προφανές, ο κάθε κρατούμενος ο οποίος είναι κλεισμένος στο κελί του μπορεί ανά πάσα στιγμή να παρακολουθείται από τον δεσμοφύλακα. Στην πραγματικότητα όμως, δεν είναι άλλο παρά μόνο η εντύπωση της συνεχούς παρακολούθησης που καλλιεργείται στον κρατούμενο. Η επιτήρηση από τον δεσμοφύλακα μπορεί να γίνεται μόνο περιστασιακά. Το ίδιο το Πανόπτικο, όντας η υλοποίηση της έκφρασης της εξουσίας και της ιεραρχίας, λειτουργεί ανεξάρτητα από οποιονδήποτε δεσμοφύλακα. Επιπροσθέτως, για να εξαλειφθεί η δυνατότητα του κρατούμενου να καταλάβει πότε παρακολουθείται και πότε όχι, ο Jeremy Bentham κατά τη διάρκεια του σχεδιασμού φρόντισε να διαχωρίσει τον πύργο, μη επιτρέποντας έτσι σε καμία ακτίνα φως να εισέλθει σε αυτόν και να κάνει αντιληπτή την παρουσία ή την απουσία του δεσμοφύλακα.

Ουσιαστικά, η αρχή του μπουντρομιού όπως μας έρχεται στο μυαλό αντιστρέφεται. Σε αντίθεση με το σκοτάδι, το οποίο κατά κάποιον τρόπο προκαλεί αίσθημα προστασίας, στην περίπτωση του Πανόπτικου έχουμε το δυνατό φως και τη εντύπωση του συνεχούς βλέμματος του δεσμοφύλακα. Με αυτόν τον τρόπο οι κρατούμενοι ζουν με το συνεχές βάρος μίας ενδεχόμενης επιτήρησης που μεταξύ άλλων δημιουργεί το συναίσθημα του φόβου. Δεν είναι τόσο οι φύλακες αυτοί που επιτηρούν, αλλά μιας μορφής αυτοέλεγχος που παράγει ο φόβος στους ίδιους τους κρατούμενους.

Είναι προφανές ότι ο Foucault στο έργο του δεν ενδιαφέρεται για το Πανόπτικο σαν κτήριο, αλλά για μία διαγραμματική προσέγγισή του, σαν έναν συνδυασμό γραμμών ορατότητας οι οποίες δημιουργούν σχέσεις εξουσίας μεταξύ των ατόμων που επηρεάζονται από αυτές τις γραμμές⁴. Αυτά τα άτομα δεν αφορούν μόνο κρατούμενους και δεσμοφύλακες. Το Πανόπτικο είναι μία μηχανή, που ελέγχει η ίδια όλα της τα γρανάζια. Βρήκε εφαρμογές εκτός από τον σωφρονισμό των καταδίκων, στην εκπαίδευση των μαθητών, στην επίβλεψη ψυχοπαθών και στον έλεγχο των εργατών. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε νοσοκομεία, σχολεία, φυλακές και σε κάθε περίπτωση που έχει κανείς να αντιμετωπίσει διαφορετικού είδους άτομα και να τα εξαναγκάσει να οδηγηθούν στις ίδιες πράξεις. Είναι μία τελειοποιημένη μέθοδος επιβολής μίας ασώματης εξουσίας, μία μικρογραφία και ταυτόχρονα μία εξομίωση της πραγματικότητας στα κέντρα των πόλεων με την επιβολή ελέγχου και επιτήρησης, παρά το γεγονός ότι είναι προγενέστερη σε σχέση με αυτές⁵.

Ταυτόχρονα, η διάταξη των κελιών, τα οποία είναι σχεδιασμένα για να φιλοξενούν μόνο έναν κρατούμενο, δεν επιτρέπει την επαφή των κρατουμένων μεταξύ τους. Αν πρόκειται για καταδίκους μειώνεται η απόπειρα συνωμοσίας ή μαζικής απόδρασης, αν πρόκειται για αρρώστους αποφεύγεται ο κίνδυνος μετάδοσης της ασθένειας και αν πρόκειται για ψυχοπαθείς μειώνεται η πιθανότητα για βίαιες πράξεις κ.α.

Παρά το γεγονός ότι πολλές φυλακές έχουν ενσωματώσει στοιχεία του Πανόπτικου, καμία τέτοια φυλακή, βασισμένη στα σχέδια του Jeremy Bentham δεν χτίστηκε ποτέ. Το μοναδικό παράδειγμα τέτοιας φυλακής θεωρείται η πλέον εγκαταλειμμένη Presidio Modelo στην Κούβα. Το Πανόπτικο δεν εφαρμόστηκε πλήρως επειδή εκτός από τα θετικά στοιχεία που συνοψίζει, παρουσιάζει και σημαντικά ελαττώματα. Τα κυριότερα από αυτά εντοπίζονται στο γεγονός ότι η μεταφορά σε μεγαλύτερη κλίμακα των σχεδίων του Bentham δεν επιτρέπει την οπτική επαφή μεταξύ πύργου και κελιών, το γεγονός ότι το ένα τρίτο των κελιών καθ' όλη τη διάρκεια της μέρας μένουν χωρίς ήλιο και το ότι με αυτό το σχέδιο δεν υπάρχει ποιοτικός διαχωρισμός των κρατούμενων⁶.

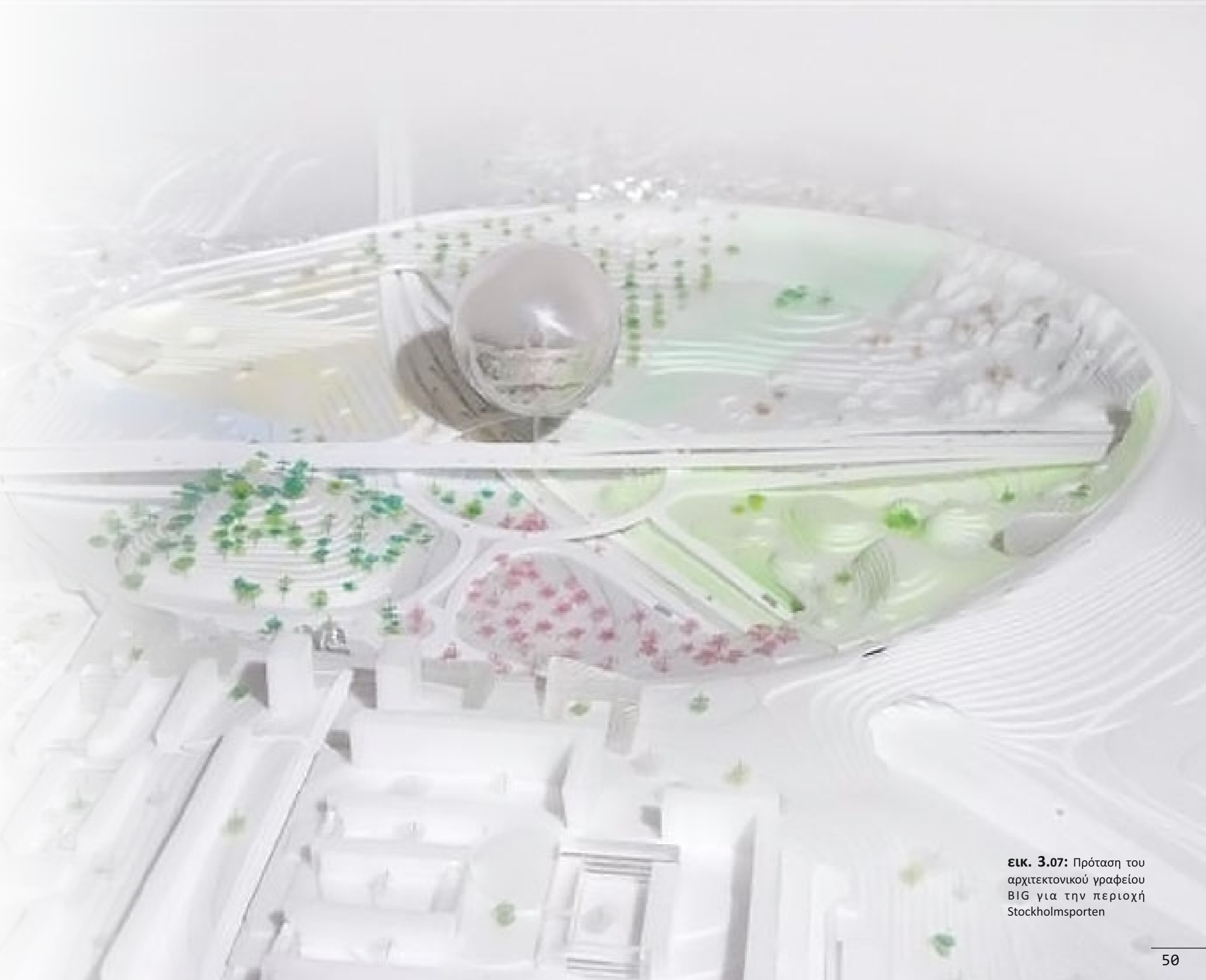
Η έξυπνη διαρρύθμιση του Πανόπτικου και η ικανότητά του να διασφαλίζει χωρικά την ιδέα του ελέγχου, παρ' όλα τα προβλήματα που αναφέρθηκαν, διευκόλυνε τη μεταφορά της δομής του και σε αστικές δομές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αλλά προγενέστερο του Πανόπτικου αποτελεί η πόλη του Chaux (1780) από τον ουτοπιστή αρχιτέκτονα Claude Nicolas Ledoux (1736 - 1806). Η πόλη αυτή αποτελεί τον διπλασιασμό της κάτοψης σχήματος D των αλατορυχείων της Chaux (1774 - 1779) που στεγάζει εργοστάσια αλατιού και τις κατοικίες του επιθεωρητή και των εργατών. Το κέντρο του οικισμού καταλαμβάνει το εργοστάσιο και η κατοικία του διευθυντή ενώ οι

κατοικίες των εργατών αναπτύσσονται κυκλικά γύρω⁷.

Ένα ακόμα παράδειγμα, σύγχρονο αυτή τη φορά, αποτελεί η νικητήρια σε αρχιτεκτονικό διαγωνισμό πρόταση του δανέζικου αρχιτεκτονικού γραφείου BIG (Bjarke Ingels Group) για τον αστικό σχεδιασμό της περιοχής Stockholmsporten που θα λειτουργήσει σαν πύλη για την Στοκχόλμη⁸. Πέρα από την νοσταλγία της υπαίθρου για την πόλη που αντανακλάται στην πρόταση, αυτό που είναι εντυπωσιακό είναι η παρουσία μία τεράστιας αντανακλαστικής σφαίρας στη μέση της περιοχής μελέτης. Η σφαίρα αυτή σκέκεται πάνω από ολόκληρη την περιοχή της πρότασης και χάρη στην αντανακλαστική της ιδιότητα επιτρέπει σε οποιονδήποτε στην περιοχή να παρακολουθεί της κινήσεις οποιουδήποτε άλλου⁹. Πέρα από το οικολογικό αντίκτυπο της σφαίρας, έχει κατηγορηθεί από πολλούς ως μία ακόμα μεταφορά της δομής του Πανόπτικου στον αστικό σχεδιασμό.

Στο σημείο αυτό μπορεί να αναφερθεί και η ομοιότητα που παρουσιάζει η δομή του Πανόπτικου με τα σύγχρονα εμπορικά κέντρα. Αυτοί οι χώροι που αποτελούν τους νέους δημόσιους χώρους για την σύγχρονη εποχή που ζούμε, όπως θα δούμε και στη συνέχεια αποτελούν χώρους πλήρως ελεγχόμενους και ασφαλείς. Συγκεκριμένα το Sony Center στη Potsdamer Platz του Βερολίνου παρουσιάζει μία δομή αντεστραμμένου Πανόπτικου με τους πολίτες που κινούνται στον κεντρικό χώρο - πλατεία του να επιτηρούνται από τον γύρω όγκο. Παράλληλα, ανάλογη δομή παρουσιάζουν τα διαμερίσματα στα ιστορικά Gasometers στη Βιέννη του Jean Nouvel. Το διακριτικό πανόπτικο παρατηρητήριο είναι συγχρόνως τα μάτια και το μυαλό ενός πολυπλοκότερου συστήματος ηλεκτρονικής παρακολούθησης. Ένας τερματικός σταθμός ενός χειριστή επιτηρεί τα συστήματα βίντεο και ήχου καθώς και την απρόσκοπτη επικοινωνία «*με άλλα ασφαλή εμπορικά κέντρα που συνδέονται με το ίδιο σύστημα, καθώς επίσης με το αστυνομικό τμήμα¹⁰*».

Μεταφέροντας τη δομή του Πανόπτικου στη σύγχρονη ηλεκτρονική εποχή, πολλοί τείνουν να την παρομοιάζουν με τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης (CCTV). Ο κεντρικός πύργος του Πανόπτικου αντικαθίσταται από ένα μικρότερο σε διαστάσεις δωμάτιο με τηλεοράσεις και το βλέμμα του δεσμοφύλακα προς τους κρατούμενους αντικαθίσταται από τις κάμερες. Ωστόσο το ψυχολογικό φορτίο και ο φόβος που βιώνουν οι κρατούμενοι οι οποίοι πλέον μπορεί να είναι μαθητές, πολίτες σε υπηρεσίες, περαστικοί στον δρόμο κ.α. παραμένει το ίδιο. Μία άλλη, πιο συμβολική παρομοίωση μεταξύ του Πανόπτικου και των CCTV αφορά στο γεγονός ότι σήμερα η αόρατη εφαρμογή της εξουσίας εφαρμόζεται μέσω της συνεχούς υιοθέτησης προτύπων συμπεριφοράς από τους ανθρώπους¹¹.

ΕΙΚ. 3.07: Πρόταση του αρχιτεκτονικού γραφείου BIG για την περιοχή Stockholmsporten

Τελικά, όπως φαίνεται, το Πανόπτικο δεν είναι μόνο μία διάταξη που περιγράφει το ιδεώδες πρότυπο μίας φυλακής, αλλά ένας οραματισμός για τη χωρική οργάνωση μιας ολόκληρης κοινωνίας προς την κατεύθυνση του ελέγχου και της επιτήρησής της. Το ψυχολογικό αντίκτυπο αυτής της χωρικής δομής περιγράφεται γλαφυρά από την Lorna Rhodes, η οποία διεξήγαγε εμπειρικές έρευνες σε κρατούμενους των φυλακών Washington State Supermax το 2004: «πολλοί από τους έγκλειστους επιδίδονται σε αυτό-ακρωτηριασμούς, οι οποίοι δε φαίνεται να emπίπτουν σε κάποια διαταραχή συμπεριφοράς, αλλά στο πανοπτικό καθ' αυτό.[...] η τεχνολογία της δύναμης με αρχικό στόχο την παραγωγή μιας υπολογισμένης μεταχείρισης του σώματος κατά τον Φουκώ, τελικά παράγει και κάτι παραπάνω. Η τελειοποίηση του μηχανισμού επιστρατεύει το αντίθετό του. [...] Ο κρατούμενος, γράφει η ίδια ολοκληρώνοντας, συνειδητοποιεί πως το σώμα του, η βάση συσχετισμού του με το πανοπτικό σύστημα, είναι και η ανάσχεσή του.[...] εξασφαλίζουν τους εαυτούς τους, χρησιμοποιώντας την ύπαρξή τους και τα μέσα του συστήματος, μετατρέποντας την ιδιωτική και κατεστραμμένη σάρκα τους σε θέαμα¹²».

Αν μεταφέρουμε τα συμπεράσματα της παραπάνω έρευνας σε όλες τις χωρικές δομές που μπορεί να ενσωματωθεί το Πανόπτικο, καταλαβαίνουμε ότι αυτή η μακρινή αλλά υπαρκτή δυνατότητα εντοπισμού έχει σημαντική επίδραση στην ίδια την ψυχολογία μας. Είναι ο φόβος μας ότι είμαστε συνεχώς εκτεθειμένοι, που μας καλλιεργείται από τον χώρο με σκοπό να ελέγξει την καθημερινότητά μας και να δημιουργήσει μία πειθήνια κοινωνία.

εικ. 3.08:
Το ηλεκτρονικό Πανόπτικο

ii. Η Λεωφόρος

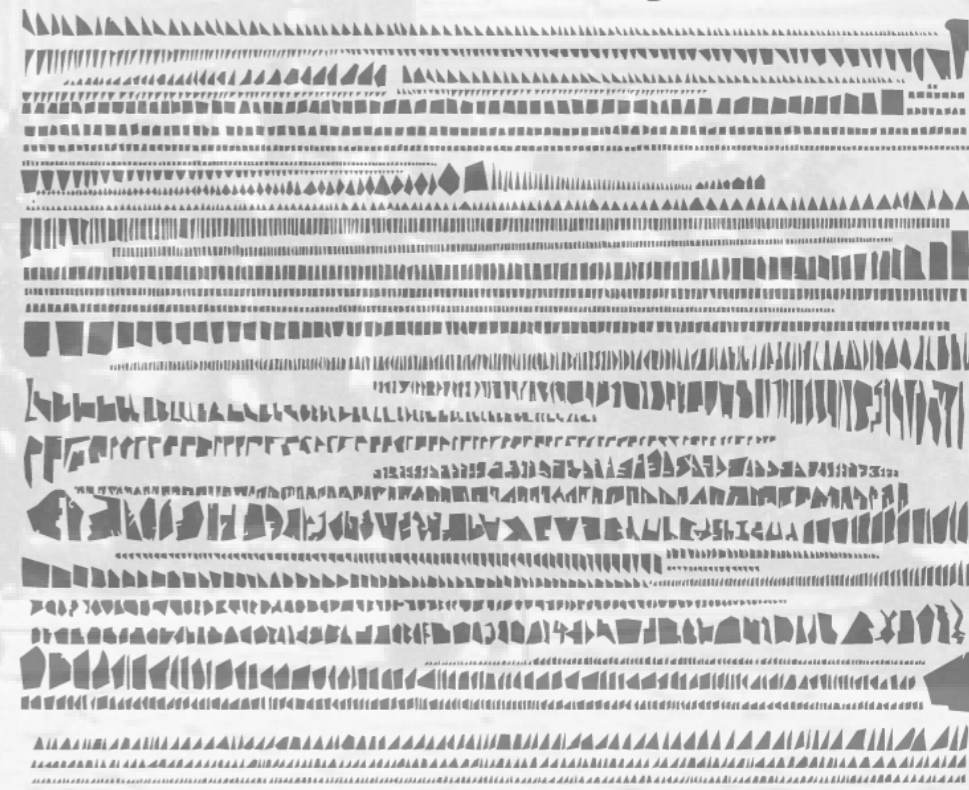
“The art of governmentality stitches together military and architectural epistemologies to design urban spaces that are omniscient and omnipresent to produce fear.” (Η τέχνη των κυβερνήσεων να υποτάσσουν, συνδυάζει τις στρατιωτικές και αρχιτεκτονικές επιστήμες για να σχεδιάσει αστικούς χώρους οι οποίοι είναι πάνσοφοι και πανταχού παρόντες για να παράγουν τον φόβο).

Lattimer Connor, 2013, *The Architecture of Spies*, London¹³

Ένα από τα πρώτα παραδείγματα σχεδιασμού του ελέγχου σε αστική κλίμακα βρίσκεται στο Παρίσι και σχεδιάστηκε από τον Βαρώνο Georges-Eugène Haussmann (1809 - 1891) κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του Ναπολέοντα ΙΙΙ (1808 - 1873). Η επέμβαση αυτή, η οποία διήρκεσε 20 χρόνια (1850 - 1870), ήταν καταλυτική για την εικόνα που έχει σήμερα το Παρίσι.

Για να αποκτήσουμε μια πιο ολοκληρωμένη αντίληψη πάνω στο θέμα θα πρέπει να αναφερθούμε στο ιστορικό πλαίσιο κάτω από το οποίο συνέβη η συγκεκριμένη ανάπλαση του Παρισιού, που έχει ως εξής: Μετά την επανάσταση του 1848, ο ανιψιός του Ναπολέοντα Βοναπάρτη έγινε πρόεδρος της Γαλλίας. Μέσα σε τέσσερα χρόνια ανακήρυξε τον εαυτό του Ναπολέοντα ΙΙΙ και η Γαλλία μπήκε στην περίοδο της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. «Ο αυτοκράτορας ήταν ένας πανούργος και κυνικός κυβερνήτης με μεθόδους που τον κάνουν κατά κάποιο τρόπο πρόδρομο των δικτατόρων του 20^{ου} αιώνα¹⁴».

Ο Haussmann, θερμός υποστηρικτής του Ναπολέοντα ΙΙΙ ήταν ο οργανωτικός εγκέφαλος του μεγαλεπήβολου σχεδίου ανάπλασης του Παρισιού. Οι φιλοδοξίες του αυτοκράτορα για τον εκσυγχρονισμό της ιστορικής πόλης ήταν ιδιαίτερα περίπλοκες αλλά εμφορούνταν από τη βούλησή του να μετατρέψει την πόλη σε μία θεσπέσια αυτοκρατορική πρωτεύουσα προικισμένη με τα κατάλληλα δημόσια μνημεία, αλλά και παράλληλα ικανή να στεγάσει έναν πληθυσμό που αυξανόταν και να εκμεταλλευτεί τις νέες εξελίξεις στο εμπόριο, τη βιομηχανία και τις μεταφορές. Άλλο κίνητρό του ήταν η ειλικρινής του βούληση να βελτιώσει τις βιωτικές συνθήκες των υπηκόων του, κατεδαφίζοντας τις παραγκογειτονιές. Δεν του διέφυγε βέβαια το γεγονός ότι αυτές ακριβώς οι παραγκογειτονιές ήταν ανέκαθεν, ήδη από τη δεκαετία του 1780, οι κοιτίδες των επαναστατικών ομάδων που μπορούσαν εύκολα να υψώσουν αυτοσχέδια οδοφράγματα, κλείνοντας τις στενές εισόδους τους¹⁵.

Εικ. 3.09: (εικόνα φόντου) Οδοφράγμα στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της Παρισινή Κομμουνάς.

Εικ. 3.10: Το Παρίσι μετά τις επεμβάσεις του Haussmann και τα μεγέθη των οικοδομικών τετραγώνων σήμερα

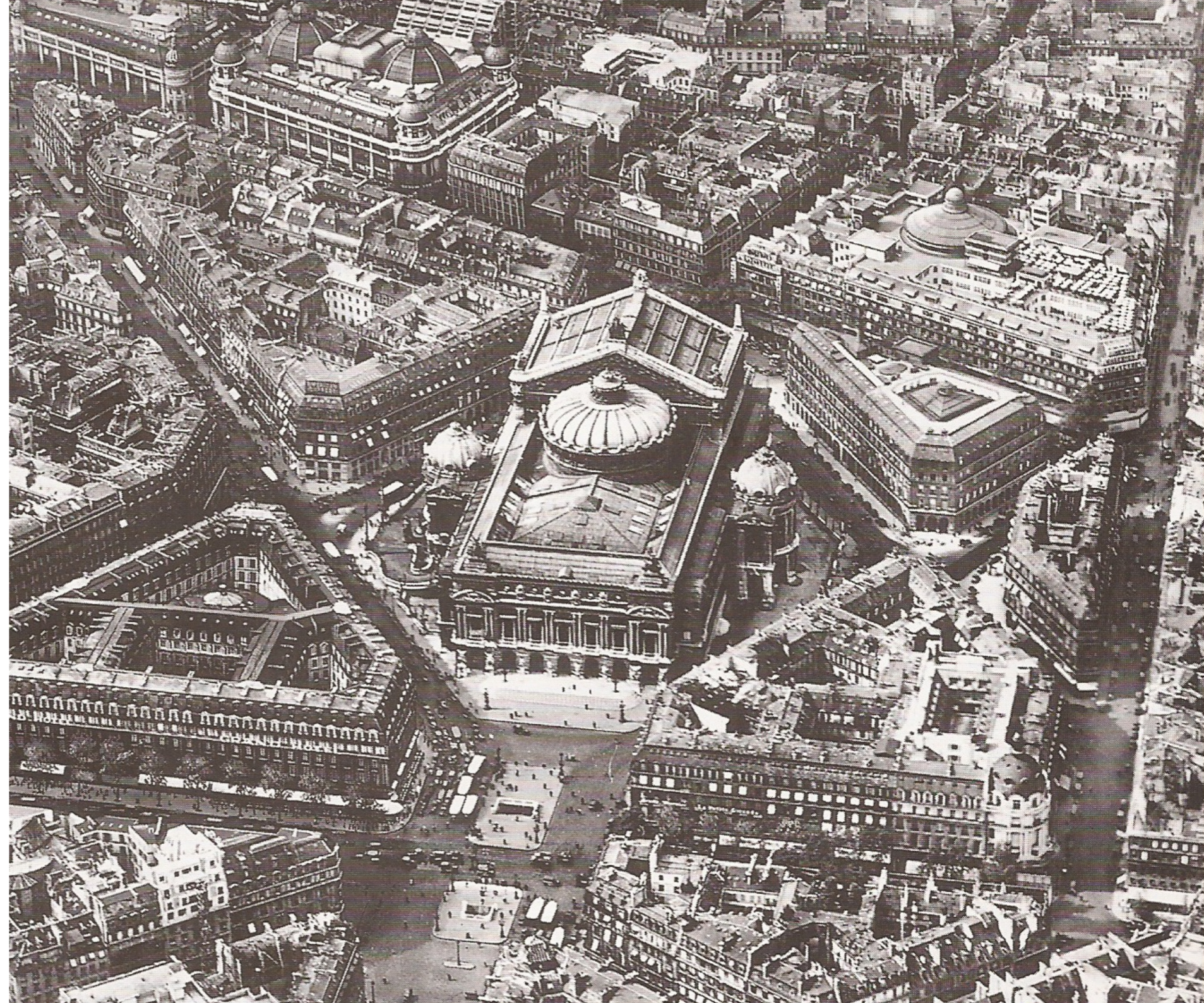
Συνεπώς, με τα επακόλουθα των επαναστατικών οδομαχιών, η ασφάλεια ήταν ο πρωταρχικός στόχος. Στο διάστημα από το 1853 μέχρι το 1869, κατεδαφίστηκαν μικρά κτήρια που βρίσκονταν τριγύρω από τα ανάκτορα και τους στρατώνες και μπορούσαν να αποτελέσουν εστίες οργάνωσης επαναστατικών οργανώσεων ή να προσφέρουν κάλυψη στους επιτιθέμενους. Στη θέση τους ανοίχτηκαν πλατιές λεωφόροι προς όλες τις διευθύνσεις που διευκόλυναν την γρήγορη επέμβαση των στρατευμάτων.

Αυτή ήταν και η ευκαιρία για να καταστραφούν περιοχές που ενδεχομένως θα γίνονταν εστίες αντιθέσεων. Το Boulevard St Michel έκοψε μία λωρίδα μέσα στη συνοικία του πανεπιστημίου, το οποίο ήταν πηγή ριζοσπαστικής δυσαρέσκειας. Το ακτινωτό ρυμοτομικό πρότυπο των rond - point, εμπνευσμένο από τις Βερσαλλίες, απέκτησε ένα καινούργιο νόημα αφού ένα μικρό απόσπασμα πυροβολικού θα μπορούσε πια να ελέγχει μία ολόκληρη περιοχή¹⁶. Τελικά ο αστικός χώρος διαιρέθηκε σε επιμέρους πυρήνες.

Ο κατακερματισμός του χώρου στις πόλεις, αποτέλεσε ένα πολεοδομικό σύστημα που θα εφαρμοστεί στις περισσότερες καπιταλιστικές πόλεις του δυτικού κόσμου και συντελεί στο χωρικό προσδιορισμό, μέσα στα όρια της πόλης, των κοινωνικών ομάδων, για τον καλύτερο έλεγχό τους. Παράλληλα ο Weizman υποστηρίζει την ύπαρξη άμεσης σχέσης μεταξύ της οργάνωσης του χώρου και της δυνατότητας στρατιωτικού ελέγχου του, και πως αυτή η αλήθεια χρησιμοποιήθηκε στον πολεοδομικό σχεδιασμό της κάθε εποχής. Για αυτόν ο ανασχεδιασμός της πόλης του Παρισιού, αποτέλεσε καταρχάς, μια στρατιωτική τακτική¹⁷.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναλύσουμε και την έννοια της «θέας», που κατά τον Haussmann, διαστρεβλώθηκε και μετουσιώθηκε σε παρατήρηση και παρακολούθηση. Η στρατηγική τοποθέτηση των ανακτόρων και των λεωφόρων αποσκοπούσε στην ανεμπόδιστη «θέα» ενός μεγάλου τμήματος της πόλης από τα ανάκτορα αλλά και το αντίθετο: δηλαδή τη «θέα» των ανακτόρων από τους πολίτες ως σύμβολο επιβολής. Ο αυτοκράτορας αποκτούσε έτσι και μία ιδιότητα επιτηρητή, γεγονός που ξεκάθαρα παραπέμπει στην ιδέα που κρυβόταν πίσω από την χωρική δομή του Πανόπτικου του Bentham. Ο ιστορικός John Milner επισημαίνει πως «από το Λούβρο και κατά μήκος των Ιλισίων Πεδίων έως την τεράστια ναπολεόνια πύλη του Θριάμβου η θέα ήταν απρόσκοπτη, μια προσθήκη στη λογική και τη δύναμη η οποία οδηγούσε απ' ευθείας από τα παράθυρα του αυτοκράτορα στην Avenue of the Great Army¹⁸».

Οι παρεμβάσεις αυτές που τελικά διαμόρφωσαν την εικόνα της κεντρικής ζώνης του Παρισιού όπως την ξέρουμε σήμερα, αποτέλεσαν παραδείγματα και πηγή έμπνευσης

εικ. 3.11: Άποψη της Όπερας του Garnier, με τις λεωφόρους που χάραξε ο Haussmann

για τις πολεοδομικές πρακτικές τόσο για τη διατύπωση κριτικής όσο και για τη «δημιουργική αντιγραφή» τους. Ήταν πια αναγνωρισμένο ότι ο ενδεχόμενος εχθρός δεν βρισκόταν έξω από την πόλη αλλά μέσα σε αυτή.

Παράλληλα με την ολοκληρωτική επέμβαση του Haussmann στο Παρίσι, το 1858, ο αυτοκράτορας της Βιέννης Franz Joseph (1830 - 1916) με εντολή του κατεδάφισε τα τείχη της πόλης, τα οποία αντικαταστάθηκαν από τη Ringstrasse, μία πλατιά λεωφόρο σε σχήμα πετάλου. Η λεωφόρος αυτή, που σχεδιάστηκε από τον αρχιτέκτονα Ludwig Foster (1797 - 1863), έκανε δυνατή την πρόσβαση του στρατού σε όλα τα κομμάτια της παλιάς πόλης¹⁹.

Συνεχίζοντας το νήμα του χρόνου, έως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, οι εξελίξεις της πολεοδομικής πρακτικής οι οποίες εγκαινιάστηκαν και παγιώθηκαν είχαν σαν αφετηρία το Παρίσι του Haussmann. Πολεοδομικές πρωτοβουλίες και τάσεις αυτού του διαστήματος χαρακτηρίστηκαν από έναν «εκ των άνω και ως εκ τούτου πατερναλιστικό και συχνά αυταρχικό χωρικό σχεδιασμό²⁰». Ένα παράδειγμα αυτής της λογικής τοποθετείται στις ΗΠΑ και είναι γνωστό ως City Beautiful. Η πρώτη και πιο γνωστή ίσως εφαρμογή αυτής της πολεοδομικής άποψης είναι το μνημειακό σχέδιο του 1901 για την κεντρική περιοχή της Ουάσιγκτον με το Καπιτώλιο και το μνημείο του Abraham Lincoln στα δύο άκρα του κεντρικού άξονα.

εικ. 3.12: Βόρειος - νότιος άξονας μνημειακών κτιρίων στο Βερολίνο (1937 - 1941) από τον A. Speer

Στην ίδια λογική κινήθηκαν και τα πολεοδομικά έργα έντονης μνημειακότητας στο Βερολίνο, κατά την περίοδο της Ναζιστικής Γερμανίας. Ο αρχιτέκτονας Albert Speer (1905 - 1981) ήταν το δεξί χέρι του Adolf Hitler και μεταφραστής των ιδεών του, για τη δημιουργία μνημειακών αξόνων και δημόσιων κτηρίων. Παράδειγμα αποτελεί ο βόρειος - νότιος άξονας μνημειακών κτηρίων στο Βερολίνο που χτίστηκε μεταξύ 1937 και 1941 (λεωφόρος Grosse Strasse)²¹. Σε ανάλογη κλίμακα κινήθηκαν και οι πολεοδομικές προτάσεις του Συμβουλίου Υπουργών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας το 1950 στο κείμενο Grundsätze des Städtebaus που αποτέλεσε τη νομική βάση για τις πολιτικές ενός σοσιαλιστικού αστικού σχεδιασμού²².

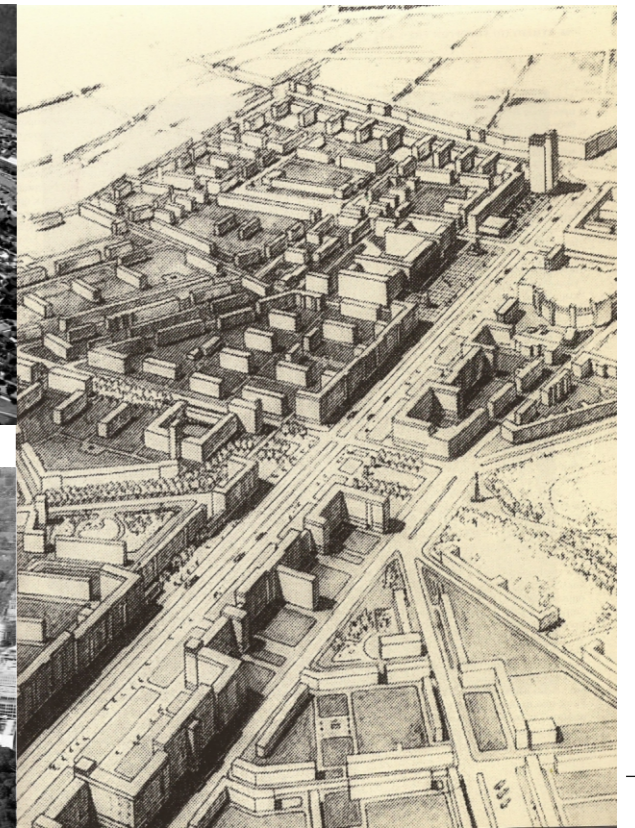
εικ. 3.15: Πολεοδομική πρόταση του Συμβουλίου Υπουργών της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας

εικ. 3.13: Άποψη της Celebration City στην Φλόριντα των ΗΠΑ, που σχεδιάστηκε με τις αρχές της «Νέας Πολεοδομίας»

εικ. 3.14: Ο μνημειακός άξονας του Καπιτωλίου στην Ουάσιγκτον, παράδειγμα του κινήματος City Beautiful

iii. Το zoning

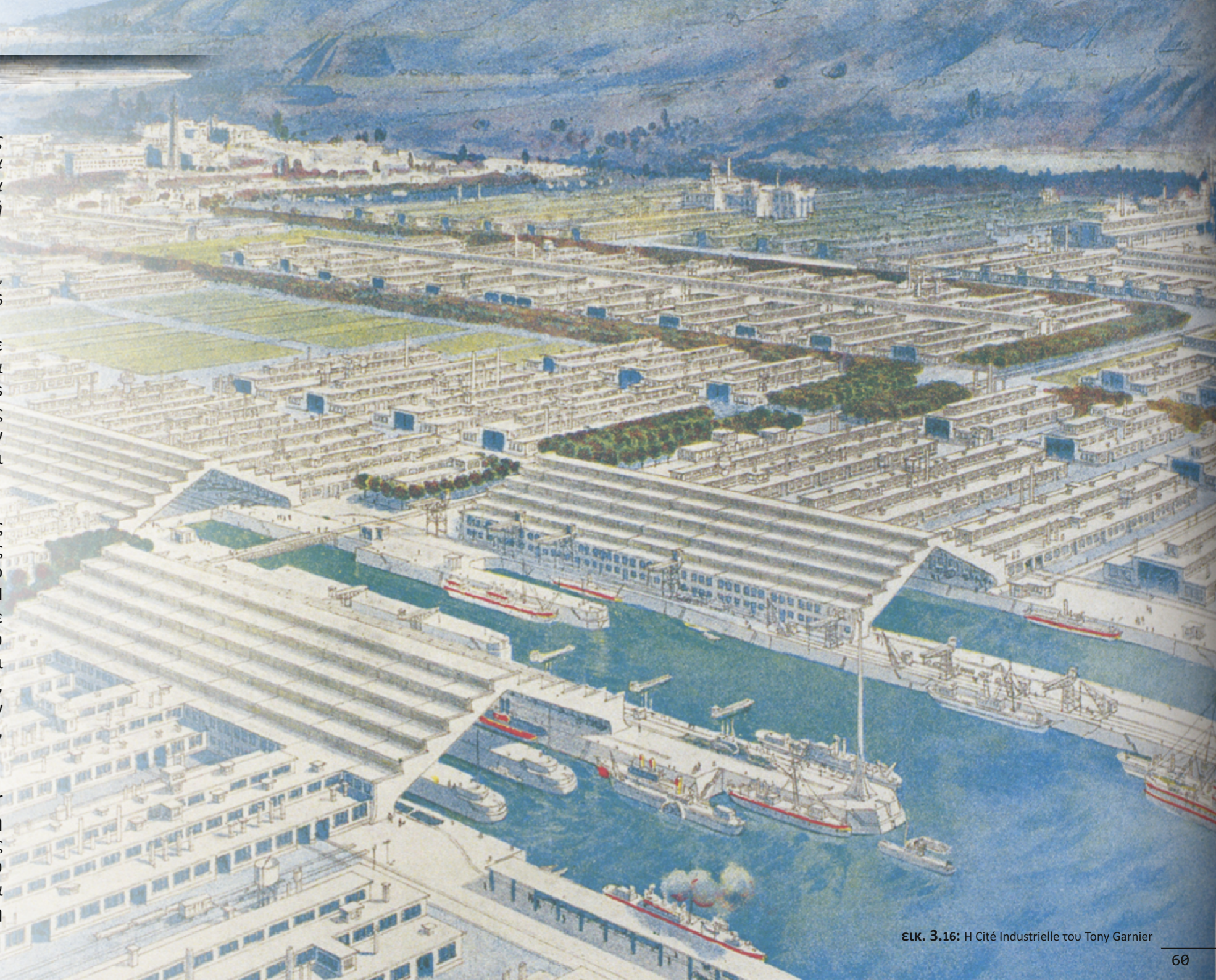
«Ο αφελής ουτοπισμός του Γκαρνιέ τον έκανε να σχεδιάσει την πόλη του χωρίς εκκλησίες, δικαστήρια, αστυνομικά τμήματα, στρατόπεδα ή φυλακές, με το επιχείρημα ότι όλα αυτά θα ήταν άχρηστα στην ιδανική σοσιαλιστική πολιτεία, ιδέα που θα μπορούσε άνετα να την έχει δανειστεί από τη *Ville idéale des salines de Chaux* (Ιδεατή πόλη των αλατωρυχείων του Σω, 1804) του Λεντού».

Watkin David, 2007, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 616

Το 1917 ο Γάλλος αρχιτέκτονας και πολεοδόμος Tony Garnier (1869 - 1948) εξέδωσε δύο τόμους με τίτλο “Une cité industrielle” (Μία βιομηχανική πόλη), που περιείχαν τα σχέδια για μία σύγχρονη αστική ουτοπία όπως τα είχε παρουσιάσει στην *École des beaux-arts* το 1904. Αφετηρία για την εκπόνηση των σχεδίων της Βιομηχανικής Πόλης αποτέλεσε η έντονη αντίδραση του Garnier στην άναρχη ανάπτυξη που γνώρισαν τον 19^ο αιώνα οι μεγάλες βιομηχανικές πόλεις, όπως η γενέτειρά του η Lyon καθώς και οι σοσιαλιστικές ιδέες των οποίων ήταν οπαδός.

Τα σχέδια αυτής της ουτοπικής πόλης αποτελούσαν έναν συνδυασμό της τυπικής αξονικότητας και των καναβωτών μοτίβων του Haussmann και της παράδοσης της *École des beaux-arts*, με τις πιο ακανόνιστες χαραξίες οδών που είχε αναλύσει ο Camillo Sitte στο βιβλίο του “*Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*” (Η πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές της αρχές, Βιέννη 1889) που μεταφράστηκε στα γαλλικά το 1902²³. Στόχος του Garnier ήταν να ικανοποιήσει τις ανάγκες του ανθρώπου της βιομηχανικής εποχής, διαχωρίζοντας ζώνες πρασίνου, ζώνες πεζών και αυτοκινήτου, ζώνες διαφόρων λειτουργιών (κατοικίας, εργασίας, ψυχαγωγίας, μορφώσεως, κυκλοφορίας κτλ.) και δίνοντας λεπτομερείς αρχιτεκτονικές λύσεις στον προτεινόμενο πολεοδομικό οργανισμό (ριλιτίς, επίπεδες στέγες, γυάλινες επιφάνειες, ελεύθερη κάτοψη, συστήματα θέρμανσης, ύδρευσης, αποχέτευσης κτλ.)²⁴.

Ουσιαστικά, η έννοια η οποία εγκαινιάστηκε μέσω των ουτοπικών σχεδίων του Garnier είναι το “zoning”, που μπορεί να μεταφραστεί στα ελληνικά σαν «οριοθέτηση» ή «περιμετροποίηση» του αστικού ιστού με βάση τη λειτουργία. Παρ' όλες τις αγνές προθέσεις που φαίνεται να είχε ο Garnier κατά τον σχεδιασμό του για τη δική του εποχή, αν μεταφέρουμε τις ιδέες του στη σημερινή εποχή και στα σημερινά οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα, το “zoning” μπορεί να αποτελέσει μία πολύ καλή τακτική

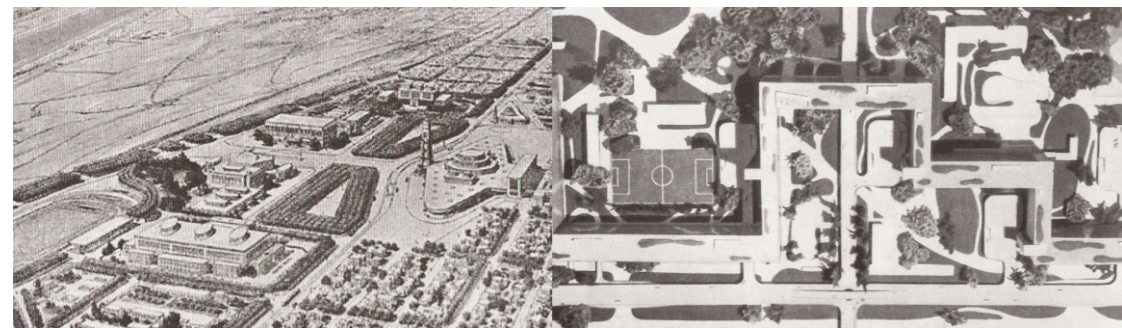

ΕΙΚ. 3.16: Η Cité Industrielle του Tony Garnier

ελέγχου του πλήθους.

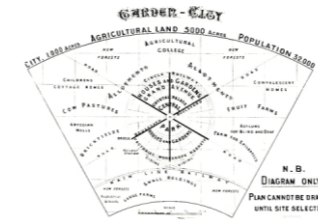
Την ιδέα του διαχωρισμού τη συναντάμε ήδη από το 1898 και τον Ebenezer Howard (1850 - 1928). Ο διαχωρισμός εδώ δεν αφορά λειτουργίες αλλά πόλεις - δορυφόρους και μητροπόλεις. Οι «Κηπουπόλεις» του Howard αφορούσαν τη δημιουργία νέων προαστιακών πόλεων, περιορισμένης έκτασης, σχεδιασμένων εκ των προτέρων, οι οποίες θα περιτριγυρίζονταν από μία μόνιμη ζώνη αγροτικής γης. Απεικόνισε την ιδέα του στο διάγραμμα «Τρεις Μαγνήτες», που ασχολήθηκε με το ερώτημα «Πού θα πάνε οι άνθρωποι;» με τις επιλογές να περιλαμβάνουν «πόλη», «εξοχή» ή «πόλη-εξοχή» - τους τρεις μαγνήτες. Ο Howard πίστευε ότι τέτοιες κηπουπόλεις ήταν ο τέλειος συνδυασμός πόλης και φύσης. Οι πόλεις θα ήταν σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητες, θα διοικούταν από τους πολίτες που είχαν οικονομικό ενδιαφέρον γι' αυτές. Ομοίως, αν μεταφέρουμε αυτό το σύστημα στη σύγχρονη μητρόπολη, μπορεί να αποτελέσει έναν μηχανισμό ελέγχου της μάζας και καταμερισμό του σε διαχειρίσιμες από πλευράς ελέγχου ζώνες.

Συνεχίζοντας, ο Garnier και οι τεχνικές σχεδιασμού του επηρέασαν έντονα το μοντέρνο κίνημα. Λίγα χρόνια αργότερα από τη «Βιομηχανική πόλη» ο Ελβετός αρχιτέκτονας γνωστός σήμερα ως Le Corbusier, το 1925, παρουσίασε το «Plan Voisin» που πρότεινε το «ξήλωμα» μεγάλου μέρους του ιστορικού κέντρου του Παρισιού και την αντικατάστασή του από μία ομάδα 18 γιγαντιαίων ουρανοξυστών, αξονικά τοποθετημένων που συνδέονταν μεταξύ τους με μεγάλους αυτοκινητόδρομους. Το 1933, ο Le Corbusier εκδίδει το βιβλίο του «La ville radieuse» (Η ακτινοβολούσα πόλη) η οποία επηρέασε και το βιβλίο «Charte d'Athènes» (Η χάρτα των Αθηνών) το 1943. Το κείμενο βασίστηκε σε διαπιστώσεις που έγιναν στο 4^ο CIAM (Congrès International d'Architecture Moderne - Διεθνές Συνέδριο Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής) και επέμενε στην πολεοδομική σπουδαιότητα του χωρισμού σε ζώνες λειτουργίας και των ψηλών κτηρίων κατοικίας με μεγάλη απόσταση μεταξύ τους²⁵.

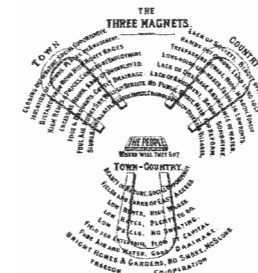

ΕΙΚ. 3.17: Cité Industrielle: Το κέντρο και οι περιοχές κατοικίας

ΕΙΚ. 3.18: Τυπική περιοχή κατοικίας της Ville Radieuse

ΕΙΚ. 3.19: Η κηπουπόλη του Howard

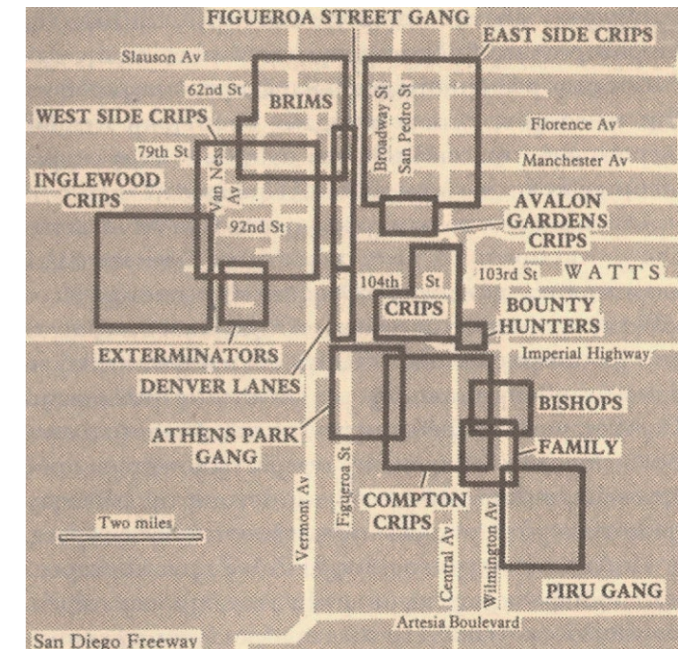

ΕΙΚ. 3.20: Οι τρεις μαγνήτες του Howard

Τελικά, είτε με τις προτάσεις του Tony Garnier είτε με τις προτάσεις του μοντέρνου κινήματος που εκείνος επηρέασε, επιβεβαιώνεται μία τάση για έλεγχο των μαζών. Μεταφέροντας αυτή την τάση στον σύγχρονο κόσμο μπορούμε να εντοπίσουμε μία ξεκάθαρη υιοθέτηση των κανόνων του “zoning” αυτή τη φορά όχι από αρχιτέκτονες και πολεοδόμους αλλά από άλλους φορείς όπως η αστυνομία. Τη δεκαετία του '70 η LAPD εκτόνησε έναν χάρτη του Λος Άντζελες με τις περιοχές όπου δρουν συμμορίες, ενώ τον 21^ο αιώνα δημιουργήθηκε ο χάρτης επικινδυνότητας για το Βερολίνο. «Η χάραξη ζωνών μπορεί να καταπνίξει προβλήματα εγκληματικότητας που η αστυνομία δεν θα μπορούσε ποτέ να αποτρέψει²⁶». Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις επιτυγχάνεται ένα “zoning” του δημοσίου χώρου, δημιουργώντας no - go areas τόσο για τους «φιλήσυχους» πολίτες όσο και για τουρίστες που επισκέπτονται την πόλη.

ΕΙΚ. 3.21: Plan Voisin: η πρόταση στον χάρτη της πόλης

ΕΙΚ. 3.22: Οι περιοχές των συμμοριών του Λος Άντζελες

iv. Η Διαφάνεια και ο Κενός Όγκος

«Αν στα πρόσωπά μας τα γυαλιά ηλίου επιτρέπουν τελευταία τη διακριτικότητα της ματιάς, διαθέτουν οι προσόψεις των κτηρίων αντίστοιχες άμυνες για την επιτήρηση;»

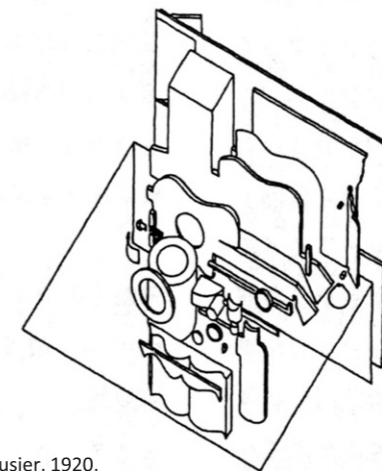
Φιλίππιδης Μέμος (επιμ.), 2002, *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και Παρακολούθηση*, Αθήνα, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

Η διαφάνεια είναι μία έννοια που αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην εκτεταμένη χρήση του γυαλιού. Η δυνατότητα αυτή της διαφάνειας είναι κοινό γνώρισμα της αρχιτεκτονικής από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα με τη διάδοση της χρήσης γυαλιού στις μεταλλικές κατασκευές, αλλά γίνεται αισθητή και από τις επιταγές του Μοντερνισμού.

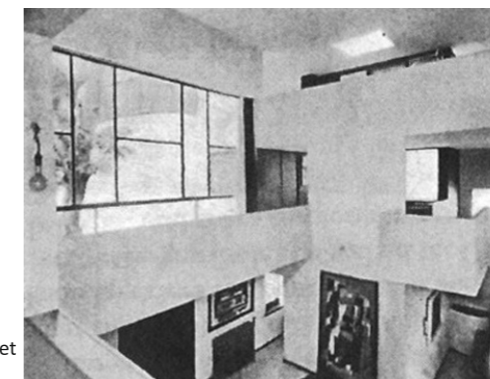
«Ο μοντερνισμός στοιχειώνεται, όπως όλοι γνωρίζουμε πολύ καλά, από τον μύθο της διαφάνειας: διαφάνεια του εαυτού σε σχέση με τη φύση, του εαυτού σε σχέση με τον άλλο, και όλων (των εαυτών) μαζί απέναντι στην ίδια την κοινωνία και όλα όσα εκπροσωπούνται, αν όχι κατασκευάζονται, από τον Jeremy Bentham έως τον Le Corbusier, μέσω μιας παγκόσμιας διαφάνειας των δομικών υλικών, χωρικής διείσδυσης και πανταχού παρούσας ροής της αέριας μάζας, του φωτός και της φυσικής κίνησης²⁷». Στο Μοντερνισμό δηλαδή, γίνεται πιο έντονη η κυβιστική έννοια της διαφάνειας, να επιτυγχάνει το ταυτόχρονο (τη συγχρονικότητα, simultaneity) της θέασης του αντικειμένου και παρουσιάζεται αισθητά στο έργο του Le Corbusier²⁸.

Όπως έχει αναφέρει ο Sigfried Giedion (1888 - 1968) στο έργο του "Building in France; Building in Iron; Building in Ferroconcrete (Bauen in Frankreich, Bauen in Eisen, Bauen in Eisenbeton)"²⁹ το 1928: «Οι κατοικίες του Le Corbusier χαρακτηρίζονται όχι από το χώρο και τη μορφή, αλλά από τον αέρα που περνά ακριβώς από μέσα τους! Ο αέρας γίνεται τελικά ένας συστατικός παράγοντας! Για το λόγο αυτό, δε θα 'πρεπε κανείς να βασίζεται στο χώρο ή τη μορφή, αλλά αποκλειστικά στη σχέση και την αλληλοδιείσδυση! Υπάρχει μόνον ένας, μοναδικός και αδιαίρετος χώρος. Οι διαχωρισμοί μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού καταργούνται³⁰».

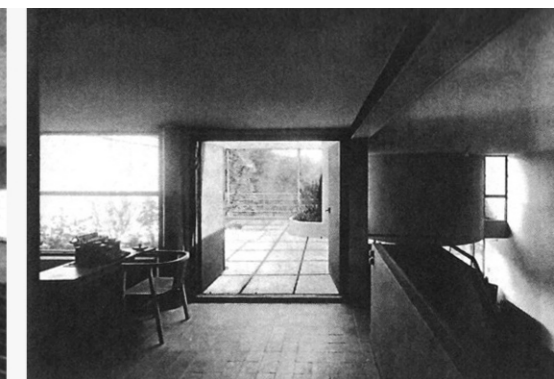
Σε άλλο επίπεδο, η διαφάνεια οδήγησε την αρχιτεκτονική και την επιτήρηση να γίνουν ένα. Οι τοίχοι δεν κρύβουν πια μυστικά. Η διαφάνεια αποτέλεσε την επιτομή της ηθικής. Η συνέχεια του μέσα και του έξω οδήγησε σε αλληλένδετες σχέσεις μεταξύ αρχιτεκτονικής και παρακολούθησης. Όμως, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στην περίοδο του μοντερνισμού, τα κορυφαία δείγματα αρχιτεκτονικής τοποθετούνται σε

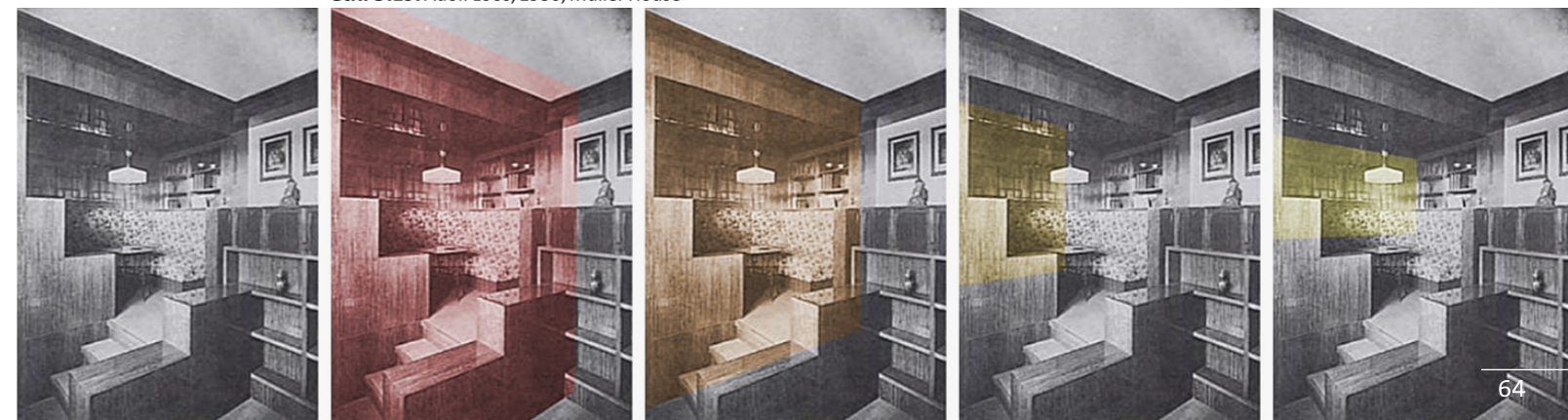
ΕΙΚ. 3.23: Le Corbusier, 1920, αξονομετρικό και πίνακας

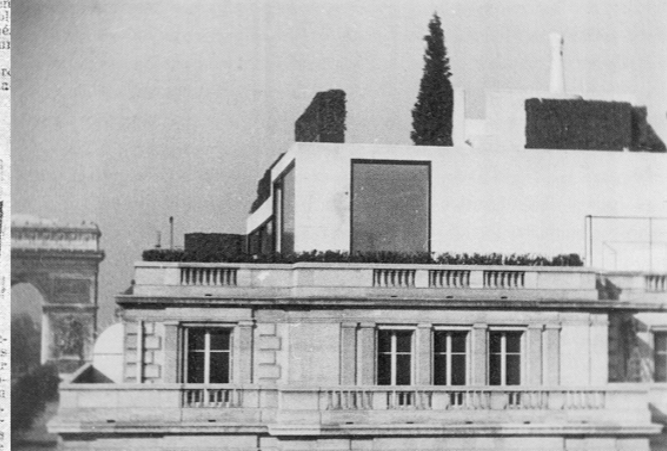
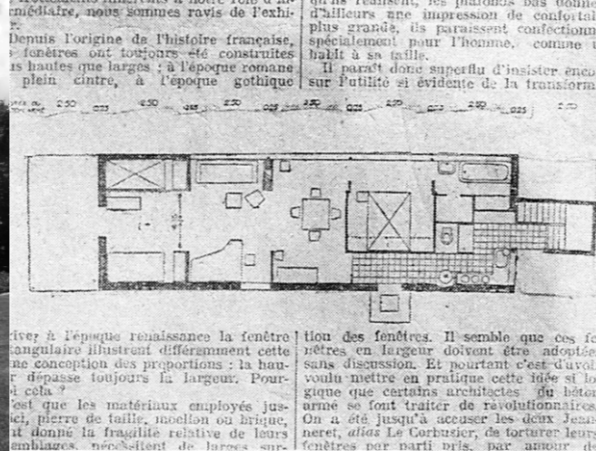

ΕΙΚ. 3.24: Le Corbusier: 1923, La Roche-Jeanneret 1926, Villa Cook

ΕΙΚ. 3.25: Adolf Loos, 1930, Muller House

εξοχικά τοπία. Το Farnsworth House (1946 - 1951) του Mies van der Rohe, η βίλα Savoye (1931) και οι μαζικές πολυκατοικίες Unité d' Habitation (1952), διέθεταν εντυπωσιακές διαφάνειες αλλά σε τοποθεσίες που η παρακολούθηση δεν υφίστατο³¹. Αυτά τα παραδείγματα διαφάνειας μεταφέρθηκαν με την πάροδο του χρόνου και στον αστικό ιστό. Τα εντυπωσιακά ανοίγματα σε συνδυασμό με τις pilotis στα ισόγεια οργανώνουν μια σειρά από ανεμπόδιστες ματιές ελέγχου. Δεν είναι τυχαία και η διαμάχη μεταξύ των Auguste Perret (1874 - 1954) και Le Corbusier στις σελίδες του περιοδικού Paris Journal το 1923 για το καταλληλότερο σχήμα ανοίγματος, κάθετο ή οριζόντιο³². Το κάθετο διευκολύνει το καδράρισμα κάποιου αντικειμένου ή ανθρώπινης μορφής, ενώ το οριζόντιο επιτρέπει την μακρινή παρακολούθηση ενός αντικειμένου σε κίνηση. Η ορατότητα που προσφέρει το οριζόντιο άνοιγμα μπορεί να παρομοιαστεί με εκείνη που προσφέρει το παρμπρίζ και είναι προσαρμοσμένη στις ταχύτητες και τους ρυθμούς της πόλης.

Τελικά με την γιγάντωση του ιδιωτικού χώρου απέναντι στον δημόσιο και την τάση ελέγχου από το εσωτερικό προς το εξωτερικό, οι αστικοί δημόσιοι χώροι καταλήγουν να σχεδιάζονται διευκολύνοντας την ανεμπόδιση ματιά. «Και αυτό αναγνωρίζεται στον σύγχρονο σχεδιασμό του (δημόσιου χώρου), οι δημόσιες πλατείες γίνονται ολοένα και περισσότερο ανοιχτά και άδεια πεδία³³». Αυτή η κενότητα των σύγχρονων πλατειών, όπως είδαμε νωρίτερα, παρουσιάζει στοιχεία που προκαλούν με τη σειρά τους αισθήματα φόβου και μοναξιάς αλλά και είναι άμεσα συνδεδεμένα με την αγοραφοβία.

Παράλληλα, μελετητές που ασχολήθηκαν με το ανοίκειο επικεντρώθηκαν στον χώρο που δημιουργεί η διαφάνεια και ο καθρέπτης, έναν χώρο τρισδιάστατο που στερείται όμως βάθους. Σε συνδυασμό με αυτά, το αίσθημα του ανοίκειου, όπως ο Freud είχε υπαινιχθεί, συνδέεται με μία συγκεκριμένη οργάνωση χώρου όπου τα πάντα

Depuis l'origine de l'histoire française, les fenêtres ont toujours été construites plus hautes que larges : à l'époque romaine plein cintre, à l'époque gothique en ogive, à l'époque renaissance la fenêtre en arc de triomphe illustrent différemment cette conception des proportions : la hauteur dépasse toujours la largeur. Pourquoi cela ? C'est que les matériaux employés jusqu'ici, pierre de taille, moellon ou brique, ont donné la fragilité relative de leurs embrasures, nécessitent de larges sur-

plus grande, ils paraissent confectionnés spécialement pour l'homme, comme un habit à sa taille. Il paraît donc superflu d'insister encore sur l'utilité si évidente de la transformation des fenêtres. Il semble que ces fenêtres en largeur doivent être adoptées sans discussion. Et pourtant c'est d'avoir voulu mettre en pratique cette idée si logique que certains architectes du béton armé se font traiter de révolutionnaires. On a été jusqu'à accuser les deux Jeanne-neret, alias Le Corbusier, de torturer leurs fenêtres par parti pris, par amour de

Από αριστερά προς τα δεξιά:

Διαφάνειες όψεις σε τοποθεσίες που η παρακολούθηση δεν υφίστατο

ΕΙΚ. 3.26: Mies van der Rohe, 1951, Farnsworth House

ΕΙΚ. 3.27: Le Corbusier, 1931, Villa Savoye

ΕΙΚ. 3.28: Απόσπασμα του Paris Journal με τη διαμάχη του Le Corbusier και του Auguste Perret για το κατάλληλο σχήμα ανοίγματος, 1923

ΕΙΚ. 3.29: Le Corbusier, 1929, Διαμέρισμα Charles de Beistegui

ΕΙΚ. 3.30: Από την οπτική συνέχεια στην νέα εγγράψιμη ηλεκτρονική συνέχεια: Σύστημα CCTV

διακρίνονται σε εσωτερικό και εξωτερικό χώρο και όπου ο εσωτερικός χώρος γίνεται ταυτόχρονα εξωτερικός³⁴, ένας χώρος που άμεσα παραπέμπει στον χώρο που δημιουργεί η διαφάνεια και ο κενός όγκος.

Με την πάροδο του χρόνου και τη διείδυση της χρήσης των ηλεκτρονικών μέσων στη ζωή μας έχει διαπιστωθεί μία ανάγκη: η οπτική διαφάνεια και διαπερατότητα που είδαμε παραπάνω να γίνει εγγράψιμη και αποθηκεύσιμη. Αυτό το προνόμιο του τηλεοπτικού προγράμματος έχει γίνει προνόμιο και του περιβάλλοντός μας είτε αυτό είναι εσωτερικό είτε εξωτερικό. Αυτός ο διαφορετικός χειρισμός της παρακολούθησης φαίνεται ήδη από το 1923 στο υπερπολυτελές ρετιρέ του Charles de Beistegui που σχεδίασε ο Le Corbusier. Πέρα από τα ανοίγματα που διαθέτει που καδράρουν τη θέα, η συγκεκριμένη κατοικία διαθέτει και ένα τηλεσκόπιο στην οροφή της που παρέχει στον ιδιοκτήτη την ζωντανή εικόνα του Παρισιού³⁵. Τελικά από την οπτική συνέχεια καταλήγουμε στην ηλεκτρονική συνέχεια, ακυρώνοντας την ανάγκη για μεγάλες επιφάνειες γυαλιού.

Σε μια εποχή που ο εξωτερικός χώρος και εκείνοι που κυκλοφορούν σε αυτόν παρουσιάζονται ως όλο και πιο απειλητικοί, ο πολίτης πείθεται πως χρειάζεται την αίσθηση του ελέγχου του χώρου γύρω του, είτε αυτός είναι ιδιωτικός είτε είναι δημόσιος. Η παρακολούθηση που μπορεί να προσφέρει η αρχιτεκτονική μέσω των εντυπωσιακών ανοιγμάτων και της διαφάνειας στις όψεις είτε μέσω των ηλεκτρονικών συστημάτων ασφαλείας που αναπαράγουν το τι γίνεται τριγύρω διευκολύνει αυτή ακριβώς την ανάγκη για έλεγχο του χώρου.

Σε αυτή τη σύντομη ιστορική αναδρομή που επιχειρήθηκε στα παραπάνω κεφάλαια, είδαμε τους ίσως σημαντικότερους μηχανισμούς ελέγχου που εγκαταστάθηκαν στην πόλη τους δύο περίπου τελευταίους αιώνες. Ξεκινώντας από το Πανόπτικο, και καταλήγωντας λίγες δεκαετίες νωρίτερα από σήμερα με τη διαφάνεια και τον δομικό κενό όγκο του Μοντερνισμού, είδαμε ότι ο έλεγχος της πόλης και των πολιτών που κατοικούν σε αυτή ήταν και είναι συστατικό στοιχείο της δομής της πόλης.

Αφορμή σε αυτή την τάση αποτελεί η ασφάλεια των κατοίκων και πραγματική αιτία προσπάθεια χειροπιαστού ελέγχου του πλήθους. Κοινή αιτία δημιουργίας και αποτέλεσμα αυτών αποτελεί η συνεχής ανακύκλωση του φόβου στις ζωές των κατοίκων. Ένας φόβος που ξεκίνησε από μία ανάγκη για ασφάλεια από την εκάστοτε απειλή και κατέληξε σε έναν διογκωμένο φόβο για την αρχική απειλή.

Παράλληλα, όπως είδαμε, τα παραπάνω χωρικά αποτυπώματα ελέγχου παρουσιάζουν δομικά χαρακτηριστικά που είναι άμεσα συνδεδεμένα με την εμφάνιση του φόβου και ακόμα και διαφόρων ψυχοπαθολογιών που σχετίζονται με τον χώρο. Η αγοραφοβία ή κenoφοβία όπως κατέληξε να αποκαλείται, αποτελεί την σημαντικότερη από αυτές και συνδέεται με την κενότητα που παρατηρείται στα χωρικά αποτυπώματα της Λεωφόρου, του Zoning και της Διαφάνειας, ενώ η τελευταία συνδέεται και με την γκρίζα περιοχή του ανοίκειου. Ο μηχανισμός του Πανόπτικου, επειδή εξ'ορισμού απαγορεύει την οποιαδήποτε επαφή των εκάστοτε «φυλακισμένων» αναπαράγει έναν ατομικό φόβο που βιώνει ο καθένας ξεχωριστά.

Με την πάροδο του χρόνου αυτοί οι παραδοσιακοί τρισδιάστατοι μηχανισμοί ελέγχου καθιστώνται απαρχαιωμένοι. Όπως θα δούμε στη συνέχεια θα δώσουν την θέση τους σε πιο εξελιγμένους μηχανισμούς με πιο χειροπιαστά αποτελέσματα στον έλεγχο του πλήθους.

¹ Bentham Jeremy, 1995, *The Panopticon Writings*, (επ.) Miran Bozovic, London, Radical Thinkers, σελ. 29

² Για περισσότερες πληροφορίες: Levin Thomas, Ursula Fronhe, Peter Weibel, 2002, *CTRL [SPACE]: Rhetorics of Surveillance from Bentham to Big Brother*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press

³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη δομή του Πανόπτικου: Foucault Michel, 2011, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, μετάφραση Τ. Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, σελ. 228 - 229

⁴ Lambert Léopold, 2013, *The Funambulist Pamphlets Volume 2: Foucault*, New York, Punctum Books, σελ. 20

⁵ Τεγκελίδης Αδαμάντιος, Φεβρουάριος 2011, *Στρατηγικές Ελέγχου στην Αρχιτεκτονική: Από τη Μονάδα στο Πλήθος* (ερευνητική εργασία του Πανεπιστημίου Πατρών), Πάτρα, σελ. 31

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες: Reeb Winfried, 1988, *Φυλακές και Αρχιτεκτονική: Η Αναζήτηση για τον Ιδανικό Τρόπο Εξόντωσης*, μετάφραση Π. Πικραμένος, Αθήνα, Αμχανιά

⁷ Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδης, Αθήνα, Taschen / Γνώση, σελ. 323

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη πρόταση: <http://www.archdaily.com/121770/stockholmsporten-master-plan-big>

⁹ Lambert Léopold, 2013, *The Funambulist Pamphlets Volume 2: Foucault*, New York, Punctum Books, σελ. 70

¹⁰ Davis Mike, 1998, *Πέρα από το Bladde Runner: Αστικός Έλεγχος - Η Οικολογία του Φόβου*, μετάφραση Ν. Ηλιάδης, Αθήνα, Futura, σελ. 134-135

¹¹ Lambert Léopold, 2013, *The Funambulist Pamphlets Volume 2: Foucault*, New York, Punctum Books, σελ. 36

¹² Lyon David, 2006, *Theorizing Surveillance: the Panopticon and Beyond*, Devon, Willan Publishing, σελ. 5

¹³ Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.e-ir.info/2013/07/09/the-architecture-of-spies/>

¹⁴ Risebero Bill, 1979, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Θ. Ανδρουλάκης, Γ. Λαμτζίδης, Μ. Παγκάλου, Αθήνα, Φόρμα, σελ. 204

¹⁵ Watkin David, 2007, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 453

¹⁶ Risebero Bill, 1979, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Θ. Ανδρουλάκης, Γ. Λαμτζίδης, Μ. Παγκάλου, Αθήνα, Φόρμα, σελ. 204

¹⁷ Weizman Eyal, 2004, *Οι Στρατιωτικές Επιχειρήσεις ως Αστικός Σχεδιασμός* (συνέντευξη του Eyal Weizman στον Philip Misselwitz), περιοδικό Futura αρ.9, (χωρίς τόπο έκδοσης), σελ. 43-59

¹⁸ Milner John, 2000, *Art, War and Revolution in France 1870-1871: Myth, Reportage and Reality*, New Haven, Yale University Press, σελ. 5

¹⁹ Risebero Bill, 1979, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Θ. Ανδρουλάκης, Γ. Λαμτζίδης, Μ. Παγκάλου, Αθήνα, Φόρμα, σελ. 204

²⁰ Ανδρικοπούλου Ελένη κ.α, 2007, *Πόλη και Πολεοδομικές Πρακτικές για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα, Κριτική, σελ. 31

²¹ Λάββας Γεώργιος, 2002, *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, με Έμφαση στον 19ο και 20ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σελ. 295

²² Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδης, Αθήνα, Taschen / Γνώση, σελ. 764

²³ Watkin David, 2007, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 614

²⁴ Λάββας Γεώργιος, 2002, *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, με Έμφαση στον 19ο και 20ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σελ. 268

²⁵ Ανδρικοπούλου Ελένη κ.α, 2007, *Πόλη και Πολεοδομικές Πρακτικές για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα, Κριτική, σελ. 33

²⁶ Davis Mike, 1998, *Πέρα από το Bladde Runner: Αστικός Έλεγχος - Η Οικολογία του Φόβου*, μετάφραση Ν. Ηλιάδης, Αθήνα, Futura, σελ. 44

²⁷ Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 217

²⁸ Λάββας Γεώργιος, 2002, *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, με Έμφαση στον 19ο και 20ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σελ. 275 - 276

²⁹ Για περισσότερες πληροφορίες: Giedion Sigfried, 1995, *Building in France; Building in Iron; Building in Ferroconcrete*, translation: J. D. Berry, Chicago, the University of Chicago Press

³⁰ Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 217

³¹ Φιλυπίδης Μέμος (επιμ.), 2002, *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και Παρακολούθηση*, Αθήνα, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, σελ. 12

³² Για περισσότερες πληροφορίες: Reichlin Bruno, 1984, *The Pros and Cons of the Horizontal Window: The Perret - Le Corbusier Controversy*, Daidalos no 13

³³ Φιλυπίδης Μέμος (επιμ.), 2002, *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και Παρακολούθηση*, Αθήνα, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, σελ. 16

³⁴ Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press, σελ. 222

³⁵ Για περισσότερες πληροφορίες: Colomina Beatriz, 1996, *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*, Cambridge, the MIT Press, σελ. 297 - 306

04

Η Σύγχρονη Πραγματικότητα

Από την ταχύτητα μετάδοσης πληροφοριών μέχρι την ταχύτητα μεταφοράς προϊόντων, ιδεών και ανθρώπων, περιβαλλόμεστε συνεχώς από συνθήκες έντονης κινητικότητας. Μέχρι τώρα η γεωγραφική απόσταση είχε άμεση σχέση με τον χρόνο, δηλαδή μπορούσε να αναχθεί σε χρονική διάρκεια. Όμως πλέον, λόγω της ανάπτυξης των νέων τεχνολογιών, η θεμελιώδης αυτή σχέση χρόνου και απόστασης καταργείται.

Εξαιτίας αυτής της γρήγορης κινητικότητας, ο έλεγχος της κοινωνίας φαίνεται να γίνεται όλο και πιο απαραίτητος. Συγκεκριμένα: «Μία κοινωνία κινητικότητας είναι ακατανόητη χωρίς έναν καθολικό, διάχυτο και πανταχού παρόντα έλεγχο¹». Οι νέες τεχνολογίες και συσκευές παρακολούθησης μοιάζουν να μην επαρκούν εξαιτίας της έντονης κινητικότητας πληθυσμών του «δεύτερου» και «τρίτου» κόσμου σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι οι χώρες του «πρώτου» κόσμου δεν είναι πλέον «ομογενοποιημένες αυτοκρατορίες σε ομογενοποιημένα εδάφη²» αλλά εσωκλείουν διαφορετικές ποιότητες σε πολλά επίπεδα. Αποτελούν ένα αρχιπέλαγος φρουριών και οχυρών κατασκευασμένων από τους κατοίκους του «πρώτου» κόσμου, προς τους κατοίκους του «δεύτερου» ή «τρίτου», εξαιτίας δύσκολα γεφυρωμένων φυλετικών, πολιτικών, θρησκευτικών και άλλων διαφορών. Μία κοινωνία ελέγχου λειτουργεί μέσω της στρατιωτικοποίησης του αστικού χώρου³, και το μέσο για την επίτευξη αυτής είναι ένα: σε έναν συνεχώς αυξανόμενο βαθμό οποιαδήποτε μετακίνηση αποτελεί διάβαση μεταξύ κλειστών, περιφρακτων και πλήρως ελεγχόμενων ζωνών.

Στα σημεία που ακολουθούν θα επιχειρηθεί η ερμηνεία της έννοιας “bigness” που αφορά μία τάση για δόμηση της πόλης με μεγάλα κτήρια και η έννοια «γενική πόλη» (generic city). Η «γενική πόλη», η οποία έχει εγκαινιαστεί σαν όρος από τον φιλόσοφο Paul Virilio και στη συνέχεια από τον αρχιτέκτονα Rem Koolhaas, αντανακλά μία κατάσταση στην οποία όλες οι πόλεις βρίσκονται ή τείνουν να βρεθούν στο μέλλον και όπως θα δούμε, χαρακτηρίζονται από μία στροφή στο πλήρως ελεγχόμενο και προστατευμένο εσωτερικό, καθιστώντας έτσι τον εξωτερικό αστικό χώρο μία απαγορευμένη ζώνη για τους κατοίκους. Τέλος, θα επιχειρηθεί μία παρουσίαση του νέου ηλεκτρονικού επιτηρούμενου αστικού χώρου και η εγκαθίδρυσή του στη ζωή της κοινωνίας.

ι. Το Bigness και η Καθετότητα

Η μεγάλη πρόκληση της αρχιτεκτονικής είναι να συμβαδίσει με τον ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο. Μέσα από τα κείμενά του, ο Rem Koolhaas, προωθεί την γεφύρωση του κενού μεταξύ του αστικού σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής μικρότερης κλίμακας. Αναφέρεται στους ουρανοξύστες και στην έννοια “bigness” και προτείνει την δημιουργία αυτόνομων και ευέλικτων κτηρίων που θα έρχονται σε διάλογο με το πολύπλοκο αστικό περιβάλλον και δεν θα απομονώνονται στην περιφέρεια της πόλης.

Η έννοια “bigness” αποτελεί ένα ιδεολογικό πρόγραμμα από μόνο του, ανεξάρτητα της βούλησης του αρχιτέκτονα. Το βασικό χαρακτηριστικό του “bigness” συνοψίζεται στο γεγονός ότι τα μεγάλα κτήρια παρουσιάζουν μία αυτονομία στα μέρη τους. Όμως αυτή η αύξηση του μεγέθους των κτηρίων τα συνδέει με ελλιπή από άποψη ηθικής ποιότητα: την επιρροή⁴. Σύμφωνα με τον συγγραφέα Lieven De Cauter, η συνέπεια αυτού είναι το γεγονός ότι τα μεγάλα κτήρια απορρίπτουν την έννοια της κλίμακας, της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, της παράδοσης και της ηθικής.

Παράλληλα με αυτή την άποψη αυτή, έχουμε και την παρατήρηση των Graham και Hewitt που σημειώνουν πως ένα μέσο για να διατηρηθεί η ιεραρχία των τάξεων στη νέα μεγαλούπολη είναι η καθετότητα των ουρανοξυστών. Τα διαμερίσματα στους ουρανοξύστες που προορίζονται για τους λίγους απαντούν στη λογική πως η καθετότητα ισοδυναμεί με μία χωρική δύναμη μέσω της δυνατότητας παρακολούθησης αυτού που είναι ψηλά, ενώ οι φτωχοί παραμένουν κάτω στις παραγκουπόλεις⁵. Είτε σε στρατιωτικές περιπτώσεις είτε σε περιπτώσεις αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, η καθετότητα διευκολύνει την ταξινόμηση των διαφορετικών ταυτοτήτων: τους εχθρούς από τους συμμάχους, σε περίπτωση πολέμου, και σε περίπτωση σχεδιασμού, την διαφοροποίηση του πλούσιου από τον φτωχό⁶.

Όσον αφορά το ψυχολογικό αντίκτυπο την έννοιας του “bigness”, είναι αυτή η ξεκάθαρη διαφοροποίηση του «εμείς» με το «άλλοι» που εντείνει τα πιθανά αισθήματα φόβου των μεν προς τους δε και αντίστροφα. Επίσης, χωρικά, είναι γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι μικρός μπροστά σε αυτά τα κτήρια και η διαφορά κλίμακας μεταξύ αυτού και του κτηρίου τεράστια. Σε αντιπαράθεση στην μοναξιά και τον φόβο που νιώθει κανείς διασχίζοντας τις νέες άδειες πλατείες που περιέγραψε ο Camillo Sitte, όπως είδαμε νωρίτερα, μια ίδια μοναξιά και φόβο τείνει να νιώσει ο άνθρωπος

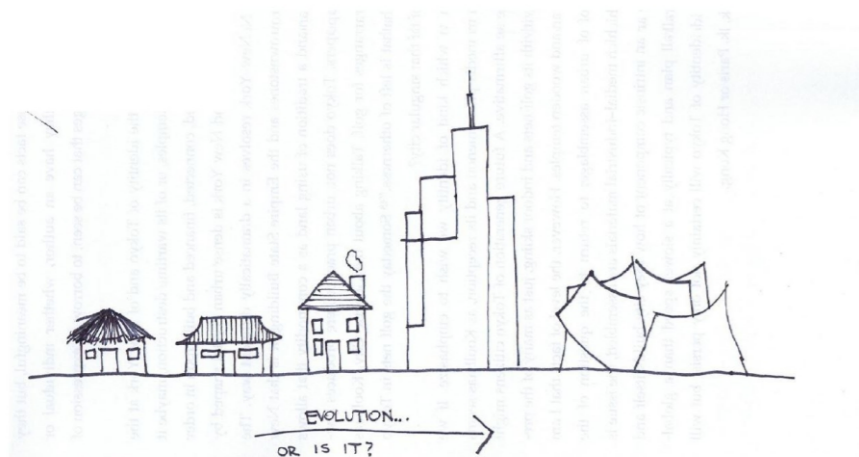

όταν περιβάλλεται από κτήρια τόσο μεγάλης κλίμακας.

Στην προσπάθειά μας να διερευνήσουμε εκείνα τα χαρακτηριστικά των μεγάλων κτηρίων που προκαλούν τρόμο θα καταφύγουμε στην έννοια του «μεγαλείου». Ο Ιρλανδός πολιτικός και φιλόσοφος Edmund Burke όρισε το μεγαλείο σαν κάτι το οποίο με κάποιον τρόπο δημιουργεί συναισθήματα τρόμου:

«Τα δυνατά συναισθήματα τα οποία προέρχονται από το αίσθημα της αυτοσυντήρησης προκαλούν πόνο και κίνδυνο. Είναι απλώς επώδυνα όταν επηρεαζόμαστε άμεσα από τις αιτίες τους. Είναι γοητευτικά όταν, ενώ νιώθουμε την ιδέα του πόνου και του κινδύνου, δεν βρισκόμαστε στην πραγματικότητα σε αυτές τις συνθήκες. Αυτή τη γοητεία δεν την ονομάζω ευχαρίστηση επειδή προκαλείται από τον πόνο... Οτιδήποτε προκαλεί αυτή τη γοητεία το ονομάζω “μεγαλείο”»⁷.

Αυτό το μεγαλείο είναι και εκείνο το χαρακτηριστικό των μεγάλων κτηρίων που τους προσδίδει κάποια γοητεία, παρ' όλες τις συνθήκες φόβου που δημιουργούν στον άνθρωπο. Ο Edmund Burke επίσης αναφέρει ότι ο τρόμος, σε όλες τις περιπτώσεις, είτε πραγματικός είτε λανθάνων, είναι η κυρίαρχη αρχή του μεγαλείου. Σύμφωνα με τον Lieven De Cauter, ένα κτήριο, αρκεί να είναι μεγάλων διαστάσεων προκειμένου να είναι μεγαλειώδες. Έτσι, το βασικό χαρακτηριστικό των μεγάλων κτηρίων και ταυτόχρονα το αισθητικό «μυστικό» τους είναι εκείνο το μεγαλείο που αντιπροσωπεύουν και προωθούν με όποιο αίσθημα μπορεί αυτό να προκαλεί.

εικ. 4.03

εικ. 4.04: Andreas Gursky

ii. Η Γενική Πόλη

Η πόλη όπως την ξέραμε εξαφανίζεται ενώ ένα νέο είδος αστικού χαρακτήρα κάνει την εμφάνισή του. Ο Rem Koolhaas στο βιβλίο του “S, M, L, XL” ονομάζει αυτό το νέο είδος πόλης ως «γενική πόλη». Πρόκειται για μία πόλη χωρίς διαφορετικά χαρακτηριστικά, ομογενοποιημένη, που μπορεί να παρομοιαστεί με αεροδρόμιο: παντού πανομοιότυπη, χωρίς κέντρο, χωρίς ταυτότητα και χωρίς ιστορία⁸. Ο συγγραφέας και αρχιτέκτονας Michael Sorkin επίσης αναφέρει αυτό το νέο είδος πόλης σαν έναν γενικευμένο «μη τόπο» παρομοιάζοντάς τη με θεματικό πάρκο όπου κυριαρχεί ο έλεγχος⁹.

Ο Rem Koolhaas, επίσης, αναφέρει ότι όλες οι πόλεις τείνουν να χαρακτηριστούν ως «γενικές πόλεις», δίνοντας σαν παράδειγμα το Παρίσι, το οποίο προσπαθώντας να κρατήσει την ταυτότητά του καταφεύγει στο να πολλαπλασιάζει τον εαυτό του, δημιουργώντας έτσι μία καρικατούρα του, και το Λονδίνο, το οποίο επεκτείνεται και μεταμορφώνεται δυναμικά, τείνοντας επίσης να χάσει την ταυτότητά του. Ο όρος «γενική πόλη» δεν αποτελεί κάτι καινούργιο για την πόλη. Ο Koolhaas αναφέρει ότι οι ξενοδοχειακές αλυσίδες και οι αλυσίδες fast food εδώ και δεκαετίες μεταμορφώνουν τις πόλεις σε «γενικές πόλεις». Συγκεκριμένα τοποθετεί χρονικά την εμφάνιση του νέου είδους πόλης στο 1987, φέρνοντας σαν παράδειγμα την Ατλάντα και τη Σιγκαπούρη.

Έτσι, η «γενική πόλη», δεν θα υπήρχε αν το κυρίαρχο σύστημα δεν ήταν ο καπιταλισμός. Θα ήταν ένας ακατανόητος όρος χωρίς την κυριαρχία των ιδεών του καπιταλισμού, επειδή αυτός τη δημιούργησε. Οι αλυσίδες fast food, ξενοδοχείων, εμπορικών κέντρων και άρα ο καπιταλισμός άλλαξε την πόλη σε «γενική». Στα πλαίσια αυτού, ορίζεται και ο όρος «Disneyfication» που αφορά την εγκατάλειψη των ιστορικών κέντρων των πόλεων από τους κατοίκους και την επανακατοίκησή τους από τους τουρίστες¹⁰. Συνεπώς, τα ιστορικά κέντρα αποτελούν απαγορευμένες και γκετοποιημένες ζώνες για τους κατοίκους, ζώνες που οι κάτοικοι νιώθουν ότι απωθούνται.

Νωρίτερα από τον όρο «γενική πόλη» και το γεγονός ότι στερείται κέντρου, το CIAM του 1951 είχε αναρωτηθεί σχετικά με την απουσία κέντρου των σύγχρονων πόλεων: αν οι νέες πόλεις χτίζονται χωρίς κέντρο, θα μοιάζουν περισσότερο με στρατόπεδα. Σύμφωνα με τον Ιταλό φιλόσοφο Giorgio Agamben όλο και περισσότεροι άνθρωποι τείνουν απλά να ζουν και όχι να βιώνουν. Αυτή την «απλώς ύπαρξη» την παρομοιάζει με τη ζωή σε ένα στρατόπεδο που είναι ταυτόσημο με την «γενική πόλη». Το

στρατόπεδο δεν είναι φυλακή για να διοικείται από νόμους, αλλά ένας θύλακας, μία περιοχή που χαρακτηρίζεται από μία αυταρχική δομή που εκείνη η ίδια (και όχι οποιαδήποτε ανθρώπινη βίαιη φύση) προκαλεί εγκληματικά συμβάντα¹¹.

Ο φιλόσοφος Paul Virilio ήταν ο πρώτος που παρομοίασε την πόλη με αεροδρόμιο και παρατήρησε ότι σε αυτό το νέο είδος πόλης κυριαρχούσε η εγκληματικότητα¹². Παράλληλα όμως σε αυτές τις πόλεις κυριαρχεί και ο έλεγχος. Η ίδια η δομή τους, που όπως είδαμε πριν τείνει να μοιάζει με στρατόπεδο, ελέγχει τον λαό για να αντιμετωπίσει την εγκληματικότητα που η ίδια δημιουργεί.

Συνεχίζοντας, θα λέγαμε ότι ένα ακόμα χαρακτηριστικό της νέας αστικότητας είναι η εσωστρέφεια. Σύμφωνα με τις περιγραφές του Koolhaas, η δομή στην οποία αυτή η νέα αστικότητα είναι πιο εμφανής, είναι το αίθριο. Δεν πρόκειται πλέον για μία δομή η οποία βοηθά στην εισροή αέρα και φωτός στο κτήριο, αλλά ένα «τεχνητό δοχείο», το οποίο επιτρέπει στους χρήστες να αποφεύγουν για πάντα το εξωτερικό, δημιουργώντας έναν ερμητικό εσωτερικό χώρο, σφραγισμένο και ασφαλή¹³. Οτιδήποτε εξωτερικό αποτελεί κάτι ξένο και επικίνδυνο, μία απαγορευμένη ζώνη. Ξανά σε αναλογία με το αεροδρόμιο, το mall και τις ξενοδοχειακές μονάδες η νέα αστικότητα πλέον αφορά τους τεχνητούς εσωτερικούς χώρους, όπου μπορεί να διασφαλιστεί η ασφάλεια. Αυτά, σε συνδυασμό με τις φρουρούμενες περιφραγμένες κοινότητες που θα δούμε στη συνέχεια, αποτελούν τα νέα περιβάλλοντα αστικότητας τα οποία, συχνότερα εκμεταλλευόμενα από ιδιωτικούς φορείς, έχουν γίνει οι νέοι πρότυποι χώροι κατοίκησης, κατανάλωσης, ελεύθερου χώρου, πλήρως ελεγχόμενοι, πλήρως ασφαλείς.

«Ξέρεις, σκέφτονται να καλύψουν όλους τους δρόμους των Παρισίων με γυαλί. Φαντάσου τι όμορφα και ζεστά θερμοκήπια που θα δημιουργηθούν: Θα ζούμε σε αυτά σαν πεπόνια!»¹⁴, μία γλαφυρή απεικόνιση της νέας πραγματικότητας όπως παρουσιάστηκε σε θεατρική παράσταση, ήδη από το 1827.

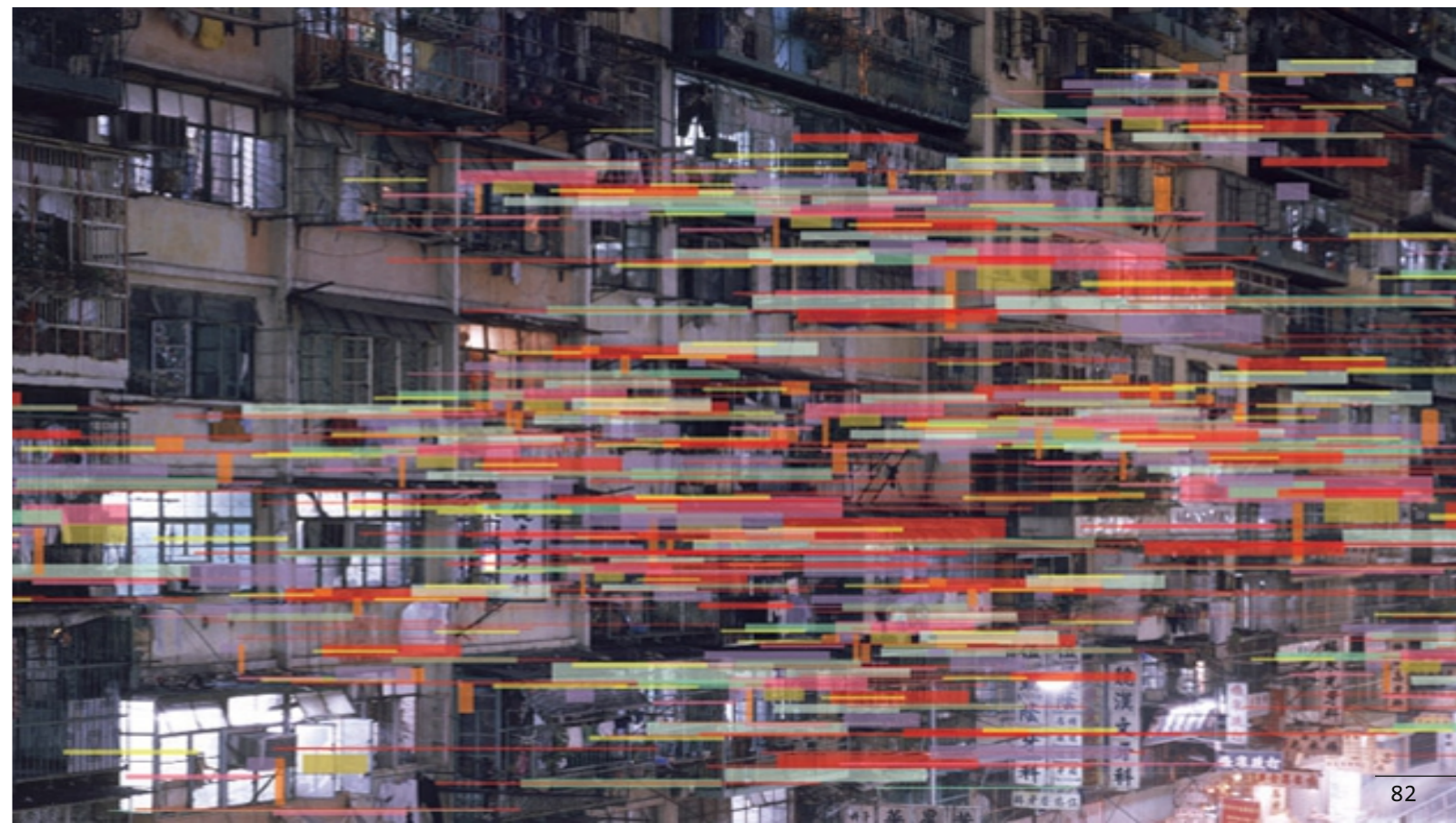
Έτσι παρατηρείται μία τάση «εκκένωσης του αστικού τομέα» που αναφέρεται ως «ενθυλάκωση» (encapsulation)¹⁵. Η αρχιτεκτονική της «γενικής πόλης» αποτελείται από θύλακες - κάψουλες, που δημιουργούν τεχνητά περιβάλλοντα τα οποία ελαχιστοποιούν οποιαδήποτε επαφή με το εξωτερικό και διαμορφώνουν χώρους πλήρως απομονωμένους. Σύμφωνα με τον Koolhaas η «γενική πόλη» αποτελείται μόνο από κάψουλες και η απόλυτη τυπολογία της είναι ο ουρανοξύστης. Ακόμη και το αίθριο που είδαμε παραπάνω δεν είναι ένας ανοιχτός χώρος αλλά μία κάψουλα σφραγισμένη από το εξωτερικό. Συνεπώς, οι κάψουλες αυτές είναι σαφώς πιο εύκολο να ελεγχθούν

και να ελέγχουν τους επισκέπτες τους, οι οποίοι είναι αναγκασμένοι να κινούνται μόνο μέσα σε αυτές αφού ο εξωτερικός χώρος αποτελεί πλέον έναν επικίνδυνο και απαγορευμένο τόπο.

Σε μία κοινωνία η οποία χαρακτηρίζεται από καθορισμένες κοινωνικές ανισότητες, οι μεγάλες πόλεις βρίσκονται σε μία κατάσταση φόβου, κάτι που για την περίπτωση του Λος Άντζελες ο συγγραφέας Mike Davis αποκαλεί «στρατιωτικοποίηση του αστικού χώρου»¹⁶. Κατά συνέπεια, η «γενική πόλη» από τη φύση της χαρακτηρίζεται από μία εμμονική εσωστρέφεια που στην πράξη μεταφράζεται χωρικά σε δομές εγκλεισμού και άρα ασφάλειας και ελέγχου. Όπως προαναφέρθηκε, όλη αυτή η εσωστρέφεια έχει καταστήσει την πόλη μία μη προσβάσιμη και απαγορευμένη ζώνη που οι άνθρωποι έχουν εκπαιδευτεί να φοβούνται και να αποφεύγουν.

Συμπληρωματικά, το συναίσθημα του φόβου που διαφαίνεται στη σύγχρονη κοινωνία που ζούμε συνδέεται με τον καπιταλισμό, δηλαδή τον δημιουργό της «γενικής πόλης».

εικ. 4.06: Greg Girard

Οι εμπορικές και fast food αλυσίδες που την χαρακτηρίζουν και άρα ο καπιταλισμός, δημιούργησαν την υπερκαταναλωτική κοινωνία που ζούμε και την τάση που μας χαρακτηρίζει να οριζόμαστε από το prestige των αγαθών που αποκτούμε. Όσο περισσότερο ο ύστερος καπιταλισμός εξαπλώνεται στον πλανήτη τόσο δημιουργείται μία διεθνής κοινότητα αγοραστών που στηρίζεται στην οικειότητα: Παγκόσμιες αλυσίδες καταστημάτων εγγυώνται την αίσθηση σιγουριάς και ασφάλειας προσφέροντας το ίδιο προϊόν ανεξαρτήτως τόπου. Η πιθανή απώλεια αυτών των αγαθών συνεπάγεται και την απώλεια τους status αυτού που τα κατείχε. Συνεπώς, προκειμένου να μην χάσουμε τα αγαθά που κατέχουμε και άρα την κοινωνική θέση που μας προσδίδουν τείνουμε να δεχόμαστε και να αποζητάμε τον έλεγχο που εγκαθίσταται στην κοινωνία στην οποία ανήκουμε. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν παρακάτω οι φρουρούμενες κοινότητες, δηλαδή τα απομονωμένα και ελεγχόμενα αρχιτεκτονικά σύνολα - κάψουλες που σήμερα γίνονται όλο και πιο δημοφιλείς σε περιοχές του δυτικού κόσμου, που συμβάντα εγκληματικότητας είναι συχνά.

εικ. 4.07: Stefan Morrell

Gated Communities

«Η μικρή Φελίτσια θα περάσει ανέμελα τα φετινά της Χριστούγεννα. Η οικογένειά της μετακόμισε πρόσφατα σε μια από τις 120 βίλες ενός καινούργιου οικιστικού συγκροτήματος στο Σαν Αντόνιο του Τέξας. Πρόκειται για ένα ιδιωτικό «χωριό» που δεν μοιάζει με τα συνηθισμένα. Ενα περιμετρικό τείχος ύψους δύο μέτρων, εφοδιασμένο με ηλεκτρονικούς αισθητήρες, προφυλάσσει αυτήν την όαση της μεσοαστικής χλιδής από τα ζηλόφθονα βλέμματα του επικίνδυνου όχλου. Έξω από το τείχος, αυτοκίνητα μιας ιδιωτικής εταιρείας σεκιούριτι περιπολούν σε εικοσιτετράωρη βάση. [...]

Ενα μόνο πράγμα ανησυχεί τη Φελίτσια, όπως αναφέρει ο αρθρογράφος του «Γκάρντιαν», Γκάρι Γιανγκ: «Όταν πρέπει να φύγω από το συγκρότημα και να κατέβω στο κέντρο της πόλης, αισθάνομαι ότι απειλούμαι. Το ίδιο αίσθημα έχω όταν βρίσκομαι σε οποιοδήποτε κανονικό, μη οχυρωμένο προάστιο»».

Παπακωνσταντίνου Πέτρος, 15.12.2002, Γκέτο Πλουσίων στις Πολιτείες του Φόβου, εφημερίδα Η Καθημερινή, Αθήνα

Μελετώντας πόλεις έξω από τα στενά σύνορα της χώρας μας, παρατηρούμε μία έντονη εμφάνιση κυτταρικών δομών οικισμού που διαχωρίζει τους πολίτες με βάση το

εισόδημα. Πρόκειται για τη δημιουργία αστικών δομών που προκύπτουν από την ιδιωτικοποίηση και τον έλεγχο του δημόσιου χώρου της πόλης, δημιουργώντας έτσι μικρότερες πόλεις μέσα στην πόλη. Ουσιαστικά είναι αστικές μορφές κάψουλας μέσα στον ευρύτερο αστικό ιστό. Σε πολλές περιπτώσεις έχουμε και την επανεμφάνιση τειχών γύρω από αυτές τις δομές¹⁷.

Πρόκειται για τις φρουρούμενες κοινότητες που ανθίζουν αυτή τη στιγμή στο Παρίσι, το Σάο Πάολο, το Ρίο ντε Τζανέιρο κ.α., περιοχές που δεν είναι τυχαίο ότι συγκεντρώνουν μεγάλα ποσοστά εγκληματικότητας. Αυτά τα «γκέτο πλουσίων» προσφέρουν μία ελεγχόμενη ασφάλεια συχνά μέσα σε περιοχές υψηλής εγκληματικότητας, είτε γειτνίασης με τέτοιες.

Το κέντρο του Λος Άντζελες θυμίζει πλέον την «πράσινη ζώνη» (green zone) στη Βαγδάτη, η οποία αποτελεί αυτή τη στιγμή την καλύτερα προστατευμένη και ελεγχόμενη ζώνη του πλανήτη. Εκεί ένα οικονομικά ισχυρό γκέτο Αμερικανών ζει και εργάζεται υπό το άγρυπνο βλέμμα της στρατιωτικής αστυνομίας, πλήρως απομονωμένο από την υπόλοιπη πόλη που κατοικείται κυρίως από Αφροαμερικάνους και Λατίνους μετανάστες¹⁸. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, αυτές οι περιοχές μπορεί να μην έχουν σχεδιαστεί ως φρουρούμενες κοινότητες αλλά οι κάτοικοι

εικ. 4.08, 4.09, 4.10:

Φωτογραφίες του Oscar Ruíz από το Μεξικό στα πλαίσια της καμπάνιας "Erase the Difference"

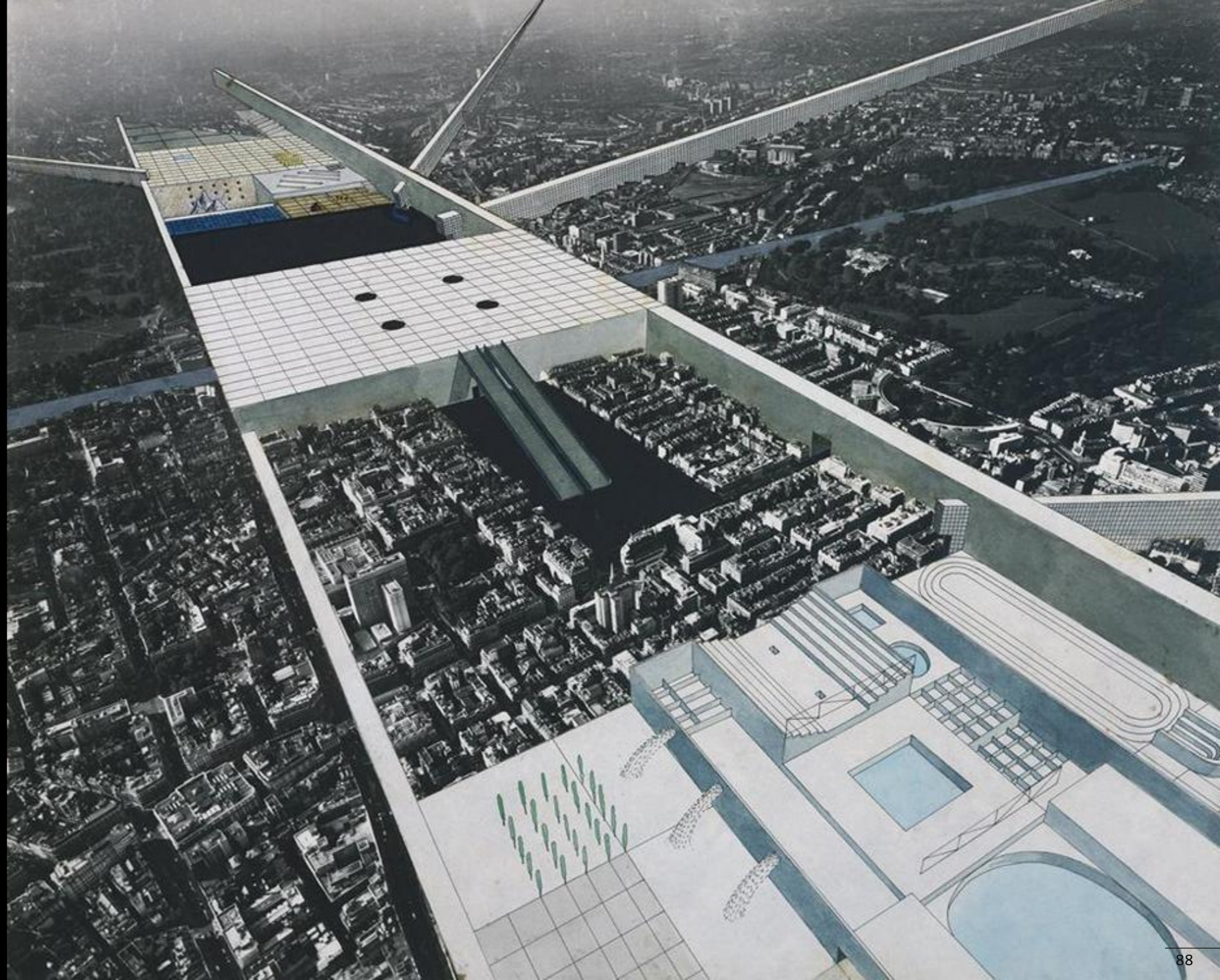
ιδιωτικοποιώντας τον δημόσιο χώρο χρησιμοποιούν τοίχους και μπάρες ελέγχου προκειμένου να υπάρχει ένας γενικευμένος έλεγχος στο ποιος εισέρχεται ή εξέρχεται από αυτές, συχνά με φυλετικά κριτήρια.

Φυσικά, παρ' όλη την αυξανόμενη προτίμηση που όλο και περισσότεροι δείχνουν για κατοίκηση, εργασία, διασκέδαση κ.α. σε αυτές τις αστικές «φυλακές» εντός του αστικού ιστού, έχουν ταυτόχρονα γίνει και αντικείμενο εύστοχης κριτικής: από κοινωνιολογικής άποψης, η αναπαραγωγή της κουλτούρας του διαχωρισμού και της αποφυγής συναναστροφής με «ανεπιθύμητους» οδηγεί ξεκάθαρα στη διάρρηξη του κοινωνικού ιστού και στην ανάπτυξη της νοοτροπίας του «φρουρίου» (Fortress mentality). Παράλληλα, σύμφωνα με πολλούς ερευνητές, τέτοια φαινόμενα σηματοδοτούν μία επιστροφή στις οχυρωμένες κοινότητες του Μεσαίωνα¹⁹. Ο καθηγητής του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασαχουσέτης, Lester Thurow, διακρίνει κάτι περισσότερο από μια απλή σύμπτωση:

«Στους Σκοτεινούς Χρόνους, το ιδιωτικό συνέθλιψε το δημόσιο. Οι ληστές έγιναν διαδεδομένο φαινόμενο και η κοινή γνώμη θεωρούσε ότι η δράση τους ήταν ένα είδος εκδίκησης εναντίον του κοινωνικού και πολιτικού κατεστημένου (από εδώ και ο λαϊκός μύθος για τον Ρομπέν των Δασών). Οχυρωμένοι φεουδαρχικοί πύργοι και δουλοπάροικοι αντικατέστησαν τις ανοχύρωτες πόλεις και τους ελεύθερους πολίτες. Για να είναι ασφαλείς στα σπίτια τους, οι άνθρωποι δεν μπορούσαν να ζουν στο ισόγειο, αλλά σκαρφάλωναν στο δεύτερο όροφο για να κοιμηθούν, χρησιμοποιώντας κινητές σκάλες. Οι συμμορίες και η βία στους δρόμους ήταν ένας από τους κύριους λόγους γι' αυτήν την αναδίπλωση. Τα γκράφιτι κυριαρχούσαν στους δρόμους του πρώιμου Μεσαίωνα, όπως ακριβώς γίνεται στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις. Στις κοινωνίες μας, όπως και κατά τους Σκοτεινούς Χρόνους, το ιδιωτικό συντρίβει και πάλι το δημόσιο»²⁰.

Τελικά, αυτό που τείνει να δημιουργηθεί είναι υδροκέφαλες μεγαλουπόλεις και πράσινες ζώνες μέσα σε αυτές, προστατευμένες αλλά και πλήρως ελεγχόμενες.

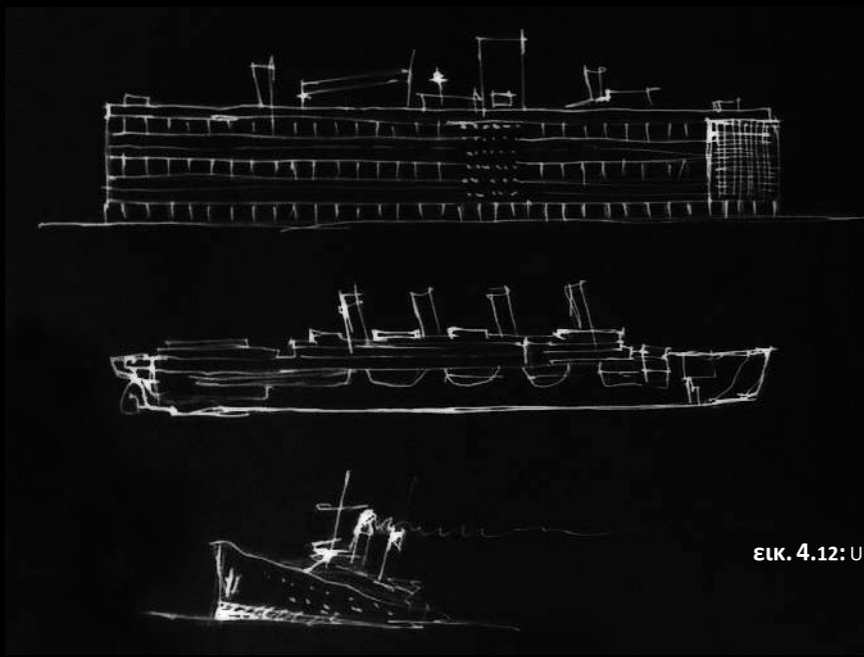
Σε αυτό το σημείο, καλό θα ήταν να αναφερθούν και τα οράματα αρχιτεκτόνων του μοντέρνου κινήματος όπως των Le Corbusier, Tony Garnier και Robert Owen. Ειδικά ο Le Corbusier, σε παραλλαγές της Ville Radieuse, οραματίστηκε έναν ασφαλή ουρανοξύστη που συμπεριλάμβανε μέτρα που προστάτευαν από βομβιστικές επιθέσεις και πιθανές επιθέσεις με χημικά όπλα²¹. Παρόμοια δομή με τις φρουρούμενες κοινότητες αλλά σε κάθετη οργάνωση παρουσιάζουν και

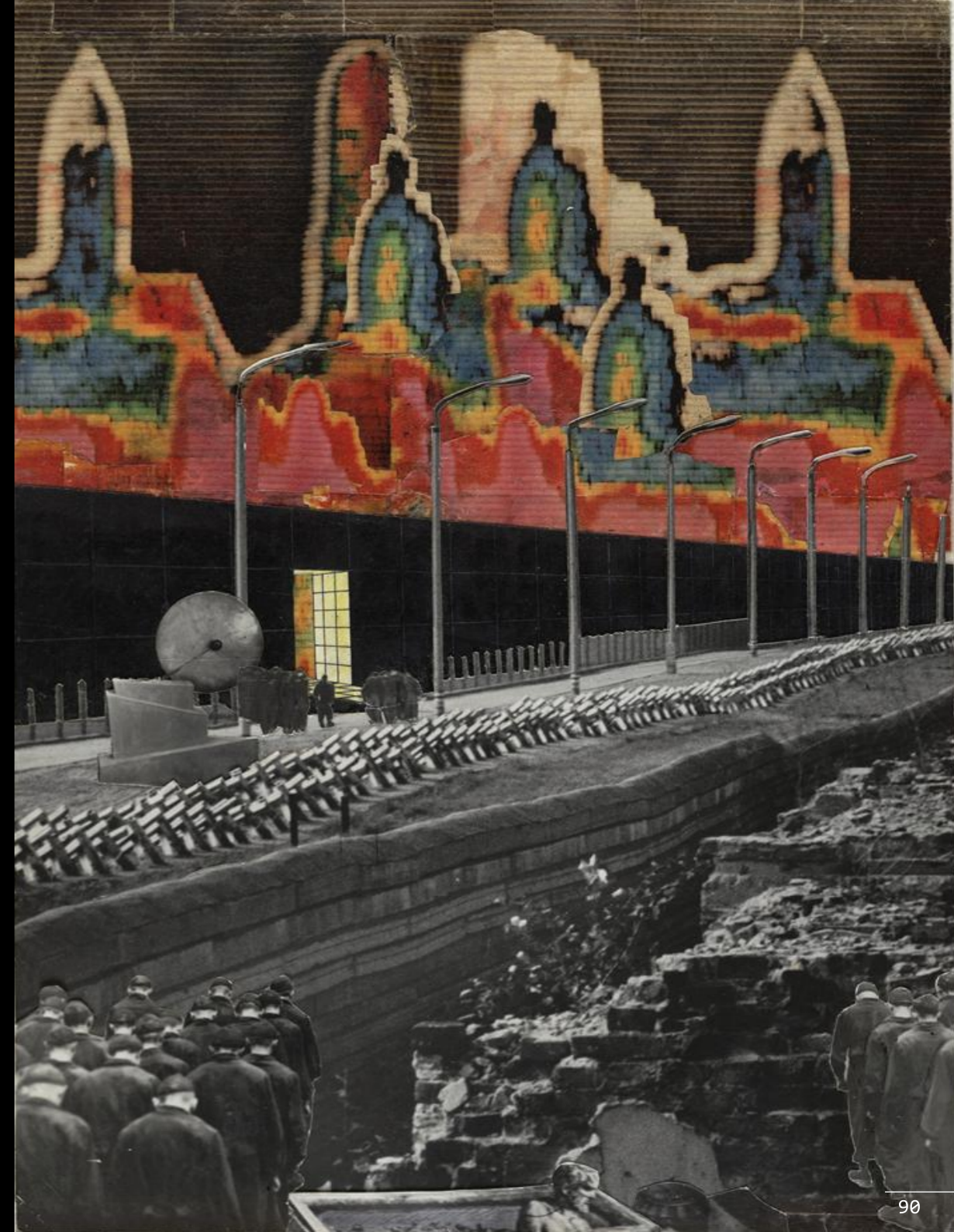
οι υλοποιημένες Unité d' Habitation, που όπως και οι πύργοι που αναφέρθηκαν έχουν τη δυνατότητα όχι μόνο να στεγάζουν εκατοντάδες οικογένειες, αλλά και να παρέχουν οποιαδήποτε άλλη χρήση μπορεί να παρέχει μία πόλη (εμπόριο, εκπαίδευση, διασκέδαση κ.α), θυμίζοντας έτσι «ελεγχόμενα κουβούκλια που πλέουν σαν υπερωκεάνια μέσα στον αστικό ιστό»²².

Μεταφερόμενοι σε πιο σύγχρονα projects, όπως στη διπλωματική εργασία των Rem Koolhaas και Ηλία Ζέγκελη με τίτλο “Exodus, or the Voluntary Prisoners of Architecture” (1972), διακρίνουμε νέες μορφές ελέγχου προσαρμοσμένες στις ανάγκες τις σύγχρονης πραγματικότητας. Το μη υλοποιημένο αυτό project, ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης που κόβει στη μέση το Λονδίνο, αποτελεί μία κριτική προσέγγιση του πολιτικού ρόλου της αρχιτεκτονικής να περιορίζει και να φυλακίζει. Αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, ένα προφητικό σενάριο για τη σύγχρονη εποχή του εγκλεισμού.

Τελικά, όπως θα δούμε και στη συνέχεια «δεν έχουμε ανάγκη την επιστημονική φαντασία για να συλλάβουμε έναν μηχανισμό ελέγχου, που θα έδινε σε κάθε στιγμή τη θέση ενός στοιχείου σε ανοιχτό περιβάλλον, ζώου σε προστατευμένο χώρο, ανθρώπου σε επιχείρηση (ηλεκτρονικό κολλάρο). Ο Félix Guattari φαντάστηκε μία πόλη στην οποία ο καθένας μπορεί ν' αφήσει το διαμέρισμά του, το δρόμο του, τη γειτονιά του, χάρις στην ηλεκτρονική του κάρτα που θα σήκωνε τον ένα ή τον άλλο φράκτη, και με τον ίδιο τρόπο η κάρτα θα μπορούσε να απορριφθεί εκείνη τη μέρα ή να εισαχθεί την τάδε ώρα»²³.

εικ. 4.12: Unité d' Habitation

εικ. 4.13: Rem Koolhaas, Ηλίας Ζέγκελης, 1972, Exodus, or the Voluntary Prisoners of Architecture

iii. Ο Ηλεκτρονικά Επιτηρούμενος Χώρος

«Ο Orwell δεν ήταν τόσο διορατικός ώστε να ξεφύγει από τα παραδείγματα του σταλινισμού και του ναζισμού και να φανταστεί μια πιο εκλεπτυσμένη μορφή ελέγχου, που διαχέεται παντού, χωρίς φανερό επίκεντρο εξουσίας. Σε αντίθεση με τον Bentham, τον Άγγλο φιλόσοφο που επινόησε την έννοια του πανοπτισμού και υποστήριζε ότι η εξουσία πρέπει να είναι ορατή και ανεξέλεγκτη, ο Michel Foucault μας υπενθυμίζει ότι η επιτήρηση πρέπει να μοιάζει μ' ένα βλέμμα χωρίς πρόσωπο που μετατρέπει ολόκληρο το κοινωνικό σώμα σε πεδίο επόπτευσης: χιλιάδες μάτια τοποθετημένα παντού, έλεγχος αεικίνητος και πάντα άγρυπνος»

Σωτηρίου Βασίλης, 1998-99, *Χωρίς τίτλο*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης), σελ.55

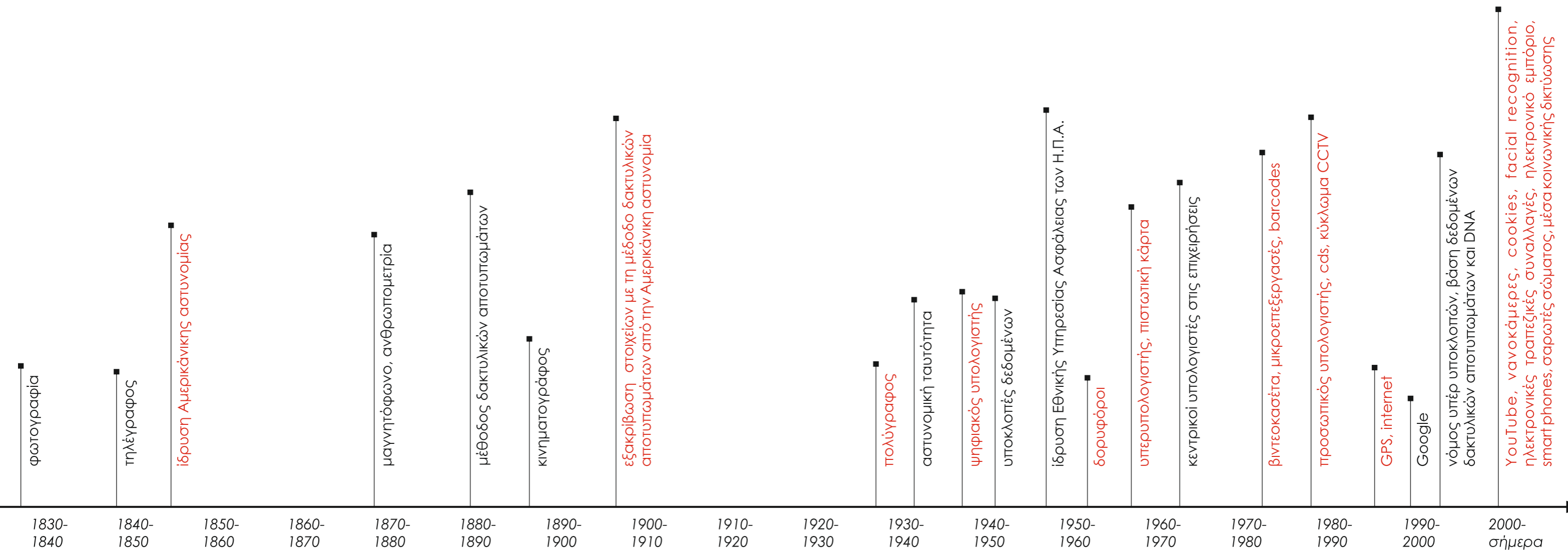
Ο 20^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται από μία αλματώδη ανάπτυξη στον χώρο της τεχνολογίας και της πληροφορίας. Ξεκινώντας από την μηχανοποίηση του ματιού και την εμφάνιση της φωτογραφικής μηχανής το 1840 και του κινηματογράφου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο έλεγχος και η παρακολούθηση δεν θα μπορούσαν παρά να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Ήδη από το 1930 δημιουργούνται οι πρώτες βάσεις δεδομένων για καταγραφή και αποθήκευση δακτυλικών αποτυπωμάτων. Μία δεκαετία αργότερα με την εμφάνιση των πρώτων ψηφιακών υπολογιστών είχαμε και την αποκάλυψη των πρώτων υποκλοπών. Οι κάμερες τηλεόρασης κλειστού κυκλώματος (CCTV) από την εταιρεία Siemens κάνουν την εμφάνισή τους το 1942 όπου εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία προκειμένου να παρακολουθούνται εκτοξεύσεις πυραύλων. 26 χρόνια αργότερα, το 1968, η Νέα Υόρκη είναι η πρώτη πόλη που εγκαθιστά τέτοιου τύπου κάμερες στους δρόμους της για να εντοπιστεί και να εξαλειφθεί η εγκληματικότητα. Από τη δεκαετία του 1970 μέχρι σήμερα η τεχνολογία αλλάζει δραματικά φέρνοντας στο προσκήνιο μικροεπεξεργαστές, barcodes, προσωπικούς υπολογιστές, σαρωτές σώματος, κινητά τηλέφωνα νέας τεχνολογίας, σελίδες κοινωνικής δικτύωσης. Ζούμε πλέον σε μία «κοινωνία της παρακολούθησης» (*surveillance society*), έναν όρο που εισήγαγε ο κοινωνιολόγος Gary T. Marx²⁴.

Η ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών και το «περιτύλιγμα» του πλανήτη από δορυφόρους και δίκτυα επικοινωνίας και πληροφορίας έχουν καταστήσει τα εργαλεία της σύγχρονης εποχής να ανάγονται στο δυαδικό σύστημα: μηδέν και ένα. Αυτή η ανάπτυξη της τεχνολογίας άλλαξε και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον χώρο που μας περιβάλλει. Η μυθοπλαστική ικανότητα της οθόνης και η συνεχής

εικ. 4.14: Κάμερες ασφαλείας

■ Τεχνολογικά επιτεύγματα
■ Πολιτικές ελέγχου

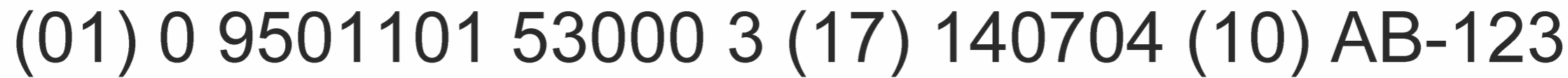
εξάρτησή μας από αυτή οδήγησε τον σύγχρονο άνθρωπο να ταυτίζει διαφορετικές πραγματικότητες και να ανάγει την ψηφιακή ζωή που προβάλλει στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε πραγματική. Ο τρισδιάστατος γεωγραφικός χώρος που περιβάλλει τον άνθρωπο συχνά συγχέεται με τον ψηφιακό αδιάστατο χώρο των δικτύων και τη δισδιάστατη επιφάνεια της τηλεοπτικής οθόνης. Η θεμελιώδης σχέση χρόνου και χώρου καταργείται από τις νέες τεχνολογίες, μεταφέροντας ψηφιακές εικόνες πληροφοριών και γεγονότων σε κυριολεκτικά μηδενικό χρόνο από οποιοδήποτε σημείο του πλανήτη σε οποιοδήποτε άλλο. Συνεπώς, η αρχιτεκτονική και η πόλη, έννοιες άρρηκτα συνδεδεμένες με τον χώρο, χάνουν τη συνεκτικότητά τους, λόγω της τεχνητής εγγύτητας που έχουν επιτύχει οι νέες τεχνολογίες²⁵.

«Καταγράφεστε από κάμερες γύρω στις 20 φορές την ημέρα. Είστε κατάλληλα ντυμένοι;», ρωτάει μία διαφήμιση στο κέντρο της Νέας Υόρκης, σχολιάζοντας εύστοχα το φαινόμενο της ηλεκτρονικής επιτήρησης στις σύγχρονες κοινωνίες. Πλέον οι κάμερες σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους πληθαίνουν σε παγκόσμια κλίμακα, καθώς η ανασφάλεια και η πρόληψη γίνονται ρυθμιστικοί παράγοντες της χρήσης του δημόσιου χώρου δημιουργώντας ένα πλέγμα παρακολούθησης και μετατρέποντας τον χώρο, δημόσιο και ιδιωτικό, σε *«ανιχνεύσιμο τοπίο» (scanscape)*²⁶.

Ταυτόχρονα έχει επιτευχθεί και η εξοικείωση όλων μας με τη νέα πραγματικότητα και τα συστήματα παρακολούθησης. Συνεπώς, εμείς οι ίδιοι είμαστε μέρος του μηχανισμού επιτήρησής μας. Η ανασφάλειά μας που πηγάζει από τον φόβο για τον «άλλον» και τον φόβο για την απώλεια των αγαθών που μας καθορίζουν, μας

εγκλωβίζει σε ένα αδιέξοδο: αποδεχόμαστε τον έλεγχο ως αναγκαίο κακό, προκειμένου να νιώθουμε ασφαλείς. Αφού δεν έχουμε τίποτα να κρύψουμε γιατί να αντιδρούμε;²⁷ Πιο ακραίο φαινόμενο είναι η περίπτωση της Αμερικανίδας Τζουν Χιούστον, η οποία είχε εγκαταστήσει 14 κάμερες που βιντεοσκοπούσαν 24 ώρες το 24ωρο σε στρατηγικά σημεία του σπιτιού της και μετέφεραν τις εικόνες της στο διαδίκτυο. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι ο φόβος της έκθεσης της καθημερινής οικειότητας παραχωρεί τη θέση του στην επιθυμία υπερέκθεσης στα βλέμματα όλων²⁸.

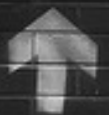
Πώς αντιδρούν όμως τα κτήρια στην ηλεκτρονική επανάσταση στον τομέα του ελέγχου; Τα νέα κτήρια γίνονται όλο και πιο «ευαίσθητα» και «έξυπνα» εγκαθιστώντας νέα αισθητηριακά συστήματα. Σήμερα, πολλοί ουρανοξύστες γραφείων στο Λος Άντζελες ήδη διαθέτουν ευαίσθησια στην θερμότητα, στην υγρασία και στην κίνηση και σε μερικές περιπτώσεις στην ακοή, πέρα από πανόπτια θέαση. *«Ορισμένοι αρχιτέκτονες σήμερα προβλέπουν ότι μια μέρα οι υπολογιστές τεχνητής νοημοσύνης ενός κτηρίου θα μπορούν αυτόματα να ανιχνεύουν και να ελέγχουν το σύνολο του ανθρώπινου πληθυσμού του, ίσως ακόμα και να ανταποκρίνονται στις συναισθηματικές διακυμάνσεις του, ιδίως τον φόβο ή τον πανικό»*²⁹.

Στις σελίδες που προηγήθηκαν είδαμε κάποιες τάσεις που λαμβάνουν χώρα στη σύγχρονη πόλη, πάντα υπό το πρίσμα του ελέγχου. Οι τάσεις αυτές δεν είναι ξεκάθαροι, τρισδιάστατοι μηχανισμοί ελέγχου, αλλά πιο θεωρητικές έννοιες που είτε έχουν αρχίσει να πραγματοποιούνται είτε έχουν ήδη μετασηματίσει την πόλη προς κάποιες κατευθύνσεις. Έννοιες όπως το “bigness”, η «γενική πόλη» και ο ηλεκτρονικά επιτηρούμενος χώρος, συνέβαλαν η καθεμία με διαφορετικό τρόπο στο ίδιο αποτέλεσμα: την εγκατάλειψη του αστικού δημόσιου χώρου, μία στροφή προς το εσωτερικό και μία πιο εκτεταμένη εγκατάσταση του ελέγχου στην πόλη.

Το “bigness”, η τάση δηλαδή για μεγαλειώδη αρχιτεκτονική που ξεφεύγει από την έννοια της κλίμακας, της παράδοσης και της ηθικής, είναι εμφανής σε πολλές αναπτυγμένες σύγχρονες πόλεις. Οι ουρανοξύστες, κτήρια που ενσωματώνουν τα χαρακτηριστικά του “bigness” και η καθετότητα από την οποία διακρίνονται συμβάλλουν παράλληλα στα αρνητικά συναισθήματα που κάποιος βιώνει μέσα στην πόλη. Ο σαφής διαχωρισμός που συναντάται στους ουρανοξύστες αυτών που ζουν πάνω από αυτούς που κατοικούν κοντά στο έδαφος συνιστά και μία ξεκάθαρη ταξινόμηση των μεν από τους δε. Αυτός που βρίσκεται ψηλά έχει την ικανότητα να ελέγχει τις κινήσεις αυτού που βρίσκεται στο έδαφος. Κατά συνέπεια, ο δεύτερος νιώθει ότι παρακολουθείται, ενώ παράλληλα αυτός ο διαχωρισμός των μεν από τους δε εντείνει τα ήδη υπάρχοντα συναισθήματα φόβου που νιώθουν. Επιπλέον, είναι γεγονός ότι υπάρχει τεράστια διαφορά κλίμακας των κτηρίων που αντιπροσωπεύουν το “bigness” και του ανθρώπου. Όπως είδαμε, τα αισθήματα φόβου και μοναξιάς που περιέγραψε ο Camillo Sitte για τις τεράστιες άδειες πλατείες, τα νιώθει και ο άνθρωπος που προσπαθεί να αντιληφθεί το μέγεθος του όγκου που εκτείνεται από πάνω του.

Η «γενική πόλη» είναι ένα νέο είδος πόλης στο οποίο όλες οι πόλεις αργά ή γρήγορα θα μοιάσουν. Αυτός ο όρος, που αναλύθηκε σε βάθος από τον Rem Koolhaas τείνει να χαρακτηρίσει την πόλη σαν έναν γενικευμένο μη τόπο που μοιάζει με αεροδρόμιο. Αυτό το νέο είδος πόλης στερείται κέντρου, παράδοσης, ιστορίας και ταυτότητας. Ένα άλλο στοιχείο που χαρακτηρίζει την «γενική πόλη» είναι μία στροφή προς το εσωτερικό. Η αστικότητα πλέον αφορά τεχνητούς εσωτερικούς χώρους, στους οποίους μπορεί ευκολότερα να διασφαλίζεται η ασφάλεια. Αν αναλογιστούμε και τις φρουρούμενες κοινότητες που αυτή τη στιγμή ανθίζουν κυρίως σε περιοχές με υψηλά ποσοστά εγκληματικότητας, συμπεραίνουμε ότι η εσωστρέφεια που καλλιεργείται από αυτό το νέο είδος πόλης σκοπό έχει καταστήσει τον εξωτερικό δημόσιο χώρο μια

WHO'S WATCHING?

ΕΙΚ. 4.16: Κάμερες ασφαλείας

ΕΙΚ. 4.17: Μέσα κοινωνικής δικτύωσης

απαγορευμένη ζώνη που οι κάτοικοι έχουν εκπαιδευτεί να φοβούνται και έχει στρέψει την ζωή του ανθρώπου σε χωρικές δομές εγκλεισμού και ελέγχου.

Τελος, επιχειρήθηκε να αναλυθεί μία ακόμα τάση που εντοπίζεται στη σύγχρονη πόλη και αφορά τον ηλεκτρονικά επιτηρούμενο χώρο. Η εντονότατη τεχνολογική πρόοδος του τελευταίου αιώνα επηρέασε όπως είναι φυσικό και τον έλεγχο. Ο έως πρότινος χωρικός έλεγχος που αναλύθηκε σε παραπάνω κεφάλαιο μεταφράστηκε πλέον σε ηλεκτρονικό έλεγχο και οι πανταχού παρούσες κάμερες κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης στους δρόμους της πόλης είναι η απόδειξη. Και πάλι, αποτέλεσμα είναι η σταδιακή εξαφάνιση του αστικού δημόσιου χώρου εξαιτίας του γεγονότος ότι η αρχιτεκτονική που παραδοσιακά ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον χώρο μεταφράζεται πλέον στον ηλεκτρονικό αδιάστατο χώρο και χάνει την συνεκτικότητά της. Ποιο είναι όμως το αντίκτυπο αυτής της κατάστασης στον άνθρωπο; Η συνεχής παρακολούθηση δεν έχει άλλο αποτέλεσμα από τη μεγιστοποίηση των συναισθημάτων φόβου που τη δημιούργησαν. Οι κάμερες βρίσκονται στην πόλη για να υπενθυμίζουν στους πολίτες ότι πρέπει να φοβούνται τον ξένο και τελικά οξύνουν τα συναισθήματα φόβου προς αυτόν.

Σημειώσεις - Παραπομπές

¹ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 45

² De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 45

³ Για περισσότερες πληροφορίες: Davis Mike, 1992, Fortress Los Angeles: The Militarization of Urban Space στο Michael Sorkin, 1992, *Variations on a Theme Park, the New American City and the End of Public Space*, New York, Hill and Wang

⁴ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 19

⁵ Graham Stephen, Hewitt Lucy, 2012, *Getting off the Ground: On the Politics of Urban Verticality*, Progress in Human Geography, 37(1), σελ. 72-92

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες: Weizman Eyal, 2002, *Introduction to the Politics of Verticality*, Open Democracy στο http://www.opendemocracy.net/conflict-politicsverticality/article_801.jsp

⁷ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 20

⁸ O.M.A., Koolhaas Rem, Mau Breu, 1995, *Small, Medium, Large, Extra Large [S,M,L,XL]*, 010 Publishers, Rotterdam, σελ. 1008-1090

⁹ Για περισσότερες πληροφορίες: Sorkin Michael, 1992, *Variations on a Theme Park, the New American City and the End of Public Space*, New York, Hill and Wang

¹⁰ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 43

¹¹ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 22

¹² De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 22

¹³ O.M.A., Koolhaas Rem, Mau Brue, 1995, *Small, Medium, Large, Extra Large [S,M,L,XL]*, 010 Publishers, Rotterdam, σελ. 841

¹⁴ “Apprenez que l'on veut couvrir toutes les rues de Paris avec des vitres, ça va faire de jolies serres chaudes; nous vivrons là-dedans comme des melons.” (Brazier N., Gabriel J., Dumersan T., *Les passages et les rues, ou la Guerre déclarée. Vaudeville en 1 acte. Représentées pour la première fois, à Paris sur le théâtre des variétés le 7 mars 1827*, Paris 1827, p. 19, quoted in: Walter Benjamin, 1982, *Das Passagenwerk, Gesammelte Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, σελ. 104

¹⁵ De Cauter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 29

¹⁶ Για περισσότερες πληροφορίες: Davis Mike, 1992, Fortress Los Angeles: The Militarization of Urban Space στο Sorkin Martin, 1992, *Variations on a Theme Park, the New American City and the End of Public Space*, Hill and Wang, New York και στο: Lieven De Cauter, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAI Publishers, σελ. 29

¹⁷ Τεγκελίδης Αδαμάντιος, Φεβρουάριος 2011, *Στρατηγικές Ελέγχου στην Αρχιτεκτονική: Από τη Μονάδα στο Πλήθος* (ερευνητική εργασία του Πανεπιστημίου Πατρών), Πάτρα, σελ. 16

¹⁸ Τεγκελίδης Αδαμάντιος, Φεβρουάριος 2011, *Στρατηγικές Ελέγχου στην Αρχιτεκτονική: Από τη Μονάδα στο Πλήθος* (ερευνητική

εργασία του Πανεπιστημίου Πατρών), Πάτρα, σελ. 16

¹⁹ Παπακωνσταντίνου Πέτρος, 15.12.2002, *Γκέτο Πλουσιών στις Πολιτείες του Φόβου*, εφημερίδα Η Καθημερινή, Αθήνα

²⁰ Thurow Lester, 1997, *Το μέλλον του Καπιταλισμού: Πώς οι Σύγχρονες Οικονομικές Δυνάμεις Διαμορφώνουν τον Κόσμο του Αύριο*, μετάφραση Ε. Αστερίου, Αθήνα, Λιβάνης - Νέα Σύνορα σελ. 67

²¹ Weizman Eyal, 2004, *Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως αστικός σχεδιασμός* (συνέντευξη του Eyal Weizman στον Philip Misselwitz), περιοδικό Futura αρ.9, (χωρίς τόπο έκδοσης), σελ. 43-59

²² Τεγκελίδης Αδαμάντιος, Φεβρουάριος 2011, *Στρατηγικές Ελέγχου στην Αρχιτεκτονική: Από τη Μονάδα στο Πλήθος* (ερευνητική εργασία του Πανεπιστημίου Πατρών), Πάτρα, σελ. 16

²³ Deleuze Gilles, 1998-99, *Χωρίς τίτλο*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης)

²⁴ Για περισσότερες πληροφορίες: Marx Gary, 1988, *Undercover: Police Surveillance in America*, California, University of California Press

²⁵ Αίσιωπος Γιάννης, 1998-99, *Η Έκλειψη του Δημόσιου Χώρου*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης), σελ. 41

²⁶ Για περισσότερες πληροφορίες: Davis Mike, 1998, Πέρα από το Bladde Runner: Αστικός Έλεγχος - Η Οικολογία του Φόβου, μετάφραση Ν. Ηλιάδης, Αθήνα, Futura

²⁷ Σωτηρίου Βασιλης, 1998-99, *Χωρίς τίτλο*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης), σελ. 64

²⁸ Virilio Paul, 15-16.8.1998, *Το Βασίλειο της Οπτικής Κατάστασης*, ένθετο εφημερίδας Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Αθήνα, σελ 50

²⁹ Davis Mike, 1998, Πέρα από το Bladde Runner: Αστικός Έλεγχος - Η Οικολογία του Φόβου, μετάφραση Ν. Ηλιάδης, Αθήνα, Futura, σελ. 25

05

Συμπεράσματα

Ο κόσμος όπως τον ξέραμε αλλάζει. Από την διαδεδομένη χρήση των gadgets έως την συνεχή εξάρτησή μας από μία οθόνη, η πόλη δε θα μπορούσε να μείνει ίδια. Αντιθέτως, είναι γεγονός ότι η νέα πραγματικότητα έχει φέρει στο προσκήνιο μία αδιάστατη αρχιτεκτονική, συχνά δυαδική, που τείνει να χάσει την παραδοσιακή σύνδεσή της με τις τρεις διαστάσεις. Ο χώρος ως έννοια επανερμηνεύεται και μαζί του τα όρια του ιδιωτικού και του δημόσιου θολώνουν.

Ο έλεγχος και η παρακολούθηση δεν θα μπορούσαν να παρεκκλίνουν από αυτή την πορεία. Από την οπτική συνέχεια της διαφάνειας περνάμε στην ηλεκτρονική συνέχεια, αναιρώντας έτσι την ανάγκη για μεγάλες επιφάνειες γυαλιού. Ως άλλοι κρατούμενοι του Πανόπτικου, δεν τιμωρούμαστε για τις πράξεις μας αλλά αποθαρρυνόμαστε προληπτικά για αυτές. Σε αυτή την κατάσταση η αρχιτεκτονική φαίνεται αδύναμη να μεθοδεύσει ή να αποτρέψει αυτή την νέα πραγματικότητα ελέγχου. Όταν στους χώρους της εγκαθίσταται το σύστημα εποπτείας, τότε το περιεχόμενό της αποτελεί αντικείμενο παρακολούθησης.

Εφόσον η τεχνολογική πρόοδος και η εξάρτησή μας από αυτή είναι η φυσική εξέλιξη των πραγμάτων, ζητήματα μεγαλύτερου και αποτελεσματικότερου ελέγχου θα συνεχίσουν να τίθενται επί τάπητος. Η ιδιωτικότητα, αν δεν έχει ήδη χαθεί, απειλείται από την εξάπλωση των μέσων παρακολούθησης, χωρίς όμως να μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι εμείς οι ίδιοι τα απαιτούμε ζητώντας περισσότερη ασφάλεια.

Σε αυτή την κατάσταση η κινητήρια δύναμη είναι ο φόβος. Είτε τον ονομάσουμε φόβο για τον άλλο, φόβο για την τρομοκρατία, είτε συλλογικό φόβο, θα αποτελεί πάντα την πηγή των πράξεών μας αφού είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την επιβίωσή μας. Το οξύμωρο σε αυτή την κατάσταση είναι ότι ο έλεγχος, τον οποίο αποζητάμε για να εξασφαλίσουμε την ασφάλεια μας, και άρα δημιουργείται από τον φόβο, καταλήγει να τον προκαλεί. Έναν φόβο που είτε μετασχηματίζεται σε μία διογκωμένη μορφή του ίδιου για τον άλλο και τον ξένο, είτε αποτελεί μία κατάσταση που προκύπτει από τις δομές ελέγχου.

Ποια όμως μπορεί να είναι η άμυνά μας σε αυτόν τον αυτοτροφοδοτούμενο φαύλο κύκλο ελέγχου και φόβου; Ίσως δεν είναι η στιγμή να αναμένουμε το μέλλον ως κάτι δυσοίωνο, αλλά να το αντιμετωπίσουμε ως μία νέα πραγματικότητα με νέες άμυνες. Ας δανειστούμε τα λόγια της συγγραφέως του «Δόγματος του Σοκ», Naomi Klein:

«Μία κατάσταση σοκ, δεν είναι απλά αυτό που παθαίνουμε όταν μας συμβαίνει κάτι κακό. Είναι αυτό που παθαίνουμε όταν χάνουμε το πλαίσιο της αναφοράς μας, όταν χάνουμε τις αφηγήσεις μας, όταν αποπροσανατολιζόμαστε. Αυτό που μας κρατάει προσανατολισμένους και σε επαγρύπνηση είναι η ιστορία μας. Μία περίοδος κρίσης, όπως αυτή που διανύουμε σήμερα, είναι πολύ καλή στιγμή για να αναστοχαστούμε την ιστορία, να εντοπίσουμε ιστορικές συνέχειες και διαδρομές. Είναι μία καλή στιγμή να τοποθετήσουμε τους εαυτούς μας στη μακρά ανθρώπινη ιστορία του αγώνα».

Klein Naomi, 2009, ομιλία στο Loyola University, Chicago

06

Βιβλιογραφία / Πηγές Εικόνων

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

Banham Reyner, 2008, *Θεωρία και Σχεδιασμός την Πρώτη Μηχανική Εποχή*, μετάφραση Ι. Λιακατάς, Αθήνα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π.

Barber Benjamin, 2003, *Fear's Empire: War, Terrorism, and Democracy*, New York, W. W. Norton & Company, Inc.

Bentham Jeremy, 1995, *The Panopticon Writings*, (επ.) Miran Bozovic, London, Radical Thinkers

Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδη, Αθήνα, Taschen / Γνώση

Colomina Beatriz, 1996, *Privacy and Publicity: Modern Architecture as Mass Media*, Cambridge, the MIT Press

Davis Mike, 1998, Πέρα από το Bladde Runner: Αστικός Έλεγχος - Η Οικολογία του Φόβου, μετάφραση Ν. Ηλιάδης, Αθήνα, Futura

De Caüter Lieven, 2004, *The Capsular Civilization: On the City in the Age of Fear*, Rotterdam, NAi Publishers

Dehaene Michiel, De Caüter Lieven, 2008, *Heterotopia and the City*, London, Routledge

Foucault Michel, 2011, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, μετάφραση Τ. Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον

Frampton Kenneth, 2009, *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική: Ιστορία και Κριτική*, μετάφραση Θ. Ανδρουλάκης, Μ. Πάγκαλου, Αθήνα, Θεμέλιο

Freud Sigmund, 2009, *Το Ανοίκειο*, μετάφραση Ε. Βαϊκούση, Αθήνα, Πλέθρον

Freud Sigmund, 2014, *Πέντε Ιστορικά Ασθενείας*, μετάφραση Κ. Λιάππη, Λ. Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος

Giedion Sigfried, 1995, *Building in France; Building in Iron; Building in Ferroconcrete*, translation: J. D. Berry, Chicago, the University of Chicago Press

Gössel Peter, Leuthäuser Gabriele, 2005, *Architecture in the 20th Century Volume 1*, Los Angeles, Taschen

Graham Stephen, Hewitt Lucy, 2012, *Getting off the Ground: On the Politics of Urban Verticality*, Progress in Human Geography, 37(1)

Hollier Denis, 1992, *Against Architecture, the Writings of Georges Bataille*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press

Klein Naomi, 2007, *The Shock Doctrine: The Rise of the Disaster Capitalism*, New York, Picador

Lambert Léopold, 2013, *The Funambulist Pamphlets Volume 2: Foucault*, New York, Punctum Books

Le Corbusier, 2005, *Για μια Αρχιτεκτονική*, μετάφραση Π. Τουρνικιώτης, Αθήνα, Εκκρεμές

Levin Thomas, Ursula Fronhe, Peter Weibel, 2002, *CTRL [SPACE]: Rhetorics of Surveillance from Bentham to Big Brother*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press

Low Setha, Smith Neil, 2006, *The Politics of Public Space*, New York, Routledge

Lyon David, 1994, *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*, Minneapolis, University of Minnesota Press

Lyon David, 2006, *Theorizing Surveillance: the Panopticon and Beyond*, Devon, Willan Publishing

Marx Gary, 1988, *Undercover: Police Surveillance in America*, California, University of California Press

Milner John, 2000, *Art, War and Revolution in France 1870-1871: Myth, Reportage and Reality*, New Haven, Yale University Press

O.M.A., Koolhaas Rem, Mau Breu, 1995, *Small, Medium, Large, Extra Large [S,M,L,XL]*, Rotterdam, 010 Publishers

Orwell George, 1970, 1984, μετάφραση Φ. Κομήτη, Αθήνα, Ιω. Καμπανάς

Reebs Winfried, 1988, *Φυλακές και Αρχιτεκτονική: Η Αναζήτηση για τον Ιδανικό Τρόπο Εξόντωσης*, μετάφραση Π. Πικραμένος, Αθήνα, Αμχανία

Risebero Bill, 1979, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Θ. Ανδρουλάκης, Γ. Λαμτζίδης, Μ. Παγκάλου, Αθήνα, Φόρμα

Simmel Georg, 1993, *Πολη και Ψυχή*, μετάφραση Γ. Λυκιαρδόπουλος, Αθήνα, Έρασμος

Sitte Camillo, 1992, *Η Πολεοδομία Σύμφωνα με τις Καλλιτεχνικές της Αρχές*, μετάφραση Κ. Σερράος, Αθήνα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ

Sorkin Michael, 1992, *Variations on a Theme Park, the New American City and the End of Public Space*, New York , Hill and Wang

Thurow Lester, 1997, *Το Μέλλον του Καπιταλισμού: Πώς οι Σύγχρονες Οικονομικές Δυνάμεις Διαμορφώνουν τον Κόσμο του Αύριο*, μετάφραση Ε. Αστερίου, Αθήνα, Λιβάνης - Νέα Σύνορα

Veber Max, 2003, *Η Πόλη*, μετάφραση Θ. Γκιούρας, Αθήνα, Κένταυρος

Vidler Anthony, 1992, *The Arcitectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press

Vidler Anthony, 2000, *Warped Space: Art, Architecture, and Anxiety in Modern Culture*, Cambridge - Massachusetts, the MIT Press

Virilio Paul, Sylvere Lotringer, 2008, *Pure War*, Los Angeles, semiotext (e)

Walter Benjamin, 1982, *Das Passagenwerk, Gesammelte Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt am Main

Watkin David, 2007, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Ελληνική Βιβλιογραφία:

Ανδρικοπούλου Ελένη κ.α, 2007, *Πόλη και Πολεοδομικές Πρακτικές για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα, Κριτική

Βασιλάκη Μαρία κ.α, 2007, *Ο Φόθος στην Τέχνη και στη Ζωή*, Μέτσοβο, Ίδρυμα Ευαγγέλου Αβέρωφ - Τοσίτσα

Δουρουμάκη Μαρία κ.α, (επιμ.), 2006, Πάπυρος Larousse Britannica (Τόμοι 1, 28, 29), Αθήνα, Πάπυρος

Κοσμόπουλος Πάνος, 2000, *Περιβαλλοντική Κοινωνική Ψυχολογία: Η Αντίληψη του Χώρου*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press

Λάββας Γεώργιος, 2002, *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, με Έμφαση στον 19ο και 20ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press

Λέφας Παύλος, 2008, *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση: Από τον Heidegger στον Koolhaas*, Αθήνα, Πλέθρον

Τουρνικιώτης Παναγιώτης, 2006, *Η Αρχιτεκτονική στην Σύγχρονη Εποχή*, Αθήνα, Futura

Φιλιππίδης Μέμος (επιμ.), 2002, *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και Παρακολούθηση*, Αθήνα, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης

Αρθρογραφία:

Deleuze Gilles, 1998-99, *Χωρίς τίτλο*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης)

Ramamier P.C, 1971, *Ψυχολογία του Αρχιτεκτονικού Χώρου*, περιοδικό Αρχιτεκτονικά Θέματα 5/1971

Reichlin Bruno, 1984, *The Pros and Cons of the Horizontal Window: The Perret - Le Corbusier Controversy*, Daidalos no 13

Virilio Paul, 15-16.8.1998, *Το Βασίλειο της Οπτικής Κατάστασης*, ένθετο εφημερίδας Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Αθήνα

Weizman Eyal, 2004, *Οι Στρατιωτικές Επιχειρήσεις ως Αστικός Σχεδιασμός* (συνέντευξη του Eyal Weizman στον Philip Misselwitz), περιοδικό Futura αρ.9, (χωρίς τόπο έκδοσης)

Αίσωπος Γιάννης, 1998-99, *Η Έκλειψη του Δημόσιου Χώρου*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης)

Παπακωνσταντίνου Πέτρος, 15.12.2002, *Γκέτο Πλουσίων στις Πολιτείες του Φόβου*, εφημερίδα Η Καθημερινή, Αθήνα

Σωτηρίου Βασίλης, 1998-99, *Χωρίς τίτλο*, περιοδικό Futura αρ. 5 «Επιτήρηση: Η Αρχιτεκτονική του Φόβου / Η Κοινωνία του Ελέγχου / Surveillance Art / Το μάτι του Θεού», (χωρίς τόπο έκδοσης)

Ερευνητικές Εργασίες:

Ανδρουλάκη Ελευθερία, Γιοβάνη Αλεξάνδρα, 2011, *Ανοίκειο και Χώρος: Από τον Freud στον Libeskind* (ερευνητική εργασία Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου), Αθήνα

Βενιέρης Εμμανουήλ, Υάτου Αικατερίνη, 2014, *Εστία - Ζωντας την Κατοίκηση* (ερευνητική εργασία Πανεπιστημίου Ξάνθης), Ξάνθη

Γαβριελιάτου Βεατρίκη, Γλίνου Ελένη, 2013, *Ανοιχτή Φυλακή: Μια Χωροκοινωνική Προσέγγιση* (ερευνητική εργασία Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη

Θέμελη Ανδριάννα, Καράμπελης Γιώργος, 2011, *Επιτηρούμενος Χώρος: Από το Πανόπτικο στον Κυβερνοχώρο* (ερευνητική εργασία Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου), Αθήνα

Λουιζίδη Σοφία, 2008, *Η Φυσιογνωμία και ο Πολεοδομικός Ιστός του Σύγχρονου Αστικού Χώρου σε Σχέση με την Εγκληματικότητα και τον Φόβο του Εγκλήματος* (διπλωματική εργασία Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου), Αθήνα

Μασσαλά Ελεάννα, 2014, *Από το Πειθαρχικό Διάγραμμα στα Διαγράμματα Ροών: Το Παράδειγμα του Σχολικού Χώρου* (ερευνητική εργασία Πολυτεχνείου Κρήτης), Χανιά

Ντρίβα Λήδα, 2013, *Η Αισθητική Πρόσληψη του Τοπίου μέσω της Διερεύνησης του Ανοίκειου: Η Περίπτωση της Λίμνης της Βουλιαγμένης* (ερευνητική εργασία Πολυτεχνείου Κρήτης), Χανιά

Πυρόγιαννη Θεοδώρα - Μαρία, Πυρπύρη Ελένη, 2011, *Σύγχρονα Αστικά Πεδία Μάχης* (ερευνητική εργασία Πανεπιστημίου Θεσσαλίας), Βόλος

Τεγκελίδης Αδαμάντιος, Φεβρουάριος 2011, *Στρατηγικές Ελέγχου στην Αρχιτεκτονική: Από τη Μονάδα στο Πλήθος* (ερευνητική εργασία Πανεπιστημίου Πατρών), Πάτρα

Τζίμας Νίκος, 2008, *Προς μία Ανοίκεια Χωρικότητα: Διερεύνηση της Χωρικής Έκφρασης του Ανοίκειου στο Έργο του G. Schneider Haus U R* (διπλωματική εργασία Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, Αθήνα

Ιστοσελίδες:

<http://www.archdaily.com/121770/stockholmsporten-master-plan-big>

<http://www.e-ir.info/2013/07/09/the-architecture-of-spies/>

<http://www.e-ir.info/2013/09/05/the-politics-of-surveillance-in-a-risk-society/>

<http://www.designboom.com/architecture/big-architects-stockholmsporten-master-plan-winning-design/>

http://www.opendemocracy.net/conflict-politicsverticality/article_801.jsp

<http://tvxs.gr/news/blogarontas/noam-tsomski-aytes-einai-oi-deka-texnikes-gia-ti-xeiragogisi-tis-koinis-gnomis>

http://www.ramnousia.com/2010/05/blog-post_1077.html

<http://www.lifo.gr/team/omorfia/48610>

<http://www.zero-books.net/books/architecture-control-critique>

<http://www.chris-kimble.com/Courses/cis/cis7.html>

<http://library.queensu.ca/ojs/index.php/surveillance-and-society/article/view/ethno/ethnography>

<http://documentarygr.blogspot.gr/2012/01/o-bbc.html>

<https://vimeo.com/9010314>

Ταινίες:

Alphaville, une étrange aventure de Lemmy Caution, 1965, Jean-Luc Godard

Blade Runner, 1982, Ridley Scott

The Shock Doctrine, 2009, Mat Whitecross, Michael Winterbottom

The Truman Show, 1998, Peter Weir

1. Εισαγωγή

1.01: http://www.imdb.com/media/rm2625754624/tt0058898?ref_=tt_ov_i

1.02: <http://waltdisneywithblood.tumblr.com/post/22670318493/anna-karina-in-alphaville-1965-dir-jean-luc>

2. Ο Φόβος και ο Έλεγχος

Εισαγωγικά

2.01: http://www.fotolog.com/ultimo_humanista/9565813/

i. Ο Φόβος και οι Χωρικές Φοβίες

2.02: Freud Sigmund, 2014, *Πέντε Ιστορικά Ασθενείας*, μετάφραση Κ. Λιάππη, Λ. Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, σελ. 186

2.03: Freud Sigmund, 2014, *Πέντε Ιστορικά Ασθενείας*, μετάφραση Κ. Λιάππη, Λ. Αναγνώστου, Αθήνα, Επίκουρος, σελ. 187

2.04: <http://www.wikiart.org/en/gustave-courbet/the-desperate-man-self-portrait-1845>

2.05: <http://www.virgilioferreira.com/projectos/uncanny-places>

2.06: <http://flourishanyway.hubpages.com/hub/The-Gargoyles-of-Notre-Dame-Cathedral>

2.07: Sitte Camillo, 1992, *Η Πολεοδομία Σύμφωνα με τις Καλλιτεχνικές της Αρχές*, μετάφραση Κ. Σερράος, Αθήνα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις ΕΜΠ, σελ. 160

2.08: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/66/200401-beijing-tianan-square-overview.jpg/1200px-200401-beijing-tianan-square-overview.jpg>

2.09: <http://www.highhousegallery.com/gallery-artists/virgilio-ferreira/>

ii. Ο Αστικός Έλεγχος

2.10: <http://www.amazon.co.uk/CCTV-In-Operation-Large-Sign/dp/B00EKPV6RW>

2.11: Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδης, Αθήνα, Taschen / Γνώση, σελ. 516

2.12: <http://www.photography-now.com/artist/boris-ignatovich>

iii. Φόβος: Η Γέννηση και η Κατάληξη του Ελέγχου

2.13: <http://thenextweb.com/google/2011/08/30/the-new-york-times-partners-with-youtube-to-commemorate-911/>

2.14: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/6/6b/Shock_doctrine_cover.jpg

Συμπεράσματα Κεφαλαίου

2.15: <http://www.eclairment.com/Fernand-Khnopff-et-la-melancolie-d>

3. Χωρικά Αποτυπώματα Ελέγχου

Εισαγωγικά

3.01: <http://hashedandsalted.blogspot.gr/2012/02/panopticon.html>

i. Το Πανόπτικο

3.02: Foucault Michel, 2011, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, μετάφραση Τ. Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, σελ. 160

3.03: Foucault Michel, 2011, *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η Γέννηση της Φυλακής*, μετάφραση Τ. Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, σελ. 160

3.04: <http://abandonedarea.com/presidio-modelo-cuba/>

3.05: <https://www.pinterest.com/pin/436638126344280138/>

3.06: Watkin David, 2007, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 407

3.07: <http://www.designboom.com/architecture/big-architects-stockholmsporten-master-plan-winning-design/>

3.08: <http://www.wired.com/2010/08/machine-punk-drawings-by-laurie-lipton/>

ii. Η Λεωφόρος

3.09: http://www.dreadscott.net/wp-content/uploads/2012/03/04_commune.jpg

3.10: <http://www.bricoleurbanism.org/category/theory/>

3.11: Watkin David, 2007, *Ιστορία της Δυτικής Αρχιτεκτονικής*, μετάφραση Κ. Κουρεμένος, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, σελ. 453

3.12: Λάββας Γεώργιος, 2002, *Επίτομη Ιστορία της Αρχιτεκτονικής, με Έμφαση στον 19ο και 20ο Αιώνα*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, σελ. 295

3.13: https://ilesxi.wordpress.com/2011/04/07/harvey_politiki_oikonomia/

3.14: Ανδρικοπούλου Ελένη κ.α, 2007, *Πόλη και Πολεοδομικές Πρακτικές για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα, Κριτική, σελ.32

3.15: Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδης, Αθήνα, Taschen / Γνώση, σελ. 765

iii. To Zoning

3.16: Gössel Peter, Leuthäuser Gabriele, 2005, *Architecture in the 20th Century Volume 1*, Los Angeles, Taschen, σελ. 128

3.17: Frampton Kenneth, 2009, *Μοντέρνα Αρχιτεκτονική: Ιστορία και Κριτική*, μετάφραση Θ. Ανδρουλάκης, Μ. Πάγκαλου, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ. 99

3.18: Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδης, Αθήνα, Taschen / Γνώση, σελ. 712

3.19: Ανδρικοπούλου Ελένη κ.α, 2007, *Πόλη και Πολεοδομικές Πρακτικές για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα, Κριτική, σελ. 32

3.20: Ανδρικοπούλου Ελένη κ.α, 2007, *Πόλη και Πολεοδομικές Πρακτικές για τη Βιώσιμη Αστική Ανάπτυξη*, Αθήνα, Κριτική,σελ. 32

3.21: Biermann Veronica κ.α, 2000, *Αρχιτεκτονική Θεωρία: Από την Αναγέννηση Μέχρι Σήμερα*, μετάφραση Π. Μαρτινίδης, Αθήνα, Taschen / Γνώση, σελ. 711

3.22: Davis Mike, 1998, Πέρα από το Bladde Runner: Αστικός Έλεγχος - Η Οικολογία του Φόβου, μετάφραση Ν. Ηλιάδης, Αθήνα, Futura, σελ. 215

iv. Η Διαφάνεια και ο Κενός Όγκος

3.23: <https://architecturality.wordpress.com/tag/simultaneity/>

3.24: <https://architecturality.wordpress.com/tag/simultaneity/>

3.25: <https://architecturality.wordpress.com/tag/simultaneity/>

3.26: https://en.wikipedia.org/wiki/Farnsworth_House#/media/File:Farnsworth_House_2006.jpg

3.27: <http://archikey.com/building/read/2763/Villa-Savoye/551/>

3.28: http://www.mikulas.ch/fenetre_en_bande.htm

3.29: Φιλιππίδης Μέμος (επιμ.), 2002, *Μεγάλος Αδελφός: Αρχιτεκτονική και Παρακολούθηση*, Αθήνα, Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, σελ. 14

3.30: <http://www.atkinsglobal.com/en/projects/hull-cctv-surveillance-system>

Συμπεράσματα Κεφαλαίου

3.31: <http://www.core77.com/posts/39697/The-Original-Real-Life-Dystopian-Cityscape-of-Kowloon-Walled-City-and-the-Artwork-It-Inspired>

4. Η Σύγχρονη Πραγματικότητα

Εισαγωγικά

4.01: <http://www.core77.com/posts/39697/The-Original-Real-Life-Dystopian-Cityscape-of-Kowloon-Walled-City-and-the-Artwork-It-Inspired>

i. Το Bigness και η Καθετότητα

4.02: <http://rudenoon.com/absallete/archives/3507>

4.03: <https://adapturbia.files.wordpress.com/2011/08/6-s-m-l-xl-9.pdf>

4.04: <http://www.boumbang.com/andreas-gursky/>

ii. Η Γενική Πόλη

4.05: <https://www.ntnu.no/wiki/download/attachments/32539747/Koolhaas.pdf>

4.06: <http://www.core77.com/posts/39697/The-Original-Real-Life-Dystopian-Cityscape-of-Kowloon-Walled-City-and-the-Artwork-It-Inspired>

4.07: <http://www.core77.com/posts/39697/The-Original-Real-Life-Dystopian-Cityscape-of-Kowloon-Walled-City-and-the-Artwork-It-Inspired>

4.08: <http://www.lifo.gr/team/omorfia/48610>

4.09: <http://www.lifo.gr/team/omorfia/48610>

4.10: <http://www.lifo.gr/team/omorfia/48610>

4.11: <http://the-opsis.com/blog/12/12/2013-exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture>

4.12: Προσωπικό αρχείο

4.13: <http://the-opsis.com/blog/12/12/2013-exodus-or-the-voluntary-prisoners-of-architecture>

iii. Ο Ηλεκτρονικά Επιτηρούμενος Χώρος

4.14: <http://eleven01.deviantart.com/art/CCTV-sign-143888947>

4.15: <http://www.gs1.org/barcodes/1d-general-distribution>

Συμπεράσματα Κεφαλαίου

4.16: <http://tessieo.tumblr.com/post/38047382341>

4.17: <http://social4ce.com/blog/2013/04/02/social-media-bytes-5-facebook-users-in-arab-world-twitter-frenzy-saudi-and-social-media-privacy-business-innovation-through-social-media/>

5. Συμπεράσματα

<https://www.google.gr/maps/@37.96435,23.7511247,3a,75y,333.22h,85.96t/data=!3m6!1e1!3m4!1sZssHH2Q2scl72WOIO5dWzw!2e0!7i13312!8i6656?hl=el>

Ευχαριστώ ιδιαίτερα

*τους Κωνσταντίνο - Αλκέτα Ουγγρίνη και Αμαλία Κωτσάκη για τη βοήθεια που μου πρόσφεραν
και τις συμβουλές τους,*

τις φίλες μου και τον Σπύρο για την συμπαράστασή τους,

τους γονείς μου για τη στήριξή τους.

